EUROPESE
COMMISSIE

Brussel, 19.6.2024
SWD(2024) 619 final

WERKDOCUMENT VAN DE DIENSTEN VAN DE COMMISSIE

Landverslag 2024 - Nederland

bij

Aanbeveling voor een AANBEVELING VAN DE RAAD

over het nationale hervormingsprogramma 2024 van Nederland en met een advies van de Raad over het stabiliteitsprogramma 2024 van Nederland

{COM(2024) 619 final} - {SWD(2024) 600 final}

European Commission

Netherlands

2024 Country Report

#EURO at 25



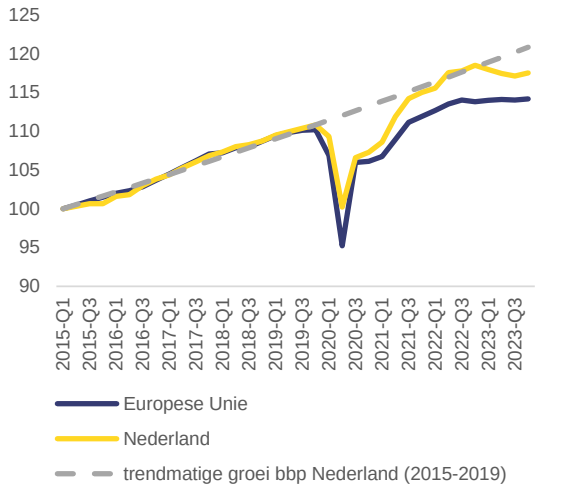
MOMENTOPNAME ECONOMIE EN WERKGELEGENHEID

De Nederlandse economie weet zich aan te passen aan hogere prijzen en rentetarieven

In 2023 stagneerde de Nederlandse economie; het reële bbp groeide met 0,1 %. ([1]) De economische activiteit kromp in de eerste drie kwartalen van 2023, alvorens in het laatste kwartaal weer een bescheiden groei te laten zien. Deze stagnatie volgt op een periode van relatief beter dan verwachte prestaties in de Nederlandse economie ten opzichte van het EU-gemiddelde (grafiek 1.1). In 2023 resulteerde de impact van de hoge inflatie op het besteedbaar inkomen van huishoudens in een cumulatieve daling van de consumptieve bestedingen met meer dan 2 % in de eerste drie kwartalen van het jaar, om daarna in het vierde kwartaal te herstellen. Tegelijkertijd daalde het uitvoervolume in 2023 door een stagnatie van de economische activiteiten van de belangrijkste handelspartners van Nederland. Op het gebied van investeringen bleek de situatie volatiel: terwijl in de eerste helft van het jaar nog robuuste investeringsuitgaven te zien waren, bezuinigden bedrijven in de tweede helft van het jaar op hun uitgaven.

Naar verwachting zal een herstel van de consumptieve bestedingen in 2024 en 2025 weer tot een bescheiden groei leiden. Er was een aanzienlijke stijging van de lonen te zien, terwijl de inflatie daalde. Dit zal naar verwachting in 2024 leiden tot een herstel van het besteedbaar inkomen van huishoudens en de consumptieve bestedingen. Verder wordt verwacht dat de groei in 2024 wordt ondersteund door hogere overheidsuitgaven en -investeringen in bijvoorbeeld defensie en de groene transitie. Wat private investeringen betreft, blijft de situatie in 2024 naar verwachting zwak, als gevolg van aanhoudende tekorten aan arbeidskrachten en omdat bedrijven zich blijven aanpassen aan de zwaardere financiële omstandigheden in 2023. Naar verwachting trekt de groei in 2025 verder aan, dankzij een aanhoudend herstel van de consumptieve bestedingen en verbeterde vooruitzichten op het gebied van handel en investeringen. De jaarlijkse groei wordt geraamd op 0,8 % in 2024 en 1,5 % in 2025.

Grafiek 1.1: **Bruto binnenlands product in constante prijzen (100 in Q1-2015)**



Bron: Eurostat.

In 2023 daalde de inflatie in Nederland snel. Mede door het prijsplafond voor gas en elektriciteit, dat in 2023 werd ingesteld, daalde de inflatie, gemeten aan de hand van het geharmoniseerd indexcijfer van de consumptieprijzen (GICP), van meer dan 13 % in het vierde kwartaal van 2022 tot ongeveer 7,2 % in het eerste kwartaal van 2023. De dalende energieprijzen resulteerden in een verdere daling van de inflatie, zodat de algemene inflatie in het vierde kwartaal van 2023 uitkwam op slechts 0,4 % op

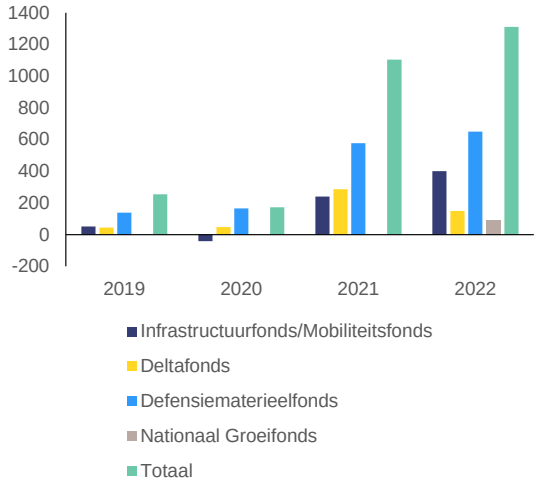
[1] De afsluitdatum voor de gegevens voor de opstelling van de 27 landverslagen was 15 mei 2024.

jaarbasis. Dit was vooral te danken aan de sterke daling van de energieprijzen in dat kwartaal in vergelijking met de piek in de energieprijzen het jaar daarvoor. Begin 2024 steeg de algemene inflatie weer naar 3 %, als gevolg van een minder gunstige vergelijking op jaarbasis van de energieprijzen. De inflatie zal in 2024 en 2025 naar verwachting geleidelijk blijven afnemen, naarmate de lagere energieprijzen in andere productcategorieën worden doorberekend.

Nederland heeft gezonde overheidsfinanciën, maar op de middellange tot lange termijn kunnen zich enkele budgettaire uitdagingen voordoen. Ondanks de plannen van het demissionaire kabinet om meer te investeren, is het overheidstekort sinds 2021 aanzienlijk gedaald tot 0,3 % van het bbp in 2023. De uitvoering van de geplande overheidsinvesteringen verliep traag als gevolg van onder meer tekorten aan arbeidskrachten, wat leidde tot een lager uitgavenniveau dan aanvankelijk gepland (grafiek 1.2). Bovendien waren de inkomsten hoger dan verwacht, voornamelijk als gevolg van meevallers in de vennootschapsbelasting. In 2024 zal het tekort naar verwachting oplopen tot 2,0 % als gevolg van stijgende uitgaven aan sociale uitkeringen, hogere rentetarieven en hogere lonen in de publieke sector. Op de middellange tot lange termijn zullen de kosten in verband met de vergrijzing naar verwachting leiden tot een aanzienlijke stijging van de uitgaven voor gezondheidszorg en langdurige zorg. Als percentage van het bbp zijn de uitgaven voor langdurige zorg in Nederland de hoogste in de EU; deze zullen naar verwachting tegen 2070 nog aanzienlijk stijgen, wat potentiële zorgen over de houdbaarheid van de overheidsfinanciën op de lange termijn met zich meebrengt (bijlage 21).

De Nederlandse arbeidsmarkt blijft sterk, ondanks de vertraging van de economische activiteit in 2023. Het werkloosheidscijfer bereikte in het tweede kwartaal van 2022 het laagste niveau in decennia, namelijk 3,3 %. Sindsdien is het licht gestegen tot 3,7 % in het eerste kwartaal van 2024, voornamelijk als gevolg van een vertraging van de werkgelegenheidsgroei. De werkloosheid zal naar verwachting in 2024 licht toenemen, als gevolg van een zwakkere banengroei en een lichte toename van het aantal faillissementen, maar de tekorten aan arbeidskrachten zullen naar verwachting aanhouden. De nominale loongroei is aanzienlijk toegenomen, met een stijging van de contractueel vastgestelde lonen van gemiddeld ongeveer 2 % in 2021 tot 6,9 % in het vierde kwartaal van 2023.

Grafiek 1.2: **Onderbenutting van overheidsinvesteringsfondsen**



1) De staven geven het totaal weer aan niet-uitgegeven fondsen die bestemd zijn voor de respectieve investeringsfondsen, in miljoenen euro's.
Bron: Jaarverslagen over 2019-2022, Ministerie van Financiën.

Nederland heeft nog steeds te maken met kwetsbaarheden die verband houden met het grote overschot op de lopende rekening en de hoge particuliere schuld[2]. Factoren die invloed hebben op het hoge overschot op de lopende rekening zijn de aanwezigheid van veel buitenlandse multinationals in Nederland, de specifieke kenmerken van de belasting- en pensioenstelsels die bedrijven en huishoudens stimuleren om te sparen, en aanhoudende belemmeringen voor binnenlandse

[2] Eerder dit jaar werd een diepgaande evaluatie (DEV) uitgevoerd als onderdeel van de procedure voor macro-economische onevenwichtigheden (PMO), waaruit bleek dat het Nederlandse overschot op de lopende rekening een van de hoogste in de EU is (zie SWD(2024) 82 final).

investeringen. Het overschot zal de komende jaren naar verwachting vrij stabiel blijven, omdat dezelfde structurele factoren aanwezig blijven, maar de daaraan verbonden risico's lijken beperkter te worden door de sterke groei van de vraag. Bovendien zijn de overgewaardeerde woningmarkt, grotendeels gevoed door schaarste en belastingvoordelen die schuldgefinancierd eigenwoningbezit bevorderen, belangrijke factoren voor de hoge particuliere schuld. Strengere macroprudentiële beleidsmaatregelen hebben echter geleid tot een geleidelijke daling van de particuliere schuld ten opzichte van het bbp (van 268 % in 2014 tot 193 % in 2023). Hogere rentetarieven in combinatie met inflatie zullen naar verwachting bijdragen aan een voortzetting van deze neerwaartse trend, hoewel de particuliere schuld naar verwachting boven zowel de prudentiële drempels als het EU-gemiddelde zal blijven.

Tekorten aan arbeidskrachten en knelpunten voor investeringen belemmeren de dubbele transitie en het concurrentievermogen

Nederland is een sterk concurrerende economie, maar tekorten aan arbeidskrachten remmen de vooruitgang op de middellange tot lange termijn. Het land is een innovatieleider in de EU (bijlage 11) en huisvest veel bedrijven die geavanceerde technologieën aanbieden op de wereldmarkten. De economie wordt echter geconfronteerd met verschillende beperkende factoren, waardoor het concurrentievermogen van Nederland in de toekomst mogelijk wordt ondermijnd. Deze kwesties beperken ook het vermogen van de regering om belangrijke beleidsdoelstellingen te verwezenlijken, onder meer de uitbreiding van het woningaanbod, de verwezenlijking van de digitale transitie en de bestrijding van de klimaatverandering. Voorbeelden van deze beperkende factoren zijn beperkingen als gevolg van het tekort aan (geschoolde) arbeidskrachten, beperkingen in de capaciteit van het elektriciteitsnet en overmatige stikstofemissies, die de economische activiteit en investeringen beperken.

In veel sectoren blijven er tekorten aan arbeidskrachten bestaan. Er is nog steeds sprake van tekorten, omdat het aantal vacatures sinds het vierde kwartaal van 2021 hoger is dan het aantal werklozen[3], gedreven door een sterke vraag naar arbeidskrachten. Bovendien vereisen de uitdagingen in verband met arbeidsmarktsegmentatie en de hoge prevalentie van deeltijdwerk, met name onder vrouwen, verdere aandacht wat de pijler van sociale rechten betreft (bijlage 14). Ook houdt het tekort aan arbeidskrachten investeringen tegen, ook die met betrekking tot de groene en de digitale transitie. Op de middellange termijn zullen demografische trends, waaronder migratie en de vergrijzing van de bevolking, waarschijnlijk de vraag naar arbeidskrachten in de (gezondheids)zorgsector vergroten, waardoor het bestaande tekort zal toenemen (bijlage 16). Tot slot, kijkend naar het arbeidsaanbod, moet worden opgemerkt dat de arbeidsparticipatie in Nederland al tot de hoogste in de EU behoort. Dit betekent dat er slechts beperkt extra potentieel is om tekorten aan te pakken door alleen de arbeidsparticipatie te verhogen.

De groei van de arbeidsproductiviteit was de afgelopen twee decennia laag. De hoge prevalentie van flexibele werknemers, het beperken van stimulansen voor bedrijven om te investeren in opleidingen inzake beroepsvaardigheden[4], gecombineerd met een 'netto verschuivingseffect' van de werkgelegenheid van sectoren met een hoge naar sectoren met een lage productiviteit, verklaren deels de structureel lage groei van de arbeidsproductiviteit[5]. Bovendien blijven, ondanks een recente stijging, investeringen in onderzoek en innovatie als percentage van het bbp onder het niveau van de andere lidstaten (bijlage 11). Het niveau van de netto overheidsinvesteringen ligt ook ruim onder het

[3] CBS (2024) Spanning op de arbeidsmarkt.

[4] Ando, S. (2020) Productiviteit in Nederland, werkdocument nr. 2020/155 van het IMF.

[5] ESB (2024) Lage groei productiviteit mede door ongunstige structuur economie.

EU-gemiddelde (bijlage 12). Op de langere termijn kan de aanzienlijke verslechtering van de basisvaardigheden, zoals blijkt uit de gestaag dalende prestaties in de PISA-enquête van de OESO, het tekort aan vaardigheden verder vergroten en de arbeidsproductiviteit ondermijnen (bijlage 15).

Knelpunten in verband met de groene transitie hebben tot gevolg dat er minder wordt geïnvesteerd. Beperkingen wat de toegang tot het elektriciteitsnet betreft, als gevolg van capaciteitsbeperkingen, dreigen de transitie naar schone energie te vertragen, met name de uitrol van hernieuwbare energie. Deze beperken ook de economische activiteit (bv. in verband met de uitbreiding van bedrijven en de bouw van nieuwe woningen), wat de productiviteit van het land beïnvloedt en, zoals hierboven vermeld, macro-economische onevenwichtigheden creëert. Hoewel belangrijke investeringen in de uitbreiding van de netcapaciteit gepland staan en worden uitgevoerd, zal de extra capaciteit de groeiende vraag als gevolg van de verschuiving naar hernieuwbare energie niet kunnen bijhouden. Bovendien vormen overmatige stikstofemissies een ander knelpunt dat de economische activiteit beperkt (bijlage 6).

Kader 1:

Concurrentievermogen van Nederland in het kort

Nederland neemt een toppositie in op het gebied van concurrentievermogen, maar staat voor een aantal uitdagingen. De sterke industriesector, die op het gebied van productiviteitsstatistieken toonaangevend is onder de lidstaten, draagt bij aan de diversificatie en de veerkracht van de Nederlandse economie. Het ondernemingsklimaat is van oudsher ook een belangrijke kracht en behaalt de hoogste scores in de EU op het gebied van toegang tot financiering, met uitzondering van de toegang van het mkb tot leningen. Aangezien het snel genoeg vergroenen en digitaliseren van de economie belangrijke factoren zullen zijn om de productiviteit op peil te houden, is hier in het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan en de financiering in het kader van het EU-cohesiebeleid veel aandacht voor.

Er blijven echter uitdagingen voor het concurrentievermogen:

- **tekorten aan arbeidskrachten en vaardigheden** belemmeren de bedrijfsactiviteit, innovatie en de groene en de digitale transitie, en beperken samen met de segmentering op de arbeidsmarkt de productiviteitsgroei.
- **knelpunten voor investeringen**, onder meer door congestie op het elektriciteitsnet en overmatige stikstofemissies, vertragen de uitrol van hernieuwbare energie en beperken de uitbreiding van bedrijfsactiviteiten en de bouw van nieuwe woningen; en
- **stagnerende overheidsinvesteringen en investeringen in onderzoek en innovatie** belemmeren de arbeidsproductiviteit, innovatie en de groene en de digitale transitie.

Kader 2

Duurzameontwikkelingsdoelstellingen (SDG's) van de VN

Nederland boekt goede vooruitgang en scoort boven het EU-gemiddelde op alle SDG's met betrekking tot concurrentievermogen en productiviteit (SDG's 4, 8 en 9). SDG 8 over economische groei en werkgelegenheid ligt het verst voor op het EU-gemiddelde, met name dankzij de hoge werkgelegenheidspercentages en de lage langdurige werkloosheid. Daarnaast heeft in Nederland een hoog percentage huishoudens een snelle internetverbinding, wordt per hoofd van de bevolking een groot aantal octrooiaanvragen ingediend (SDG 9 – Industrie, innovatie en infrastructuur) en is de deelname aan volwasseneneducatie en postsecundair onderwijs hoog (SDG 4 – Kwaliteitsonderwijs) (bijlage 1).

Verder presteert Nederland zeer goed op de meeste SDG-indicatoren met betrekking tot billijkheid, waaronder goede gezondheid en welzijn (SDG 3), kwaliteitsonderwijs (SDG 4), gendergelijkheid (SDG 5) en waardig werk en economische groei (SDG 8).

Van de 17 indicatoren ligt de voortgang op 4 SDG's onder het EU-gemiddelde. Deze hebben allemaal betrekking op milieuduurzaamheid (SDG's 7, 11, 13 en 14).

IMPLEMENTATIE VAN BELANGRIJKE HERVORMINGEN EN INVESTERINGEN MET BEHULP VAN EU-INSTRUMENTEN

Financiering vanuit de herstel- en veerkrachtfaciliteit (RRF) en in het kader van het cohesiebeleid versterkt de inspanningen van Nederland om zijn concurrentievermogen te vergroten en duurzame groei te bevorderen. Naast de in bijlage 3 beschreven 5,4 miljard EUR aan financiering vanuit de RRF levert de financiering in het kader van het cohesiebeleid Nederland tussen 2021 en 2027 1,5 miljard EUR op. De steun uit deze twee instrumenten samen vertegenwoordigt ongeveer 0,68 % van het jaarlijkse nationale bbp in 2023, vergeleken met het EU-gemiddelde van 5,38 % van het bbp (zie bijlage 4).

In het kader van het herstel- en veerkrachtplan heeft Nederland belangrijke beleidsmaatregelen gelanceerd die gericht zijn op het verbeteren van het concurrentievermogen. Dit plan beoogt met name hervormingen op het gebied van de energietransitie, de arbeidsmarkt, onderwijs en gezondheidszorg. Het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan omvat ook substantiële investeringen om het woningtekort aan te pakken en de ontwikkeling van kwantum- en kunstmatige intelligentietechnologieën te ondersteunen.

De uitvoering van het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan heeft aanzienlijke vertraging opgelopen. Nederland heeft op 24 mei 2024 één betalingsverzoek ingediend, dat overeenkomt met 30 mijlpalen en streefdoelen in het plan (bijlage 3). De beoordeling van de Commissie is lopende.

De financiering in het kader van het cohesiebeleid helpt de uitdagingen op het gebied van groei en concurrentievermogen van Nederland aan te pakken en de territoriale en maatschappelijke ongelijkheid in het land te verkleinen. In de programmeringsperiode 2014-2020 voor het cohesiebeleid was de steun gericht op onderzoek en innovatie, het koolstofarm maken van de economie, geïntegreerde duurzame stedelijke ontwikkeling en de arbeidsmarkt. Voor de huidige programmeringsperiode 2021-2027 is de steun uitgebreid met de circulaire economie, de diversificatie van industrieën en netwerkinfrastructuur. Bovendien wordt vanuit het cohesiebeleid (evenals het herstel- en veerkrachtplan) geïnvesteerd in een leven lang leren en bij- en omscholing, onder meer voor de transitie naar een klimaatneutrale economie, en in maatregelen om de werkgelegenheidskansen te verbeteren.

Investeren in mensen, huisvesting en gezondheidszorg voor economische groei en sociale veerkracht

Nederland onderneemt actie via de financiering vanuit het herstel- en veerkrachtplan en in het kader van het cohesiebeleid om de arbeidsmarkt en het pensioenstelsel aan te passen aan de huidige uitdagingen en voor te bereiden op toekomstige uitdagingen, en om studenten te helpen leerachterstanden die ze hebben opgelopen als gevolg van de COVID-19-pandemie weg te werken. De in het plan opgenomen maatregelen zijn erop gericht de verschillen in fiscale behandeling tussen werknemers en zelfstandigen te verkleinen, met name door: i) de invoering van

een verplichte verzekering voor zelfstandigen; en ii) de aanpak van schijnzelfstandigheid door een wet aan te nemen om de definitie van een arbeidsverhouding te wijzigen. Gecombineerd met de financiering in het kader van het cohesiebeleid verbetert het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan ook de inzetbaarheid van Nederlandse werknemers door middel van bij- en omscholingsmaatregelen. Werklozen en mensen met een risico op werkloosheid krijgen loopbaanadvies, training in beroepsvaardigheden en ondersteuning bij de overgang naar werk. Verder is in het kader van het herstel- en veerkrachtplan een wet in werking getreden om het pensioenstelsel te hervormen en transparanter, billijker en weerbaarder te maken en beter af te stemmen op een veranderende arbeidsmarkt. Tot slot worden er in het kader van het herstel- en veerkrachtplan verschillende investeringen gedaan om kansarme groepen leerlingen te ondersteunen door hun leerachterstand als gevolg van de schoolsluitingen tijdens de COVID-19-pandemie aan te pakken.

Het herstel- en veerkrachtplan helpt de bouw van woningen te versnellen en gebouwen energiezuiniger te maken. Als aanvulling op investeringen om nieuwe bouwactiviteiten te ontsluiten, omvatten de hervormingen in het herstel- en veerkrachtplan het wegnemen van knelpunten in plannings- en vergunningsprocedures en het bereiken van overeenstemming over de doelen ten aanzien van de bouw van nieuwe woningen. Daarnaast investeert het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan in verbeteringen van de energie-efficiëntie van openbare en particuliere gebouwen, aangevuld met initiatieven vanuit het cohesiebeleid op het gebied van energie-efficiëntie in achterstandswijken.

In het kader van het herstel- en veerkrachtplan wordt geïnvesteerd om de gezondheidszorg veerkrachtiger te maken en gelijke toegang tot zorg te bevorderen. Er is een nationale gezondheidsreserve gevormd, bestaande uit ongeveer 2 500 voormalige gezondheidswerkers die kunnen worden ingezet in tijden van crisis, tijdens een pandemie of bij andere noodsituaties. Het herstel- en veerkrachtplan biedt ook ondersteuning voor e-health-instrumenten, verbeterde capaciteit voor intensieve zorg in ziekenhuizen, opleiding op het werk voor medewerkers in de intensieve zorg en een gemeenschappelijke infrastructuur voor toegang tot de gezondheidsonderzoeksgegevens van universitaire medische centra.

Investeringen ontsluiten voor de groene transitie

De financiering vanuit de RRF en in het kader van het cohesiebeleid ondersteunen samen de groene transitie in Nederland. In het kader van het herstel- en veerkrachtplan voert Nederland belangrijke groene beleidshervormingen door, zoals een CO_2-heffing voor de industrie, een energiewet, autobelastingen en een vliegbelasting. Deze hervormingen ondersteunen de inspanningen om de industrie koolstofarm te maken en hernieuwbare energie en duurzaam vervoer uit te rollen. Tegelijkertijd investeert het herstel- en veerkrachtplan in waterstof in de luchtvaart, in het creëren van de randvoorwaarden voor de uitrol van hernieuwbare energie, emissievrije schepen en seingeving voor de spoorwegen (ERTMS). De investering in de sluiting van varkenshouderijen draagt bij aan het verminderen van de stikstofemissies die een belemmering vormen voor de uitrol van de productie van hernieuwbare energie (bv. door het uitstellen van de verlening van vergunningen voor projecten om het net uit te breiden). Het Fonds voor een rechtvaardige transitie zal investeren in groene technologieën voor de chemische industrie en staalproductie, de productie van energie uit hernieuwbare energie en waterstof, regionale netwerken voor hernieuwbare waterstof en lokale elektriciteitsnetwerken om de elektrificatie van industriële processen te ondersteunen. Het Fonds voor een rechtvaardige transitie zal ook investeren in de opleiding van 49 000 werknemers die momenteel in de sector fossiele brandstoffen werken om hen uit te rusten met nieuwe

Kader 3

Gecombineerde actie voor een doeltreffender gebruik van EU-middelen

Om de economische groei te stimuleren en de impact van EU-financiering te maximaliseren, omvat het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan hervormingen die investeringen in het kader van andere EU-instrumenten ondersteunen, waardoor belangrijke synergie en complementariteit tussen de verschillende middelen worden gecreëerd. Om bijvoorbeeld bedrijven te stimuleren om hun energieverbruik te beperken en over te stappen op hernieuwbare energie, wordt in het kader van het herstel- en veerkrachtplan een CO_2-heffing voor de industrie uitgerold. Tegelijkertijd ondersteunt de financiering in het kader van het cohesiefonds investeringen in hernieuwbare bronnen, zoals groene waterstof, gericht op het mkb, een lokale infrastructuur voor groene waterstof en onderzoek naar de opwekking van duurzame energie.

vaardigheden om te werken in hernieuwbare en klimaatneutrale industrieën.

Digitale vaardigheden en technologieën stimuleren voor een succesvolle digitale transformatie

De RRF biedt ondersteuning voor geavanceerde technologieën, en helpt om grote tekorten aan vaardigheden in de ICT-sector aan te pakken en digitale vaardigheden in bredere zin te stimuleren. Het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan omvat investeringen in kwantumcomputing en kunstmatige intelligentie. Deze investeringen zullen ertoe bijdragen dat Nederland aantrekkelijk blijft voor particuliere investeringen in technologie en dat bestaande bedrijven het ondernemingsklimaat in Nederland geschikt blijven achten voor toekomstige uitbreiding. De beschikbaarheid van arbeidskrachten met digitale vaardigheden blijkt een knelpunt te zijn voor Nederlandse bedrijven in de ICT-sector, evenals voor de digitaliseringsinspanningen in andere sectoren. Om dit aan te pakken, omvat het herstel- en veerkrachtplan het investeringsprogramma Digitaliseringsimpuls Onderwijs, dat digitaal leren in het hele onderwijsstelsel ondersteunt. Om ICT-professionals aan te trekken, lanceerde Nederland ook de Human Capital Agenda ICT. Cohesiefondsen omvatten steun voor digitale vaardigheden via de bredere steun voor bij- en omscholingsinitiatieven. Bovendien ondersteunt het Europees Fonds voor regionale ontwikkeling verschillende financieringsprogramma's voor innovatie in Nederland, waaronder voor start-ups en scale-ups op het gebied van digitale technologie.

VERDERE PRIORITEITEN VOOR DE TOEKOMST

Nederland staat voor extra uitdagingen op het gebied van fiscaal beleid, huisvesting, de arbeidsmarkt, het stelsel van overheidsuitkeringen, langdurige zorg, energie-infrastructuur en hernieuwbare energiebronnen, en overmatige stikstofemissies. Het aanpakken van deze uitdagingen zal helpen om het concurrentievermogen van Nederland op de lange termijn te vergroten en ervoor te zorgen dat de economie veerkrachtig blijft. Het zal Nederland ook helpen om verdere voortgang te boeken bij het bereiken van de duurzameontwikkelingsdoelstellingen (SDG's) van de VN.

Uit de beleidsbeoordeling in het kader van de procedure voor macro-economische onevenwichtigheden blijkt dat het betreffende beleid in Nederland beperkte vooruitgang heeft opgeleverd[6]**.** Om het hoge overschot op de lopende rekening te verminderen, werden enkele stimulansen voor (multinationale) ondernemingen om winst te behouden verminderd, maar beleidsmaatregelen om de binnenlandse investeringen te verhogen, hebben niets opgeleverd. Wat de schuldenlast van huishoudens betreft, blijft het wettelijke lening-waardeplafond voor nieuwe hypotheken en de hypotheekrenteaftrek royaal; dit zou verder kunnen worden verlaagd.

Het is belangrijk dat de geïdentificeerde uitdagingen zowel op nationaal als regionaal niveau worden aangepakt om regionale ongelijkheid te verminderen en de administratieve en investeringscapaciteit in het hele land op een evenwichtige manier te verbeteren.

Vermindering van verstoringen in het belastingstelsel

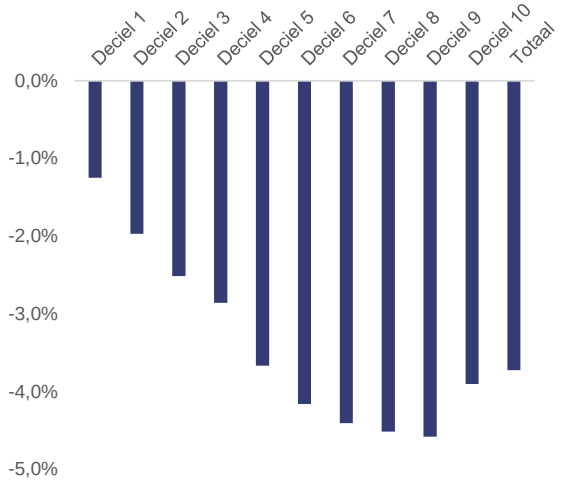
Nederland zou er baat bij hebben om inkomsten uit verschillende vormen van vermogen tegen meer vergelijkbare tarieven te belasten. Het rendement uit de eerste woning, het pensioenvermogen en de kapitaalinkomsten van besloten vennootschappen worden belast tegen gunstige tarieven in vergelijking met de inkomsten uit beleggingen in aandelen en obligaties. Bovendien worden deze beleggingen niet belast op basis van hun werkelijke rendement, maar tegen een veronderstelde rentevoet, die tot 2023 werd bepaald op basis van de samenstelling van de portefeuille (wat een unieke praktijk is in de EU). Dit leidt tot onbillijkheid, omdat het geen rekening houdt met ongelijkheid tussen de bronnen van het vermogen. Het nemen van maatregelen om deze tekortkomingen aan te pakken, zou de fiscale ruimte kunnen bieden om andere verstorende belastingen, zoals de belasting op arbeid, te verlichten en ervoor te zorgen dat de verdeling van kapitaal niet wordt gemotiveerd door fiscale overwegingen. Dit kan bijdragen tot het verbeteren van het ondernemingsklimaat voor bedrijven die hun activiteiten in Nederland willen uitbreiden en stimuleert op deze wijze het concurrentievermogen van de Nederlandse economie.

Het Nederlandse belastingstelsel stimuleert de accumulatie van niet-liquide vormen van vermogen. Op de eerste woning van een individu en pensioenspaarregelingen zijn aanzienlijke belastingsubsidies van toepassing in vergelijking met andere vormen van vermogen. Voor de eerste woning geldt een relatief laag eigenwoningforfait (grafiek 3.1), wat in combinatie met een royale

[6] COM (2024). Institutional Paper 274.

hypotheekrenteaftrek leidt tot een netto belastingsubsidie op woningbezit en daarmee de vraag naar woningen stimuleert. Daarnaast zijn woningbezitters met geen of een lage hypotheekschuld grotendeels vrijgesteld van het eigenwoningforfait[7]. De totale inkomsten uit onroerendgoedbelastingen in Nederland waren in 2022 ook relatief lager dan het EU-gemiddelde (1,7 % versus 2,1 % van het bbp) (bijlage 19). Voor de pensioenpremies geldt een relatief hoge jaarlijkse inkomensdrempel tot waar zij aftrekbaar zijn van het belastbare inkomen. Bovendien is het rendement van opgebouwde pensioenspaarpotjes vrijgesteld van belasting, zelfs wanneer dit wordt opgebouwd via bijdragen boven de inkomensdrempel[8]. Het verminderen van deze belastingvoordelen die de accumulatie van niet-liquide vormen van vermogen stimuleren, zou huishoudens minder kwetsbaar maken voor inkomensschokken[9] en helpen om zowel de overwaardering van de woningmarkt als de hoge schuldenlast van huishoudens te verminderen.

Grafiek 3.1: **Impact van het belasten van de toegerekende huur op hetzelfde niveau als het rendement van investeringen (box 3) op het besteedbaar inkomen**



Bron: Gemeenschappelijk Centrum voor onderzoek (JRC), gebaseerd op het EUROMOD-model, I6.0+
Uitleg: de huurwaarde, momenteel geschat op gemiddeld 0,35 % van de waarde van een woning, stijgt volgens de simulatie tot 6,17 %, wat resulteert in hetzelfde veronderstelde percentage van rendement op investeringen belast in box 3. De waarnemingen zijn gerangschikt in decielgroepen met behulp van het gezinsinkomen in 2023, gestandaardiseerd met behulp van de gewijzigde equivalentieschaal van de OESO. Het resultaat geeft de progressiviteit van de maatregel weer.

Om belastingarbitrage te verminderen, zou een maas in de wet kunnen worden gedicht die rijke particulieren gebruiken om via besloten vennootschappen later en ook minder belasting te betalen op inkomsten uit kapitaal. Bijna 20 % van alle in Nederland geregistreerde besloten vennootschappen heeft als enig doel het veiligstellen van beleggingen of pensioenvermogen[10]. Dit aandeel is de afgelopen tien jaar aanzienlijk toegenomen. Het opbouwen van vermogen in dergelijke vennootschappen heeft twee voordelen. Ten eerste worden de dividendinkomsten uit deze bedrijven tegen een lager tarief belast dan kapitaalinkomsten, en ten tweede kunnen de eigenaren van de vennootschap ervoor kiezen om belastingbetalingen uit te stellen door de inkomsten uit hun investeringen in de onderneming te behouden. Niettemin, om deze

7 De belastingvrijstelling wordt tot 2048 geleidelijk afgebouwd.

8 De pensioeninkomsten op latere leeftijd worden dan belast tegen hetzelfde tarief als inkomen uit arbeid.

9 Ciurila, N. *et al.* Zijn de besparingen van Nederlandse huishoudens optimaal? Notitie CPB (2020).

10 Deinum *et al.* (2022) De economische activiteit van besloten vennootschappen.

middelen tot hun persoonlijke beschikking te hebben, kunnen de eigenaren van deze vennootschappen namens de vennootschap belastingvrij leningen aan zichzelf verstrekken[11]. Deze praktijk is door recente wetgeving ingeperkt, maar blijft in veel gevallen mogelijk[12]. Naast belastingontwijking kan deze praktijk ook productieve investeringen door ondernemingen belemmeren.

Na een uitspraak van de Hoge Raad in 2021[13] staat Nederland voor de grootste belastinghervorming in twee decennia. De rechtbank verwierp de belastingheffing op kapitaalinkomsten tegen een verondersteld rendement en op basis van een verondersteld spaar- en beleggingsportefeuille. Naar aanleiding van deze uitspraak zal de feitelijke samenstelling van portefeuilles vanaf 2024 worden gebruikt om de vermogenswinstbelasting te innen. Een ander hervormingsvoorstel om het werkelijke rendement te belasten zou in 2027 in werking kunnen treden. Deze hervormingen zullen naar verwachting bijdragen aan een stabielere economie door de belasting op kapitaalinkomsten te laten functioneren als een automatische stabilisator[14]. De andere bestaande verstoringen en mazen in de wet die hierboven zijn geschetst (met name met betrekking tot huisvesting, pensioenen en besloten vennootschappen) worden echter niet aangepakt.

De beschikbaarheid en betaalbaarheid van woningen waarborgen

De huizenprijzen daalden voor het eerst in meer dan tien jaar, na een aantal verhogingen van de hypotheekrente. Aan de overwaardering van de woningmarkt lagen verschillende factoren ten grondslag, waaronder, naast de fiscale stimulansen die in het vorige deel zijn besproken, een lage hypotheekrente en een ontoereikend woningaanbod. De recente daling van de huizenprijzen (met 3,8 % tussen het derde kwartaal van 2022 en het derde kwartaal van 2023) heeft woningen betaalbaarder gemaakt. Ondanks dat de lonen stegen, kon dit de stijging van de hypotheekrente niet compenseren, en als gevolg daalde de leencapaciteit van huishoudens. De verhouding tussen de huizenprijs en het inkomen bleef in 2023 zo'n 31 % hoger dan het langjarig gemiddelde. Tegen het einde van 2023 zetten de huizenprijzen weer een stijging in die naar verwachting ook in 2024 zal voortduren.

De woningnood zal naar verwachting aanhouden te midden van een relatief klein aanbod van woningen. Factoren zoals het gebrek aan beschikbare en betaalbare locaties, de hoge kosten van bouwmaterialen, tekorten aan arbeidskrachten, milieueisen met betrekking tot stikstof en een beperkte capaciteit van het energienet drijven de kosten op en leiden tot vertragingen bij de voltooiing van nieuwe woningen.

De Nederlandse particuliere verhuursector is relatief klein en de huurprijzen zijn hoog. Ondanks dat de sector sinds 2013 met 30,5 % is gegroeid, maakte de particuliere huursector in 2023 nog slechts ongeveer 14,4 % uit van de totale woningmarkt, wat overeenkomt met ongeveer de helft van de omvang van de sociale huursector. Subsidies voor zowel koopwoningen als de sociale huursector maakt de particuliere huursector relatief onaantrekkelijk voor huishoudens. Door recente beleidsmaatregelen zoals het verbod op huurkoop en de uitbreiding van de

[11] Jacobs, B. (2019) Fundamentele hervorming van belastingen op kapitaalinkomen. S. Cnossen en B. Jacobs (red.) Ontwerp voor een beter belastingstelsel.

[12] Recente wetgeving heeft de belastingvrije leningen van de eigen vennootschap beperkt tot maximaal 500 000 EUR of leningen voor de aankoop van een woning. Leningen van meer dan 500 000 EUR worden fiscaal net zo behandeld als dividend.

[13] ECLI:NL:HR:2021:1963.

[14] Gerritsen, A., & Zoutman, F. (2019) Naar een heffing op werkelijk rendement. S. Cnossen en B. Jacobs (red.). Ontwerp voor een beter belastingstelsel.

huurprijsbescherming bestaat het risico van extra negatieve effecten op het aanbod in de verhuursector. Het ontbreken van een goed ontwikkelde particuliere huurmarkt kan het voor mensen moeilijk maken om te verhuizen voor hun werk en voor bedrijven om buitenlands talent aan te trekken, omdat beschikbare en betaalbare huurwoningen een belangrijke factor zijn in de beslissing van een gezin om te verhuizen[15].

Verbetering van de productiviteit door het aanpakken van aanhoudende tekorten op een gesegmenteerde arbeidsmarkt

Het tekort aan arbeidskrachten op de Nederlandse arbeidsmarkt bleef bestaan en behoort tot het hoogste in de EU, ondanks een hoge participatiegraad (83,5 % in het derde kwartaal van 2023). Het aantal vacatures bleef in het vierde kwartaal van 2023 hoog met 4,4 % (vergeleken met het EU-gemiddelde van 2,5 %), na een piek in het tweede kwartaal van 2022 (5 %)[16]. De overheidssteun tijdens de COVID-19-pandemie en de lage rente hebben arbeidsoppotting doen toenemen, soms in bedrijven met een lage productiviteit die anders failliet zouden zijn gegaan[17]. Er werden echter al vóór de pandemie tekorten gemeld in sectoren zoals de informatie- en communicatietechnologie, gezondheidszorg, onderwijs en techniek, wat wijst op de invloed van structurele factoren zoals een gesegmenteerde arbeidsmarkt. Bovendien was in 2023 slechts iets meer dan de helft van alle werknemers voltijds aan het werk; bijna 70 % van de vrouwen werkte deeltijds[18]. Tegelijkertijd is de arbeidsparticipatie van mensen die buiten de EU zijn geboren meer dan 20 procentpunten lager dan de totale participatiegraad (bijlage 14). Het aanboren van het arbeidsmarktpotentieel van mensen uit deze groepen kan helpen om tekorten te verlichten die anders investeringsprojecten zouden kunnen belemmeren, waaronder die met betrekking tot de groene en de digitale transitie (bijlage 8).

Tekorten aan vaardigheden vormen een risico voor de arbeidsproductiviteit en het concurrentievermogen. Bedrijven in verschillende sectoren melden een tekort aan gekwalificeerd personeel als de belangrijkste belemmering voor de productie, ondanks het feit dat het aandeel volwassenen dat een leven lang leert en deelneemt aan beroepsonderwijs en -opleiding aanzienlijk hoger is dan het EU-gemiddelde. Bovendien laten de resultaten van het Programme for International Student Assessment (PISA) in 2022, ondanks het nog steeds relatief hoge, hoewel dalende, aandeel best presterende studenten, een sterke stijging zien (ook in vergelijking met andere lidstaten) van het aantal leerling dat zwak presteert voor wiskunde, exacte vakken en leesvaardigheid (bijlage 15). Deze verslechtering van de prestaties is een van de sterkste in de EU en ondermijnt de resultaten op het gebied van onderwijs en de arbeidsmarkt, evenals de productiviteit op de lange termijn. De resultaten tonen ook het belang aan van het aanpakken van segregatie in het onderwijs en het afstemmen van ondersteunende maatregelen op de behoeften van kansarme scholen. Het toenemende tekort aan leerkrachten kan de uitdagingen op het gebied van de ontwikkeling van vaardigheden en de kwaliteit van het onderwijs verergeren.

De hoge mate van segmentatie op de Nederlandse arbeidsmarkt houdt verdere verbeteringen in de ontwikkeling van vaardigheden en productiviteit tegen. Er zijn veranderingen in de institutionele opzet en handhaving van de bestaande regels nodig om de stimulansen voor werkgevers om het overmatig gebruik van flexibele en tijdelijke contracten te verminderen. In totaal heeft 23 % van de Nederlandse werknemers (vergeleken met 28 % in 2022) een flexibel of

[15] De diepgaande evaluatie van 2024 over Nederland bevat een meer gedetailleerde analyse van de beschikbaarheid en betaalbaarheid van woningen (COM (2024), Institutional Paper 274).

[16] CBS (2024) Spanning op de arbeidsmarkt.

[17] CPB (2024) Krappe arbeidsmarkt vraagt om keuzes.

[18] CBS (2024) Meer vrouwen én mannen in grote deeltijdbanen. CBS.

tijdelijk contract (vergeleken met 12,1 % in de EU[19]) en werkt 12,3 % als zelfstandige zonder werknemers (vergeleken met 9,4 % in de EU) (bijlage 14). Ondanks dat een zekere mate van arbeidsmarktflexibiliteit enkele voordelen heeft, kan het overmatig gebruik van flexibele arbeidsvormen negatieve effecten hebben. Scholing is een uitdaging voor mensen met een flexibel contract, die ook lijkt te zijn gecorreleerd met zwakkere trends in productiviteit[20]. In Nederland is een lage groei van de arbeidsproductiviteit te zien (0,4 % per jaar in de periode 2010-2019) als gevolg van bijvoorbeeld een sterke groei van de werkgelegenheid in sectoren met een lage productiviteit en in sectoren met veel flexibele arbeid[21].

Om de tekorten aan arbeidskrachten en vaardigheden aan te pakken, moet rekening worden gehouden met sectorspecifieke behoeften en belemmeringen. Gezien de bestaande tekorten in verschillende sectoren, zouden beleidsmaatregelen om dit probleem aan te pakken zich kunnen richten op het bevorderen van sectoren met een hoge toegevoegde waarde, evenals op sectoren zoals het onderwijs en de gezondheidszorg, die weer een factor van invloed zijn op andere prioriteiten van de Nederlandse economie[22]. Nederland zou de mogelijkheden voor bij- en omscholing kunnen verbeteren om de mobiliteit tussen sectoren te vergroten, met name naar sectoren met een hogere productiviteit. Als reactie op het tekort aan arbeidskrachten zou de Nederlandse arbeidsmarkt ook kunnen profiteren van een toename van investeringen in O&O en het verbeteren van de productiviteit om het Nederlandse concurrentievermogen te versterken, ook in sectoren met een lage productiviteit (bijlage 11). Tot slot zou Nederland mensen kunnen stimuleren om meer uren te werken om het tekort aan arbeidskrachten en vaardigheden te helpen verminderen[23].

Hervorming van een te complex toeslagenstelsel om het openbaar bestuur te verbeteren

Nederland heeft een uitgebreid stelsel van toeslagen om huishoudens te ondersteunen met een bijdrage in de kosten van huisvesting, gezondheidszorg en kinderopvang. In 2022 ontving meer dan twee derde van de Nederlandse huishoudens een toeslag, met een totale last van 15,7 miljard EUR (1,6 % van het bbp in 2022). Het stelsel maakt een zeer gerichte aanpak mogelijk bij het bieden van extra ondersteuning aan kansarme huishoudens, maar het brengt wel een hoge mate van complexiteit met zich mee voor zowel de instanties die het stelsel implementeren als de mensen die de toeslagen ontvangen.

Een gebrek aan transparantie bij het bepalen wie voor toeslagen in aanmerking komt, creëert inkomensonzekerheid en zorgt ervoor dat de benuttingsgraad achterblijft. Bijna een kwart van de lage- en middeninkomenshuishoudens weet niet of ze recht hebben op een van de toeslagen[24]. Slechts 48 % van de huishoudens ontving het juiste bedrag aan toeslagen; bijna een kwart van de huishoudens moest in 2022 een bedrag aan te veel ontvangen toeslagen terugbetalen. Angst voor dergelijke terugvorderingen kan ertoe leiden dat mensen

19 CBS (2024) Dashboard arbeidsmarkt. Flexwerk.

20 Ando, S. (2020) Productiviteit in Nederland, werkdocument nr. 2020/155 van het IMF.

21 ESB (2024) Lage groei productiviteit mede door ongunstige structuur economie.

22 CPB (2024) Krappe arbeidsmarkt vraagt om keuzes

23 Sommige specifieke huishoudens (bv. alleenstaande ouders met een laag inkomen) die sterk afhankelijk zijn van toeslagen kunnen te maken krijgen met zeer hoge marginale belastingtarieven, wat een rol kan spelen bij de beslissing van mensen in deze groepen over hoeveel uren ze gaan werken. Daarnaast kent Nederland relatief hoge niet-fiscale verplichte afdrachten (OESO, 2023), zoals pensioenpremies van de tweede pijler, die een rol kunnen spelen bij beslissingen over werk.

24 Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (2023). Nibud: Kwart van huishoudens weet niet of ze recht hebben op toeslagen - Nibud.

slechts met terugwerkende kracht of juist helemaal geen toeslagen aanvragen, waardoor het oorspronkelijke doel ervan, het aanvullen van het huidige inkomen[25], voorbij wordt geschoten. Van de mensen met flexibel werk en zelfstandigen, van wie het inkomen moeilijker in te schatten is, maakte maar liefst 34 % geen gebruik van toeslagen[26]. De lage benuttingsgraad en de mogelijkheid van terugvordering van toeslagen kunnen de financiële problemen van mensen verergeren en bijdragen aan armoedevallen.

De complexiteit van het stelsel belemmert ook de uitvoering ervan. De noodzaak van hervorming is duidelijker geworden nadat meer dan 20 000 gezinnen ten onrechte van fraude werden beschuldigd nadat zij kinderopvangtoeslag hadden aangevraagd (bijlage 13). In februari 2024 stuurde het demissionaire kabinet een brief[27] en volledig rapport over de toekomst van het toeslagenstelsel naar de Eerste en Tweede Kamers met alternatieven voor de huidige opzet.

Het vereenvoudigen van het toeslagenstelsel zou de benuttingsgraad kunnen verbeteren en terugvorderingen tot een minimum kunnen beperken. Een hervorming van het toeslagenstelsel om de complexiteit ervan voor zowel de uitvoeringsorganen als de ontvangers te verminderen, zou de inkomensonzekerheid kunnen verminderen, vooral voor mensen met flexibele contracten en zelfstandigen. Om de complexiteit van het toeslagenstelsel aan te pakken, zal moeten worden gezorgd voor consistente keuzes op het gebied van belastingen, sociale zekerheid en gemeentelijke regelingen.

Uitdagingen in de langdurige zorg aanpakken

De uitgaven voor langdurige zorg in Nederland zijn het hoogst in de EU en zullen naar verwachting aanzienlijk stijgen. In 2022 bedroegen de totale uitgaven voor langdurige zorg in Nederland 3,8 % van het bbp, veruit het hoogste in de EU. In het verslag van de Commissie over de vergrijzing van 2024[28] wordt ervan uitgegaan dat dit cijfer tegen 2040 met 1,0 procentpunt en tegen 2070 met 1,9 procentpunt zal stijgen (bijlage 21). Slechts twee lidstaten zullen naar verwachting te maken krijgen met sterkere stijgingen van de uitgaven. In het risicoscenario stijgen de uitgaven voor langdurige zorg tegen 2040 met 1,5 procentpunt en tegen 2070 met 3,8 procentpunt. De hoge overheidsuitgaven voor langdurige zorg kunnen gedeeltelijk worden verklaard door de bijna universele dekking van het Nederlandse stelsel, waardoor de behoefte aan mantelzorg lager is[29].

De relatief hoge eenheidskosten voor de institutionele zorg[30] suggereren dat er ruimte is om de efficiëntie van het stelsel voor langdurige zorg te verbeteren. Ondanks een hervorming van het stelsel in 2015 blijven er aanzienlijke stimulansen bestaan voor gemeenten, die de goedkopere thuiszorg bieden, om de verantwoordelijkheid voor patiënten door te schuiven naar de duurdere institutionele zorg. Dit lijkt vooral voor te komen in gemeenten met financiële problemen[31]. Bovendien leidt onvoldoende coördinatie tussen de verschillende zorgverleners op lokaal en nationaal niveau tot

[25] Ministerie van Financiën (2024) Bijlage 1: Beschrijving en probleemanalyse van het toeslagenstelsel | Rapport | Rijksoverheid.nl.

[26] Ministerie van Financiën (2024) Eindrapport Toekomst Toeslagenstelsel.

[27] Nederlandse regering (2024) Kamerbrief Eindrapport Toekomst Toeslagenstelsel.

[28] Europese Commissie (2024) Verslag over de vergrijzing 2024.

[29] Bakx, P., *et al.* (2023) Langdurige zorg in Nederland. Nationaal Instituut voor Economisch Onderzoek.

[30] De eenheidskosten voor de institutionele zorg worden gemeten als de totale uitgaven voor de institutionele zorg per patiënt.

[31] Alders, P., & Schut, F.T. (2022) Strategic cost-shifting in long-term care. Evidence from the Netherlands. Health Policy, 126(1), 43-48; Portret, *F. et al.* (2023) Passing on the hot potato. Health Policy, 137, 104914.

hogere kosten[32]. Als gevolg hiervan behoren de eenheidskosten voor het verlenen van institutionele zorg in Nederland tot de hoogste in de EU, zelfs gemeten als percentage van het bbp per hoofd van de bevolking. Het aanpakken van de bovengenoemde inefficiënties kan bijdragen aan het beperken van de stijgende kosten voor langdurige zorg waarmee Nederland als gevolg van demografische veranderingen te maken heeft.

De landbouw duurzamer maken om de groene transitie te bevorderen

De landbouw is de belangrijkste bron van stikstofverontreiniging in Nederland en legt aanzienlijke beperkingen op aan de bouwactiviteit en de inzet van infrastructuur voor hernieuwbare energie. Het stikstofoverschot is het viervoudige van het EU-gemiddelde, wat de biodiversiteit en de waterkwaliteit aantast, onder meer vanwege de hoge nitraatniveaus. 50 % van de stikstofafzettingen in Nederland is afkomstig uit de landbouw, met name de veehouderij en de niet-biologische landbouw. Als gevolg hiervan worden de bouwactiviteiten beperkt door het vergunningenstelsel om een toename van de stikstofemissies te voorkomen.

Ondanks enkele maatregelen om stikstofafzettingen in de landbouw te verminderen (zie deel 2), zijn er meer inspanningen nodig om de landbouw duurzaam te maken en tegelijkertijd zijn concurrentievermogen te laten behouden. Nederland heeft 24,3 miljard EUR uitgetrokken voor de financiering van een pakket maatregelen om stikstof aan de bron te verminderen, maar de Eerste Kamer heeft nog niet gestemd over de vrijgave ervan. Dit pakket omvat verschillende regelingen die de vrijwillige sluiting van de productiecapaciteit voor vee bevorderen. Het Planbureau voor de leefomgeving geeft aan dat verdere inspanningen nodig zijn[33]. Nederland zou baat hebben bij het terugdringen van de veestapel, het versnellen van de transitie naar circulaire en biologische landbouw en het terugdringen van het gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen en anorganische meststoffen. Bovendien zou de positie van boeren in de waardeketen kunnen worden verbeterd, bijvoorbeeld door de verdere ontwikkeling van EU-kwaliteitskeurmerken, meer erkenning van producentenorganisaties, verdere digitalisering en innovatie in de landbouw en meer beschikbaarheid van biologische producten voor consumenten.

De landbouw is ook een belangrijke bron van waterverontreiniging. Diffuse verontreiniging door de landbouw zorgt voor de grootste druk op het oppervlaktewater. Er blijft een mogelijkheid om de financiering voor preventie en bestrijding van verontreiniging (er is een tekort van 2,3 miljard EUR per jaar) en duurzaam waterbeheer (1,2 miljard EUR) te verhogen (bijlage 6).

Het aanpakken van beperkingen van de netcapaciteit en het versnellen van het gebruik van hernieuwbare energiebronnen

Nederland heeft grote inspanningen geleverd om de inzet van hernieuwbare energiebronnen te versnellen. De opwekkingscapaciteit van hernieuwbare energie groeit snel; na een toename van 21 % in 2022 is nu een nog snellere groei te zien van de capaciteit van zonne-energie (32 %). Bijgevolg heeft Nederland nu de hoogste geïnstalleerde zonnecapaciteit per hoofd van de bevolking van alle lidstaten (meer dan 1 000 watt per inwoner in 2022). Wind blijft de belangrijkste hernieuwbare energiebron in Nederland, voornamelijk van offshore-windparken, die goed zijn voor ongeveer 16 %

[32] Alders, P., & Schut, F.T. (2019). The 2015 long-term care reform in the Netherlands: Getting the financial incentives right? Health Policy, 123(3), 312-316.

[33] Planbureau voor de Leefomgeving (2023). Geraamde ontwikkelingen in nationale emissies van luchtverontreinigende stoffen 2022.

van de nationale elektriciteitsproductie. Ondanks deze enorme vooruitgang was in 2022 het aandeel hernieuwbare energie in het eindenergieverbruik slechts 15,0 %, nog steeds aanzienlijk onder het EU-gemiddelde van 23,0 %, wat aantoont dat er potentieel is voor een verdere transitie naar hernieuwbare energie.

Het vergroten van de capaciteit en flexibiliteit van het net is de sleutel tot het waarborgen van de zekerheid van de elektriciteitsvoorziening en de transitie naar schone energie. De capaciteitsbeperkingen in het elektriciteitsnet nemen toe en hebben nu gevolgen voor het hele Nederlandse grondgebied. De afgelopen jaren was netcongestie vooral een probleem in dunbevolkte plattelandsgebieden, waar de vraag naar energie van oudsher laag is. De congestie treft nu echter ook de belangrijkste stedelijke gebieden (de Randstad) met een hoge bevolkingsconcentratie en veel economische activiteit. Netcongestie wordt daarmee een belangrijk knelpunt voor de uitrol van installaties voor hernieuwbare energie en voor de economische activiteit. Het Nederlandse elektriciteitsnet kan niet langer inspelen op de snelgroeiende vraag naar transmissie- en distributiecapaciteit. Aan de transmissiezijde blijkt dit uit de regelmatige weigering van netbeheerders om nieuwe elektriciteitsproducenten toe te laten op het net. Congestie verhindert ook de inzet van installaties voor hernieuwbare energie, zoals zonnepanelen door huishoudens, omdat deze sterk afhankelijk zijn van de transmissiecapaciteit van het elektriciteitsnet tijdens pieken in de opwekking van wind- en zonne-energie. Bovendien heeft netcongestie invloed op de invoering van elektrisch vervoer en vertraagt het de aanleg van aansluitingen naar gebouwen, waardoor de uitbreiding van bedrijfsactiviteiten en de bouw van nieuwe woningen wordt beperkt.

Het nationale plan energiesysteem[34], dat in december 2023 werd vastgesteld, vraagt om een investering in extra net- en opslagcapaciteit van 8 miljard EUR per jaar vanaf 2025. Om de nodige investeringen in de uitbreiding van de elektriciteitsinfrastructuur mogelijk te maken, zijn snellere vergunningsprocedures voor de netwerken voor elektriciteitstransmissie en -distributie cruciaal (meerjarige vergunningen, gecentraliseerde besluitvorming waarbij alle belanghebbenden betrokken zijn, stimulansen op regelgevend gebied — sommige daarvan zijn opgenomen in het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan). Dit zou ook de invoering van onshore- en offshore-projecten voor hernieuwbare energie versnellen (bijlage 6). Tot slot is er volgens de Nederlandse energieregulator ACM[35] ruimte om de congestie aan te pakken door middel van technische maatregelen en regelgeving (bv. tariefstimulansen, variabele tarieven).

[34] Ministerie van Economische Zaken en Klimaat (2023). Nationaal plan energiesysteem (NPE).

[35] ACM (2024). Pakket aan maatregelen tegen netcongestie.

Kader 4

Tussentijdse evaluatie van de middelen voor het cohesiebeleid voor Nederland

De tussentijdse evaluatie van de middelen voor het cohesiebeleid biedt de gelegenheid om de programma's van het cohesiebeleid te beoordelen en nieuwe behoeften en uitdagingen in de lidstaten en hun regio's aan te pakken. De lidstaten evalueren elk programma, waarbij rekening wordt gehouden met onder andere de uitdagingen die in het Europees semester in kaart zijn gebracht, inclusief in de landspecifieke aanbevelingen voor 2024. Deze evaluatie vormt de basis voor een voorstel van de lidstaat voor de definitieve toewijzing van 15 % van de EU-financiering die in elk programma is opgenomen.

Nederland heeft vooruitgang geboekt bij de uitvoering van de programma's in het kader van het cohesiebeleid en de Europese pijler van sociale rechten, maar er blijven uitdagingen zoals beschreven in dit verslag, inclusief in bijlagen 14 en 17. Hoewel de regionale verschillen in bbp per hoofd van de bevolking stabiel bleven en alle regio's qua concurrentievermogen ruim boven het EU-gemiddelde scoorden, heeft de transitie naar een koolstofneutrale economie andere gevolgen voor regio's met clusters van emissie-intensieve industrieën. Tegen deze achtergrond blijft het belangrijk om de geplande prioriteiten te blijven uitvoeren, met bijzondere aandacht voor: i) innovatie om de groene en de digitale transitie in alle regio's te ondersteunen in het kader van regionale strategieën voor slimme specialisatie; ii) economische diversificatie, netwerkinfrastructuur, bij- en omscholing van (potentiële) arbeidskrachten voor de groene economie in de regio's die het meest worden getroffen door de klimaattransitie; iii) ondersteuning van de maatschappelijke transities in achtergestelde stedelijke gebieden in grote steden; iv) het verhogen van investeringen in een leven lang leren, bij- en omscholing, en in andere maatregelen om de werkgelegenheidskansen te verbeteren, met name de kansen voor mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt en voor inactieven om een baan te vinden, en door mensen aan te moedigen om werk te zoeken of een opleiding te volgen; v) het aanpakken van sociale en arbeidsmarktongelijkheid door te investeren in gelijke kansen en door discriminatie te bestrijden.

Het potentieel voor het testen van oplossingen en uitvoeren van proefprojecten om netcongestie te verminderen, verdient specifieke aandacht bij de voorbereiding van de tussentijdse evaluatie. Nederland zou kunnen profiteren van de kansen die het platform voor strategische technologieën voor Europa (STEP-initiatief)[36] biedt om de transformatie van de industrie te ondersteunen en investeringen in de productie van nettonultechnologie te vergemakkelijken, waaronder bij- en omscholing.

[36] Verordening (EU) 2024/795.

BELANGRIJKSTE BEVINDINGEN

Het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan omvat maatregelen om een reeks structurele uitdagingen aan te pakken, in synergie met andere EU-middelen, waaronder middelen voor het cohesiebeleid, door:

- **de groene transitie te bevorderen** door de inzet van hernieuwbare energiebronnen en aansluiting op het net, te investeren in de waterstofinfrastructuur, over te schakelen op duurzame landbouw, energie-efficiëntie in openbare en particuliere gebouwen te stimuleren en hervormingen door te voeren die de productie van hernieuwbare energie en duurzaam vervoer stimuleren;

- **de digitale transformatie te versnellen** door kwantumtechnologie, digitale vaardigheden en digitale oplossingen te ontwikkelen om veilig, slim en duurzaam vervoer te verbeteren;

- **een geschoolde beroepsbevolking te ontwikkelen** door leerlingen te helpen leerachterstanden als gevolg van de COVID-19-pandemie in te halen en doorlopende leermogelijkheden en loopbaanadvies te bieden;

- **de tweede pijler van het pensioenstelsel te hervormen**, om de rechtvaardigheid, transparantie en veerkracht ervan te verbeteren;

- **de veerkracht van de gezondheidszorg** in tijden van crisis te waarborgen;

- **de woningmarkt te verbeteren** door het hervormen van plannings- en vergunningsprocedures, regionale bouwdoelen te stellen en fondsen te verstrekken om particuliere bouwprojecten te ontsluiten;

- **een gelijk speelveld te creëren** voor werknemers en zelfstandigen door een verplichte invaliditeitsverzekering voor zelfstandigen in te voeren en door maatregelen te nemen om schijnzelfstandigheid aan te pakken.

De uitvoering van het Nederlandse RRP is vertraagd, wat doortastend optreden vereist om een succesvolle uitvoering van alle maatregelen van het Nederlandse RRP tegen augustus 2026 te waarborgen.

Naast de hervormingen en investeringen in het herstel- en veerkrachtplan en de programma's in het kader van het cohesiebeleid zou Nederland profiteren van:

- **het afstemmen van de belastingheffing** op verschillende soorten inkomsten uit vermogen, en daarmee het verminderen van de accumulatie van niet-liquide vormen van vermogen en belastingarbitrage;

- **het verder verbeteren van de sociale veerkracht** en inclusieve groei door i) de segmentering van de arbeidsmarkt aan te pakken; ii) de basisvaardigheden van leerlingen te verbeteren; en iii) structurele tekorten aan arbeidskrachten en vaardigheden aan te pakken, onder meer door het aanboren van het potentieel van mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt en door het aanmoedigen van mobiliteit van sectoren met een lage productiviteit naar die met een hoge productiviteit en naar sectoren met betrekking tot maatschappelijke uitdagingen;

- **het wegnemen van belemmeringen** voor de bouw van nieuwe woningen en het waarborgen van de betaalbaarheid en

beschikbaarheid van woningen op de particuliere huurmarkt;

- **het verminderen van de complexiteit** van het toeslagenstelsel;
- **zorgen voor de budgettaire houdbaarheid** van het stelsel van langdurige zorg;
- **het verminderen van beperkingen van de netcapaciteit** door verdere investeringen en hervormingen om de toenemende inzet van hernieuwbare energie mogelijk te maken;
- **het verduurzamen van de landbouw**, wat zorgt voor een lagere stikstofuitstoot en een verbetering van de waterkwaliteit.

BIJLAGEN

LIJST VAN BIJLAGEN

Transversale indicatoren 26

A1. Duurzameontwikkelingsdoelstellingen 26

A2. Voortgang met de uitvoering van landspecifieke aanbevelingen 29

A3. Herstel- en veerkrachtplan — uitvoering 32

A4. Andere EU-instrumenten voor herstel en groei 34

A5. Veerkracht 37

Milieuduurzaamheid 39

A6. Europese Green Deal 39

A7. Energietransitie en concurrentievermogen 44

A8. Rechtvaardige transitie naar klimaatneutraliteit 50

Productiviteit 53

A9. Productiviteit, efficiëntie en circulariteit van hulpbronnen 53

A10. Digitale transformatie 56

A11. Innovatie 59

A12. Bedrijfsleven en eengemaakte markt 61

A13. Openbaar bestuur 66

Rechtvaardigheid 69

A14. Uitdagingen inzake werkgelegenheid, vaardigheden en sociaal beleid in het licht van de Europese pijler van sociale rechten 69

A15. Onderwijs en opleiding 72

A16. Gezondheid en gezondheidszorgstelsels 75

A17. Economische en sociale prestaties op regionaal niveau 78

Macro-economische stabiliteit 81

A18. Belangrijkste ontwikkelingen in de financiële sector 81

A19. Belastingen 84

A20. Tabel met economische en financiële indicatoren 87

A21. Schuldhoudbaarheidsanalyse 88

LIJST VAN TABELLEN

A2.1. Overzichtstabel LSA's 2019-2023 30

A3.1. Belangrijkste feiten over het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan 32
A3.2. Maatregelen in het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan 33
A4.1. Steun vanuit EU-instrumenten in Nederland 36
A5.1. Veerkrachtindicatoren over dimensies heen voor Nederland en de EU-27 37
A6.1. Indicatoren voor het volgen van de vooruitgang op het gebied van de Europese Green Deal vanuit macro-economisch oogpunt 43
A7.1. Belangrijkste indicatoren voor energie 48
A8.1. Belangrijkste indicatoren voor een billijke transitie in Nederland 51
A9.1. Circulariteitsindicatoren 54
A10.1. Belangrijke doelstellingen van het digitale decennium, gemonitord aan de hand van de indicatoren van de index van de digitale economie en samenleving 58
A11.1. Belangrijkste indicatoren voor innovatie 60
A12.1. Industrie en interne markt 64
A13.1. Indicatoren voor het openbaar bestuur 67
A14.1. Sociaal scorebord voor Nederland 69
A14.2. Situatie van Nederland ten aanzien van de doelstellingen 2030 voor werkgelegenheid, vaardigheden en armoedebestrijding 71
A15.1. Doelstellingen op EU-niveau en andere contextuele indicatoren van het strategisch kader voor de Europese Onderwijsruimte 73
A16.1. Belangrijkste gezondheidsindicatoren 76
A17.1. Geselecteerde indicatoren op provinciaal niveau in Nederland 79
A18.1. Indicatoren voor de financiële gezondheid 82
A19.1. Belastingindicatoren 84
A20.1. Belangrijkste economische en financiële indicatoren 87
A21.1. Schuldhoudbaarheidsanalyse – Nederland 90
A21.2. Heat map van de risico's voor de budgettaire houdbaarheid – Nederland 90

LIJST VAN GRAFIEKEN

A1.1. Vooruitgang in de richting van de SDG's in Nederland 26
A2.1. De vooruitgang van Nederland met betrekking tot de landspecifieke aanbevelingen 2019-2023 (Europees semester 2024) 29
A3.1. Totaal krachtens de RRF uitgekeerde subsidies 33
A4.1. Verdeling middelen voor het cohesiebeleid over beleidsdoelstellingen in Nederland 35
A4.2. Verdeling middelen voor het herstel- en veerkrachtfonds per pijler in Nederland 35
A6.1. Broeikasgasemissies van de sectoren die de inspanningen verdelen in Mt CO2-eq, 2005-2022 40
A6.2. Veranderingen in veebezetting en biologische landbouw 42
A6.3. Tekort aan milieugerelateerde investeringen, jaarlijks gemiddelde 42
A7.1. Detailhandelsprijzen voor energie in Nederland voor huishoudens en industrie en diensten 44
A7.2. Trends in elektriciteitsprijzen voor niet-huishoudelijke verbruikers (EU- en buitenlandse partners) 44
A7.3. In Nederland geïnstalleerde hernieuwbare capaciteit (links) en de mix van producten voor de opwekking van elektriciteit (rechts) 46
A8.1. Uitdagingen voor een billijke transitie in Nederland 50
A8.2. Vacaturegraad in transformerende sectoren en de winning van delfstoffen 51
A9.1. ETS-emissies per sector sinds 2013 53
A9.2. Trends in het materiaalgebruik 53
A9.3. Verwerking van stedelijk afval 54
A12.1. Arbeidsproductiviteit (bbp per gewerkt uur) uitgedrukt in koopkrachtstandaard en als percentage van de EU in 2023 versus groeipercentage 2000-2023 61
A12.2. Reële arbeidsproductiviteit, gewerkte uren, 2015=100 62
A13.1. Doeltreffendheid van de overheid 66
A13.2. Aandeel werkenden naar beroep en sector 66
A15.1. Percentages ondermaats presterende leerlingen per vakgebied, PISA 2012, 2018 en 2022 72
A16.1. Levensverwachting bij geboorte (jaren) 75
A16.2. Verwachte stijging van de overheidsuitgaven voor gezondheidszorg in de periode 2024-2070 75
A17.1. Nederland, NUTS2: bbp per hoofd van de bevolking (2012) en bbp-groei (2013-2022) 78
A17.2. Nederland, NUTS2: Arbeidsproductiviteit (reële bruto toegevoegde waarde per werknemer), EU-27, 2000-2022 78
A18.1. Evolutie van de kredietactiviteit 81
A19.1. Belastingwig voor alleenstaande en tweede verdieners als % van de totale loonkosten, 2023, met en zonder niet-fiscale verplichte afdrachten (NTCP's) 85
A19.2. Stromen van Nederlandse rente- en royaltybetalingen aan niet-EU-landen, in miljard EUR 86

Kader 1 Concorrentievermogen van Nederland in het kort 6
Kader 2 Duurzameontwikkelingsdoelstellingen (SDG's) van de VN 6
Kader 3 Gecombineerde actie voor een doeltreffender gebruik van EU-middelen 9

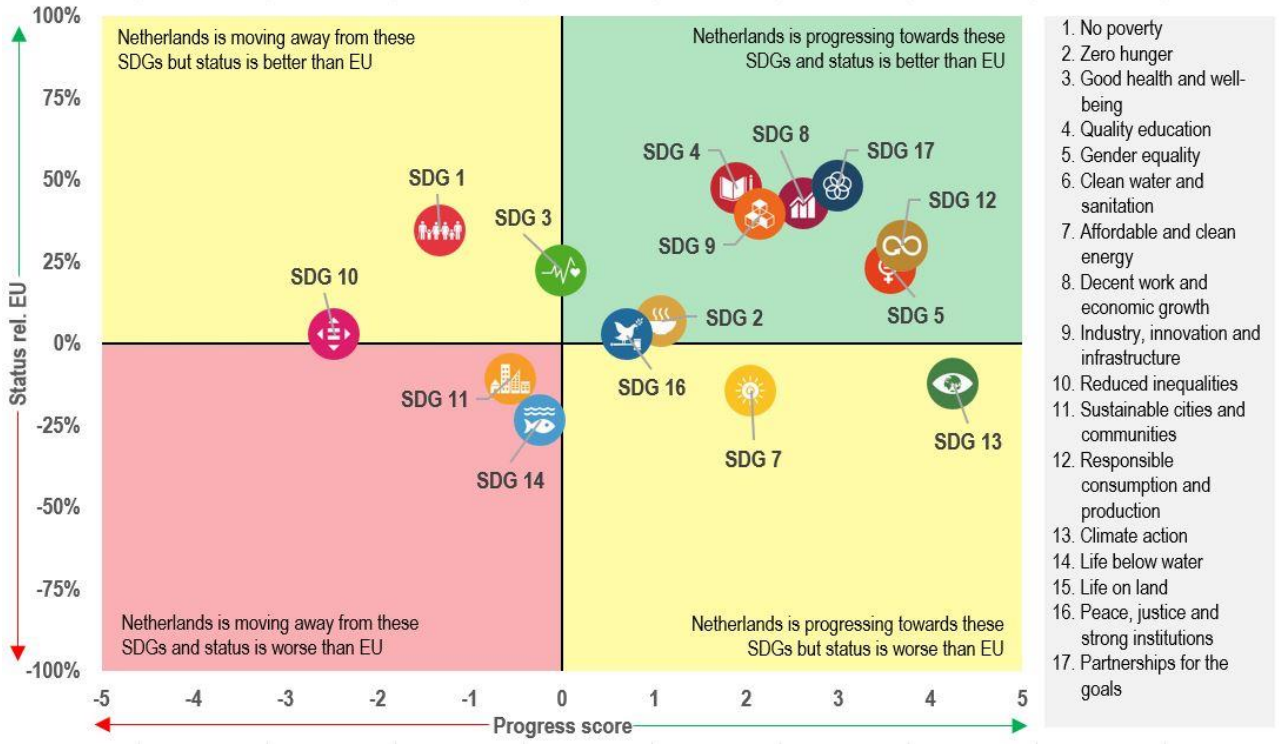
LIJST VAN KAARTEN

A17.1. Nederland, NUTS2: Indicator voor het regionale concurrentievermogen 2022 79

In deze bijlage wordt de vooruitgang van Nederland in de richting van de duurzameontwikkelingsdoelstellingen (SDG's) beoordeeld op basis van de vier dimensies van concurrerende duurzaamheid. De 17 SDG's en de bijbehorende indicatoren bieden een beleidskader voor de uitvoering van Agenda 2030 voor duurzame ontwikkeling van de VN. Het doel is een einde te maken aan alle vormen van armoede, ongelijkheden te bestrijden en de klimaatverandering en de milieucrisis aan te pakken, en er tegelijkertijd voor te zorgen dat niemand aan zijn lot wordt overgelaten. De EU en haar lidstaten zijn vastbesloten deze historische mondiale kaderovereenkomst na te leven en een actieve rol te spelen om de voortgang in de richting van de SDG's te maximaliseren. De onderstaande grafiek is gebaseerd op de reeks SDG-indicatoren van de EU die is ontwikkeld om de vooruitgang op het gebied van de SDG's in een EU-context te monitoren.

Nederland presteert goed op het gebied van diverse SDG-indicatoren met betrekking tot *milieuduurzaamheid* (SDG's 2, 6, 9, 12 en 15). Het land heeft het EU-gemiddelde op SDG's 7 en 13 nog niet gehaald en raakt op achterstand wat SDG's 11 en 14 betreft. Wat SDG 13 (klimaatactie) betreft, zijn de netto-broeikasgasemissies mettertijd gedaald (van 12,2 ton per hoofd van de bevolking in 2017 tot 9,5 ton per hoofd van de bevolking in 2022), maar ze liggen nog steeds boven het EU-gemiddelde (7,3 ton per hoofd van de bevolking in 2022). Wat SDG 7 (betaalbare en schone energie) betreft, heeft Nederland aanzienlijke vooruitgang geboekt met betrekking tot het vergroten van het aandeel hernieuwbare energie in het totale energieverbruik; dat is gestegen van 6,5 % in 2017 tot 15,0 % in 2022, maar ligt nog steeds onder het EU-gemiddelde (23,0 % in 2022). Nederland liet ook

Grafiek A1.1: **Vooruitgang in de richting van de SDG's in Nederland**



Zie voor gedetailleerde datasets over de verschillende SDG's het jaarverslag van Eurostat. "Sustainable Development in the European Union"; voor details over uitgebreide landspecifieke gegevens over de kortetermijnvooruitgang van de lidstaten: Belangrijkste bevindingen — Indicatoren voor duurzame ontwikkeling — Eurostat (europa.eu). Een hoge status betekent niet dat een land dicht bij de verwezenlijking van een specifiek SDG staat, maar geeft aan dat het beter presteert dan het EU-gemiddelde. De voortgangsscore is een absolute maatstaf op basis van de indicatortrends van de afgelopen 5 jaar. Bij de berekening wordt geen rekening gehouden met streefwaarden, aangezien de meeste EU-beleidsdoelstellingen alleen gelden voor het geaggregeerde EU-niveau. Afhankelijk van de beschikbaarheid van gegevens voor elke doelstelling worden niet alle 17 SDG's voor elk land getoond.

Bron: Eurostat, meest recente update van 25 april 2024. De gegevens hebben voornamelijk betrekking op de periode 2017-2022 of 2018-2023. De gegevens over de SDG's kunnen per verslag en de bijlagen verschillen als gevolg van verschillende afsluitingsdata.

een verbetering zien wat betreft indicatoren zoals het primaire energieverbruik (3,2 ton olie-equivalent per hoofd van de bevolking in 2022) en het eindenergieverbruik (2,5 ton in 2022), maar het verbruik blijft nog steeds boven het EU-gemiddelde (respectievelijk 2,8 en 2,1 ton in 2022). De afhankelijkheid van de invoer van energie steeg verder, van 49,5 % in 2017 tot 80,2 % in 2022, en ligt aanzienlijk boven het EU-gemiddelde (62,5 % in 2022). Onder SDG 12 (verantwoorde consumptie en productie) valt echter op dat Nederland de op één na kleinste materiaalvoetafdruk per inwoner in de EU heeft en dat deze nog steeds kleiner wordt (van 7,3 ton in 2017 naar 6,8 ton in 2022). Ook al scoort Nederland goed op SDG 2 (geen honger), zijn, als het gaat om de milieueffecten van de landbouwproductie, de ammoniakemissies van de landbouw (57,8 kg in 2021) nog steeds erg hoog in vergelijking met het EU-gemiddelde (18,8 kg in 2021). Het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan bevat investeringen die bedoeld zijn om de uitrol van hernieuwbare energie te stimuleren en de transitie naar duurzame landbouw te ondersteunen.

Nederland presteert zeer goed op de meeste SDG-indicatoren met betrekking tot *billijkheid* (SDG's 3, 4, 5 en 8), maar de doelstellingen voor SDG's 1 en 10 raken uit zicht en het EU-gemiddelde voor SDG 7 is nog niet gehaald. Wat de meeste indicatoren met betrekking tot gezondheid, onderwijs, gendergelijkheid, en waardig werk en groei betreft, presteert Nederland beter dan het EU-gemiddelde (SDG's 3, 4, 5 en 8). Historisch gezien presteert Nederland zeer goed op waardig werk en economische groei (SDG 8). De arbeidsparticipatie steeg verder van 80,0 % in 2018 tot 83,5 % in 2023, waardoor Nederland een van de beste presteerders in de EU is (EU-gemiddelde: 75,3 % in 2023). Bovendien daalde het percentage langdurig werklozen van 1,2 % in 2018 tot 0,5 % in 2023 en ligt het ver onder het EU-gemiddelde (2,1 % in 2023). Sommige indicatoren voor SDG 1 (geen armoede) zijn de afgelopen jaren verslechterd. De bovenmatige uitgaven voor huisvesting treffen 10,0 % van de bevolking (in tegenstelling tot 9,4 % in 2017) en het aantal mensen dat het risico loopt met inkomensarmoede te worden geconfronteerd na sociale overdrachten steeg tussen 2017 en 2022 (van 13,2 % tot 14,5 % van de bevolking). Wat migratie en sociale inclusie (SDG 10) betreft, is het verschil wat betreft mensen die het risico lopen met inkomensarmoede te worden geconfronteerd na sociale overdrachten tussen niet-EU-burgers en EU-burgers tussen 2017 en 2022 substantieel toegenomen (van 19,7 % tot 28,9 %) en ligt dit nu boven het EU-gemiddelde (22,7 %). Tegelijkertijd werd de kloof tussen deze twee groepen wat betreft de arbeidsparticipatie iets kleiner (van 23,6 % in 2018 tot 22,2 % in 2023), maar bleef deze nog boven het EU-gemiddelde (13,2 % in 2023). Het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan omvat hervormingen en investeringen die gericht zijn op rechtvaardig onderwijs en een veerkrachtig gezondheidsstelsel.

Nederland presteert zeer goed op het gebied van SDG-indicatoren met betrekking tot *productiviteit* (SDG's 4, 8 en 9). Op het gebied van kwaliteitsonderwijs (SDG 4) heeft Nederland het hoogste aandeel mensen met in elk geval digitale basisvaardigheden (82,7 % in 2023; EU-gemiddelde: 55,6 %), en een van de hoogste percentages deelname aan volwasseneneducatie (24,4 % in 2023; EU-gemiddelde: 12,7 %). Bovendien steeg de deelname aan het tertiaire onderwijs verder van 47,6 % in 2018 tot 54,5 % in 2023. Dit aandeel ligt significant boven het EU-gemiddelde (43,1 %). Op SDG 9 (industrie, innovatie en infrastructuur) presteert Nederland beter dan het EU-gemiddelde. Het aandeel huishoudens met snel internet in 2022 (97,8 %) lag ruim boven het EU-gemiddelde (73,4 %), wat neerkomt op een aanzienlijke vooruitgang voor deze indicator sinds 2017 (31,9 %). Nederland heeft de O&O-investeringen als percentage van het bbp verhoogd van 2,2 % in 2017 tot 2,3 % in 2022, wat net boven het EU-gemiddelde (2,2 % in 2022) ligt. Het aandeel van het O&O-personeel in de actieve bevolking is gestegen van 1,7 % in 2017 tot 2,0 % in 2022 (EU-gemiddelde: 1,5 % in 2022). Het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan omvat verschillende maatregelen voor de verdere verbetering van digitale vaardigheden en bij- en omscholing van de beroepsbevolking.

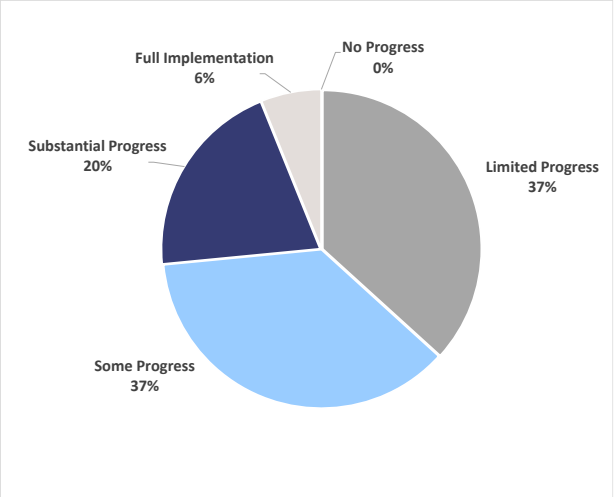
Nederland presteert zeer goed op het gebied van SDG-indicatoren met betrekking tot *macro-economische stabiliteit* (SDG's 8, 16 en 17). Op SDG 16 (vrede, rechtvaardigheid en sterke instellingen) was echter een opmerkelijke daling te zien met betrekking tot de waargenomen onafhankelijkheid van het rechtsstelsel, van 79 % in 2018 tot 70 % in 2023 (wat nog steeds boven het EU-gemiddelde van 53 % in 2023 ligt). Bovendien daalde de corruptieperceptie-index van

82 % in 2018 tot 79 % in 2023 (nog steeds boven het EU-gemiddelde van 64 % in 2023). Nederland presteert beter dan het EU-gemiddelde op indicatoren met betrekking tot partnerschappen om doelstellingen te bereiken (SDG 17) en waardig werk en economische groei (SDG 8). Het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan omvat hervormingen om de transparantie van het openbaar bestuur te verbeteren en verschillende maatregelen om het witwassen van geld aan te pakken.

Aangezien de SDG's een overkoepelend kader vormen, worden alle verbanden met relevante SDG's in de andere bijlagen toegelicht of afgebeeld met pictogrammen.

De Commissie heeft de landspecifieke aanbevelingen (LSA's) 2019-2023[37] **die in het kader van het Europees semester tot Nederland zijn gericht, beoordeeld.** Deze aanbevelingen hebben betrekking op een breed scala van beleidsterreinen die verband houden met 13 van de 17 duurzameontwikkelingsdoelstellingen (zie bijlagen 1 en 3). In de beoordeling worden de beleidsmaatregelen die Nederland tot dusver heeft genomen[38] en de toezeggingen in zijn herstel- en veerkrachtplan in aanmerking genomen [39]. In dit stadium heeft 63 % van de landspecifieke aanbevelingen die gericht waren op structurele kwesties in de periode 2019-2023 ten minste "enige vooruitgang" geboekt, terwijl 37 % "beperkte vooruitgang" heeft geboekt (zie grafiek A2.1). Naarmate het herstel- en veerkrachtplan wordt uitgevoerd, wordt in de komende jaren aanzienlijke vooruitgang verwacht bij de uitvoering van structurele LSA's.

Grafiek A2.1: **De vooruitgang van Nederland met betrekking tot de landspecifieke aanbevelingen 2019-2023 (Europees semester 2024)**



Bron: Europese Commissie.

[37] LSA's voor 2023: EUR-Lex - 32023H0901(19) - NL - EUR-Lex (europa.eu)

LSA's voor 2022: EUR-Lex - 32022H0901(19) - NL - EUR-Lex (europa.eu)

LSA's voor 2021: EUR-Lex - 32021H0729(19) - NL - EUR-Lex (europa.eu)
LSA's voor 2020: EUR-Lex - 32020H0826(19) - NL - EUR-Lex (europa.eu)
LSA's voor 2019: EUR-Lex - 32019H0905(19) - NL - EUR-Lex (europa.eu)

[38] Met inbegrip van beleidsmaatregelen die zijn gerapporteerd in de verslagen over het nationale hervormingsprogramma en de RRF (halfjaarlijkse verslaglegging over de voortgang bij de uitvoering van mijlpalen en streefdoelen naar aanleiding van de beoordeling van betalingsverzoeken).

[39] De lidstaten is gevraagd om in hun herstel- en veerkrachtplannen met een effectief antwoord te komen voor alle, of een aanzienlijke subset, betrokken landspecifieke aanbevelingen die de Raad heeft opgesteld. In de hier gepresenteerde LSA-beoordeling wordt gekeken naar de mate van uitvoering van de maatregelen die in het herstel- en veerkrachtplan zijn opgenomen en van de maatregelen die buiten het herstel- en veerkrachtplan zijn uitgevoerd op het moment van de beoordeling. Maatregelen die zijn vastgesteld in de bijlage bij het aangenomen uitvoeringsbesluit van de Raad tot goedkeuring van de beoordeling van het herstel- en veerkrachtplan, die nog niet zijn vastgesteld of uitgevoerd, maar die volgens de LSA-beoordelingsmethode op geloofwaardige wijze zijn aangekondigd, rechtvaardigen "beperkte vooruitgang". Zodra deze maatregelen zijn uitgevoerd, kunnen zij leiden tot "enige/aanzienlijke vooruitgang of volledige uitvoering", afhankelijk van de relevantie ervan.

Tabel A2.1: **Overzichtstabel LSA's 2019-2023**

Netherlands	Assessment in May 2024*	RRP coverage of CSRs until 2026**	Relevant SDGs
2019 CSR 1	**Some progress**		
Reduce the debt bias for households and the distortions in the housing market, including by supporting the development of the private rental sector.	Limited progress	Relevant RRP measures planned as of 2022, 2023 and 2024	SDG 8
Ensure that the second pillar of the pension system is more transparent, inter-generationally fairer and more resilient to shocks.	Substantial progress	Relevant RRP measures planned as of 2023	SDG 8
Implement policies to increase household disposable income, including by strengthening the conditions that support wage growth, while respecting the role of social partners.	Substantial progress		SDG 8
Address features of the tax system that may facilitate aggressive tax planning, in particular by means of outbound payments, notably by implementing the announced measures.	Substantial progress	Relevant RRP measures planned as of 2021, 2022 and 2024	SDG 8, 16
2019 CSR 2	**Limited progress**		
Reduce the incentives for the self-employed without employees, while promoting adequate social protection for the self-employed,	Limited progress	Relevant RRP measures planned as of 2023 and 2025	SDG 1, 2, 8, 10
and tackle bogus self-employment.	Limited progress	Relevant RRP measures planned as of 2022 and 2025	SDG 8
Strengthen comprehensive life-long learning and upgrade skills notably of those at the margins of the labour market and the inactive.	Some progress	Relevant RRP measures planned as of 2020 and 2021	SDG 4
2019 CSR 3	**Some progress**		
While respecting the medium-term budgetary objective, use fiscal and structural policies to support an upward trend in investment.	Not relevant anymore		SDG 8, 16
Focus investment-related economic policy on research and development in particular in the private sector,	Some progress	Relevant RRP measures planned as of 2021, 2023, 2024 and 2025	SDG 9
on renewable energy, energy efficiency and greenhouse gas emissions reduction strategies	Some progress	Relevant RRP measures planned as of 2021, 2022, 2023, 2024, 2025 and 2026	SDG 7, 9, 13
and on addressing transport bottlenecks.	Some progress	Relevant measures planned as of 2022, 2023, 2024 and 2025	SDG 11
2020 CSR 1	**Some progress**		
In line with the general escape clause, take all necessary measures to effectively address the pandemic, sustain the economy and support the ensuing recovery. When economic conditions allow, pursue fiscal policies aimed at achieving prudent medium-term fiscal positions and ensuring debt sustainability, while enhancing investment.	Not relevant anymore		SDG 8, 16
Strengthen the resilience of the health system, including by tackling the existing shortages of health workers and stepping up the deployment of relevant e-Health tools.	Some progress	Relevant RRP measures planned as of 2021,2022 and 2023	SDG 3
2020 CSR 2	**Some progress**		
Mitigate the employment and social impact of the crisis and	Substantial progress	Relevant RRP measures planned as of 2020,2021 and 2023	SDG 1, 2, 8, 10
promote adequate social protection for the self-employed.	Limited progress	Relevant RRP measures planned as of 2023 and 2025	SDG 1,2,10
2020 CSR 3	**Some progress**		
Front-load mature public investment projects (to foster the economic recovery)	Limited progress	Relevant RRP measures planned as of 2023 and 2024	SDG 8, 16
and promote private investment to foster the economic recovery.	Limited progress	Relevant RRP measures planned as of 2021,2023,2024 and 2026	SDG 8, 9
Focus investment on the green and digital transition, in particular on digital skills development,	Some progress	Relevant RRP measures planned as of 2021,2024 and 2025	SDG 4
sustainable infrastructure and clean and efficient production and use of energy	Some progress	Relevant RRP measures planned as of 2021,2022, 2023, 2024, 2025 and 2026	SDG 7, 9, 13
as well as mission-oriented research and innovation.	Substantial progress	Relevant RRP measures planned as of 2021,2023,2024 and 2025	SDG 9
2020 CSR 4	**Substantial progress**		
Take steps to fully address features of the tax system that facilitate aggressive tax planning in particular on outbound payments, notably by implementing the adopted measures and ensuring its effective [illegible]	Substantial progress	Relevant RRP measures planned as of 2021,2022 and 2024	SDG 8, 16
Ensure effective supervision and enforcement of the anti-money laundering framework.	Substantial progress	Relevant RRP measures planned as of 2024	SDG 8, 16
2021 CSR 1	**Not relevant anymore**		
In 2022, pursue a supportive fiscal stance, including the impulse provided by the Recovery and Resilience Facility, and preserve nationally financed investment.	Not relevant anymore	Not applicable	SDG 8, 16
When economic conditions allow, pursue a fiscal policy aimed at achieving prudent medium-term fiscal positions and ensuring fiscal sustainability in the medium term.	Not relevant anymore	Not applicable	SDG 8, 16
At the same time, enhance investment to boost growth potential. Pay particular attention to the composition of public finances, on both the revenue and expenditure sides of the budget, and to the quality of budgetary measures in order to ensure a sustainable and inclusive recovery. Prioritise sustainable and growth-enhancing investment, in particular investment supporting the green and digital transition.	Not relevant anymore	Not applicable	SDG 8, 16
Give priority to fiscal structural reforms that will help provide financing for public policy priorities and contribute to the long-term sustainability of public finances, including, where relevant, by strengthening the coverage, adequacy and sustainability of health and social protection systems for all.	Not relevant anymore	Not applicable	SDG 8, 16
2022 CSR 1	**Some progress**		
In 2023, ensure that the growth of nationally financed primary current expenditure is in line with an overall neutral policy stance, taking into account continued temporary and targeted support to households and firms most vulnerable to energy price hikes and to people fleeing Ukraine. Stand ready to adjust current spending to the evolving situation.	Substantial progress	Not applicable	SDG 8, 16
Expand public investment for the green and digital transitions, and for energy security taking into account the REPowerEU initiative, including by making use of the Recovery and Resilience Facility and other Union funds.	Limited progress	Not applicable	SDG 8, 16
For the period beyond 2023, pursue a fiscal policy aimed at achieving prudent medium-term fiscal positions.	Full implementation	Not applicable	SDG 8, 16
Reduce the debt bias for households and the distortions in the housing market, including by supporting the development of the private rental sector and taking measures to increase housing supply.	Limited progress	Relevant RRP measures planned as of 2022, 2023 and 2024	SDG 8
Enact and implement the reform of the pension system agreed in 2019 and 2020.	Substantial progress	Relevant RRP measures planned as of 2023	SDG 8
2022 CSR 2			
Swiftly finalise the negotiations with the Commission of the 2021-2027 cohesion policy programming documents with a view to starting their implementation.	Progress on the cohesion policy programming documents is monitored under the EU cohesion policy.		
2022 CSR 3	**Limited progress**		
Promote adequate social protection for the self-employed without employees,	Limited progress	Relevant RRP measures planned as of 2023 and 2025	SDG 1, 2, 10
tackle bogus self-employment	Limited progress	Relevant RRP measures planned as of 2022 and 2025	SDG 8
and reduce the incentives to use flexible or temporary contracts.	Limited progress		SDG 8
Address labour and skills shortages, in particular in healthcare, education, digital and technical jobs and construction, including by tapping underutilised labour potential originating from the high share of part-time employment and the lower employment rate of people with a migrant background.	Some progress	Relevant RRP measures planned as of 2021,2023,2024 and 2025	SDG 8
Strengthen up- and reskilling opportunities, in particular for those at the margins of the labour market and the inactive.	Some progress	Relevant RRP measures planned as of 2020, 2022, 2023, 2024 and 2026	SDG 4

(Vervolg op de volgende bladzijde)

Tabel (vervolg)

2022 CSR 4	**Some progress**		
Reduce overall reliance on fossil fuels	Limited progress	Relevant RRP measures planned as of 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, and 2026	SDG 7, 13
by accelerating the deployment of renewables, in particular by boosting complementary investments in network infrastructure and further streamlining permitting procedures,	Some progress	Relevant RRP measures planned as of 2021, 2023, 2024, 2025, 2026	SDG 7, 9, 16
improving energy efficiency, in particular in buildings,	Some progress	Relevant RRP measures planned as of 2022, 2025, 2026	SDG 7
and accelerating investments in sustainable transport	Some progress	Relevant RRP measures planned as of 2022, 2023, 2024, 2025, 2026	SDG 11
and sustainable agriculture.	Limited progress	Relevant RRP measures planned as of 2023	SDG 11, 12, 13, 15
2023 CSR 1	**Some progress**		
Wind down the emergency energy support measures in force, using the related savings to reduce the government deficit, as soon as possible in 2023 and 2024. Should renewed energy price increases necessitate new or continued support measures, ensure that these are targeted at protecting vulnerable households and firms, fiscally affordable, and preserve incentives for energy savings.	Substantial progress	Not applicable	SDG 1, 7, 8, 10, 12
Ensure prudent fiscal policy, in particular by limiting the nominal increase in nationally financed net primary expenditure in 2024 to not more than 3.5%.	Some progress	Not applicable	SDG 8
Preserve nationally financed public investment and ensure the effective absorption of RRF grants and other EU funds, in particular to foster the green and digital transitions.	Full implementation	Not applicable	SDG 8, 9, 13
For the period beyond 2024, continue to pursue a medium-term fiscal strategy of gradual and sustainable consolidation, combined with investments and reforms conducive to higher sustainable growth, to achieve a prudent medium-term fiscal position.	Full implementation	Not applicable	SDG 8
Reduce the household debt bias and distortions in the housing market. Support the availability and affordability of housing on the private rental market.	Limited progress	Relevant RRP measures planned as of 2022, 2023 and 2024	SDG 8
Remove obstacles holding back investments, including in residential construction.	Limited progress	Relevant RRP measures planned as of 2022 and 2024	
2023 CSR 2			
Proceed with the steady implementation of its recovery and resilience plan and swiftly finalise the REPowerEU chapter with a view to rapidly starting its implementation. Proceed with the speedy implementation of cohesion policy programmes, in close complementarity and synergy with the recovery and resilience plan.	RRP implementation is monitored through the assessment of RRP payment requests and analysis of the bi-annual reporting on the achievement of the milestones and targets, to be reflected in the country reports. Progress with the cohesion policy is monitored in the context of the Cohesion Policy of the European Union.		
2023 CSR 3	**Limited progress**		
Reduce incentives to use flexible or temporary contracts.	Limited progress		SDG 8
Taking into account sector-specific needs, address structural labour and skills shortages, including by tapping into underutilised labour potential	Some progress	Relevant RRP measures planned as of 2021, 2023, 2024 and 2025	SDG 8
and strengthening up- and reskilling opportunities, in particular for those at the margins of the labour market and the inactive.	Some progress	Relevant RRP measures planned as of 2020, 2022, 2023, 2024 and 2026	SDG 4, 8, 10
2023 CSR 4	**Some progress**		
Reduce reliance on fossil fuels	Limited progress	Relevant RRP measures planned as of 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, and 2026	SDG 7, 13
by accelerating the deployment of renewables, improving framework conditions to boost investment in the expansion of electricity transmission and distribution grids,	Some progress	Relevant RRP measures planned as of 2021, 2023, 2024, 2025 and 2026	SDG 7, 9, 13
extending and accelerating energy efficiency measures to reduce energy consumption, in particular in the built environment.	Some progress	Relevant RRP measures planned as of 2022, 2025 and 2026	SDG 12
Support the transition towards sustainable agriculture.	Limited progress	Relevant RRP measures planned as of 2023	SDG 11, 12, 13, 15
Step up policy efforts aimed at the provision and acquisition of skills and competences needed for the green transition.	Some progress	Relevant RRP measures planned as of 2023	SDG 4, 13

Opmerking:

* Zie voetnoot[39].

** De in deze tabel opgenomen maatregelen van het herstel- en veerkrachtplan dragen bij tot de uitvoering van de LSA's. Niettemin zijn aanvullende maatregelen buiten het herstel- en veerkrachtplan nodig om de LSA's volledig uit te voeren en de onderliggende problemen aan te pakken. Als "uitgevoerd" aangemerkte maatregelen zijn alleen die welke zijn opgenomen in de betalingsverzoeken ingediend in het kader van de RRF en positief beoordeeld door de Europese Commissie.

Bron: Europese Commissie.

Deze bijlage geeft een momentopname van de uitvoering door Nederland van het herstel- en veerkrachtplan, nu we over de helft van de termijn van de herstel- en veerkrachtfaciliteit (RRF) zijn. De RRF is van cruciaal belang gebleken voor het herstel van de EU van de COVID-19-pandemie en voor het doen versnellen van de dubbele groene en digitale transitie, terwijl de EU zich aanpast aan de geopolitieke en economische ontwikkelingen en de veerkracht tegen toekomstige schokken versterkt. De RRF draagt ook bij aan de uitvoering van de duurzameontwikkelingsdoelstellingen van de VN en aan de aanpak van landspecifieke aanbevelingen (zie bijlage 2).

Het herstel- en veerkrachtplan maakt de weg vrij voor de uitbetaling van maximaal 5,4 miljard EUR aan subsidies in het kader van de RRF over de periode 2021-2026, wat neerkomt op 0,5 % van het Nederlandse bbp[40]**.** Per 15 mei had Nederland nog steeds zijn volledige toewijzing vanuit de RRF tot zijn beschikking, die zal worden uitbetaald na beoordeling van de toekomstige verwezenlijking van de 132 mijlpalen en doelstellingen[41] die zijn opgenomen in het Uitvoeringsbesluit van de Raad[42], vóór de voor de RRF vastgestelde deadline van 2026.

De voortgang van Nederland bij de uitvoering van zijn plan is vastgelegd in het scorebord voor herstel en veerkracht[43]**.** Het scorebord geeft een overzicht van de vooruitgang die is geboekt bij de uitvoering van de RRF als geheel. Grafiek A3.1 toont de huidige stand van zaken zoals weergegeven op het scorebord.

Het Nederlandse RRP bevat een hoofdstuk over REPowerEU om de afhankelijkheid van Russische fossiele brandstoffen geleidelijk af te bouwen, de energievoorziening te diversifiëren en de komende jaren meer schone energie te produceren. Nederland heeft nog voorfinanciering tot zijn beschikking om de uitvoering van het hoofdstuk een vliegende start te geven, met inbegrip van een opgeschaalde investering in duurzame energie en energiebesparingen in woningen en een relevante hervorming die zal bijdragen tot het waarborgen van de voorziening van betaalbare, veilige en duurzame energie door netcongestie aan te pakken en de uitrol van hernieuwbare energie te versnellen.

Tabel A3.1: **Belangrijkste feiten over het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan**

Initial plan CID adoption date	4 October 2021
Scope	Revised plan with REPowerEU chapter
Last major revision	17 October 2023
Total allocation	EUR 5.441 billion in grants (0.5% of 2023 GDP)
Investments and reforms	28 investments and 22 reforms
Total number of milestones and targets	132
Fulfilled milestones and targets	0 (0% of total)

Bron: Scorebord voor herstel en veerkracht.

Het plan is sterk gericht op de groene transitie, waarbij 54,9 % van de beschikbare middelen wordt besteed aan maatregelen ter ondersteuning van klimaatdoelstellingen en 25,6 % van de totale toewijzing ter ondersteuning van de digitale transitie. Het behoudt ook een sterke sociale dimensie met maatregelen op het gebied van betaalbare huisvesting, bescherming van zelfstandigen en steun voor herintreding.

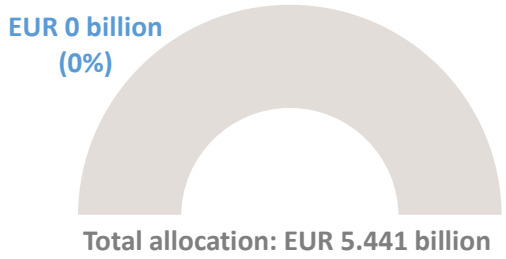
[40] Informatie over het bbp is gebaseerd op gegevens over 2023. Bron: https://ec.europa.eu/economy_finance/recovery-and-resilience-scoreboard/index.html

[41] Een mijlpaal of streefdoel is op bevredigende wijze verwezenlijkt zodra een lidstaat aan de Commissie het bewijs heeft geleverd dat hij de mijlpaal of het streefdoel heeft bereikt en de Commissie dat bewijs positief heeft beoordeeld in een uitvoeringsbesluit.

[42] https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12275-2022-ADD-1/nl/pdf

[43] https://ec.europa.eu/economy_finance/recovery-and-resilience-scoreboard/country_overview.html

Grafiek A3.1: **Totaal krachtens de RRF uitgekeerde subsidies**



Opmerking: deze grafiek toont het bedrag van de subsidies, inclusief voorfinanciering, die tot nu toe in het kader van de RRF zijn uitbetaald. Subsidies zijn niet-terugvorderbare financiële bijdragen. Het totale subsidiebedrag dat aan elke lidstaat wordt toegekend, wordt bepaald aan de hand van een verdeelsleutel en de totale geraamde kosten van het respectieve herstel- en veerkrachtplan.
Bron: Scorebord voor herstel en veerkracht.

Met een aanzienlijke vertraging bij de uitvoering van zijn RRP heeft Nederland op 24 mei 2024 zijn eerste betalingsverzoek ingediend, dat de Commissie momenteel beoordeelt. Tabel A3.2 toont enkele relevante maatregelen die vóór 2026 zullen worden genomen om de Nederlandse economie groener, digitaler, inclusiever en veerkrachtiger te maken.

Tabel A3.2: **Maatregelen in het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan**

Upcoming reforms and investments
• Investment on increase capacity of wind power generation in the North Sea • Research and development of quantum technologies • Increase in the intensive care capacity of the healthcare system

Bron: FENIX.

De EU-financieringsinstrumenten bieden de EU-lidstaten aanzienlijke middelen voor herstel en groei. Naast de 5,4 miljard EUR aan financiering uit de RRF, zoals beschreven in bijlage 3, wordt vanuit de middelen voor het EU-cohesiebeleid[44] 1,5 miljard EUR aan Nederland verstrekt voor de periode 2021-2027[45]. De steun vanuit deze twee instrumenten samen vertegenwoordigt ongeveer 0,68 % van het bbp van het land in 2023, vergeleken met het EU-gemiddelde van 5,38 % van het bbp[46]. Het cohesiebeleid ondersteunt regionale ontwikkeling, economische, sociale en territoriale convergentie en het concurrentievermogen door langetermijninvesteringen, in overeenstemming met de EU-prioriteiten en met de nationale en regionale strategieën.

Tijdens de programmeringsperiode 2014-2020 hebben de middelen voor het cohesiebeleid het concurrentievermogen van Nederland versterkt, met tastbare resultaten, met name op het gebied van onderzoek en innovatie, en sociale inclusie. Tegen het einde van de subsidiabiliteitsperiode in december 2023 was vanuit de middelen voor het cohesiebeleid voor de periode 2014-2020[47] 1,6 miljard EUR beschikbaar gesteld aan Nederland[48], waarvan sinds maart 2020, aan het begin van de COVID-19-pandemie[49], 816,2 miljoen EUR is uitbetaald. De resultaten van de middelen voor het cohesiebeleid gedurende de programmeringsperiode waren gericht op onderzoek en innovatie; tot nu toe ontvingen 5 700 bedrijven steun, met een hefboomeffect van 303 miljoen EUR aan investeringen in de private sector. Van deze bedrijven werkten er 514 samen met onderzoeksinstellingen. In dezelfde periode ontvingen meer dan 600 000 deelnemers steun in het kader van actieve inclusie- en armoedebestrijdingsmaatregelen, ondersteund door het Europees Sociaal Fonds (ESF) in Nederland. Deze maatregelen ondersteunden de meest kwetsbare groepen, waarvan bijna de helft van de mensen laaggekwalificeerd is en 37 % een migratieachtergrond heeft.

In de huidige programmeringsperiode (2021-2027) zal het cohesiebeleid een verdere impuls geven aan het concurrentievermogen van Nederland, aan de groene transitie en aan de sociale cohesie, waardoor de leef- en werkomstandigheden van de Nederlandse bevolking worden verbeterd. In de periode 2021-2027 ondersteunt het Europees Fonds voor regionale ontwikkeling innovatie in het mkb en samenwerking tussen het mkb en onderzoeksorganisaties, in overeenstemming met de regionale strategieën voor slimme specialisatie. Er zullen meer dan 6 000 bedrijven worden ondersteund, waarvan 900 gaan samenwerken met onderzoeksinstellingen, waardoor naar schatting 390 miljoen EUR aan private investeringen zal worden gegenereerd. Innovatieve projecten voor hernieuwbare energie zullen een extra productiecapaciteit van 116 MW creëren. Het Fonds voor een rechtvaardige transitie ondersteunt zes regio's met emissie-intensieve industrieën. Het fonds zal 1 500 bedrijven ondersteunen, waarvan 380 gaan samenwerken met onderzoeksorganisaties. Er zal naar schatting 312 miljoen EUR aan private investeringen worden gebruikt. Ongeveer 49 000 mensen zullen profiteren van bij- en omscholing. Bijna 12 000 medewerkers uit het mkb zullen een opleiding volgen om vaardigheden te behalen op het gebied van slimme specialisatie en de industriële transitie. Het Europees Sociaal Fonds Plus zal 366 miljoen EUR beschikbaar stellen om het menselijk kapitaal in Nederland te helpen ontwikkelen. Dit zal in totaal 317 000 mensen helpen, en omvat het bieden van toegang tot opleiding aan werklozen, het ondersteunen van loopbaanverandering en het bevorderen van een leven lang leren. Met deze activiteiten draagt het cohesiebeleid substantieel bij aan het behalen van de duurzameontwikkelingsdoelstellingen (SDG's) in Nederland, in het bijzonder SDG 8 (waardig werk

[44] In de periode 2021-2027 omvatten de middelen voor het cohesiebeleid het Europees Fonds voor regionale ontwikkeling, het Europees Sociaal Fonds Plus en het Fonds voor een rechtvaardige transitie.

[45] De programma's voor Europese territoriale samenwerking (ETC) zijn in dit bedrag niet meegenomen. In de periode 2021-2027 bedraagt de totale investering, inclusief nationale financiering, 3,5 miljard EUR.

[46] De middelen van de RRF omvatten zowel subsidies als leningen, indien van toepassing. Het EU-gemiddelde wordt berekend voor de middelen voor het cohesiebeleid, met uitzondering van de ETC-programma's. De bbp-cijfers zijn gebaseerd op de Eurostat-gegevens voor 2022.

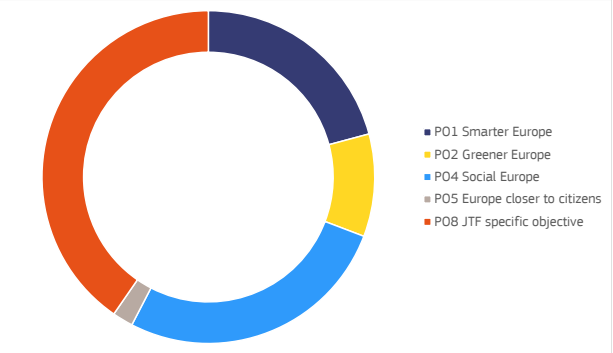
[47] In de periode 2014-2020 omvatten de middelen voor het cohesiebeleid het Europees Fonds voor regionale ontwikkeling en het Europees Sociaal Fonds. Toewijzingen vanuit REACT-EU zijn hierbij inbegrepen; de ETC-programma's niet.

[48] In de periode 2014-2020 bedroeg de totale investering, inclusief nationale financiering, 3,1 miljard EUR.

[49] Afsluitdatum: 14 mei 2024.

en economische groei), SDG 9 (industrie, innovatie en infrastructuur) en SDG 7 (betaalbare en schone energie).

Grafiek A4.1: **Verdeling middelen voor het cohesiebeleid over beleidsdoelstellingen in Nederland**

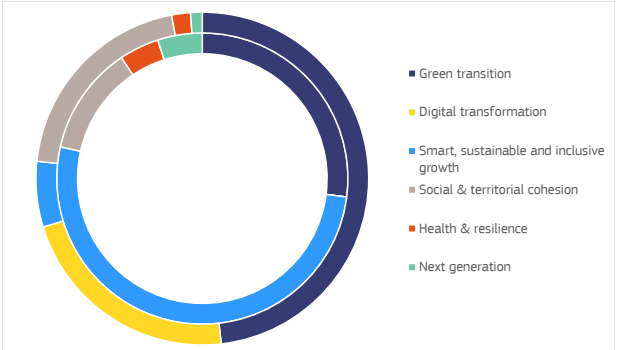


Bron: Europese Commissie.

Door gecombineerd optreden hebben het cohesiebeleid en het herstel- en veerkrachtplan een elkaar versterkende werking in Nederland. Zo investeert het herstel- en veerkrachtplan in het onderzoek naar en de ontwikkeling van groene waterstof. De middelen voor het cohesiefonds vullen dit aan door innovatieve projecten op het gebied van groene waterstof in het mkb, met inbegrip van start-ups en scale-ups, te ondersteunen en investeringen in bij- en omscholing van arbeidskrachten te stimuleren om de transitie naar een klimaatneutrale economie te ondersteunen. Het herstel- en veerkrachtplan zal naar verwachting ook de ontwikkeling van hernieuwbare energie stimuleren door investeringen in offshore-windenergie en hervormingen die het mogelijk maken om hernieuwbare energie aan te sluiten op het elektriciteitsnet. De middelen voor het cohesiebeleid worden geïnvesteerd in onderzoeks- en innovatieprojecten die nieuwe of verbeterde technologieën voor hernieuwbare energie dichter bij de markt brengen. De bijdrage van de middelen voor cohesiebeleid en het herstel- en veerkrachtplan per beleidsdoelstelling wordt weergegeven in grafieken A4.1 en A4.2.

Het instrument voor technische ondersteuning helpt Nederland te investeren in zijn openbare bestuur en een gunstiger klimaat te scheppen voor EU- en nationale investeringen. Vanuit het instrument voor technische ondersteuning worden sinds 2019 projecten in Nederland gefinancierd om groeibevorderende hervormingen te ontwerpen en uit te voeren. De steun die in 2023 werd verleend, ging naar projecten om de instanties te helpen toezicht te houden op kunstmatige intelligentie, het vergunningenproces voor projecten voor hernieuwbare energie te verbeteren en het beleid voor het aantrekken en behouden van hooggekwalificeerd talent te verbeteren. Daarnaast helpt het instrument voor technische ondersteuning Nederland bij het versterken van zijn capaciteit om het herstel- en veerkrachtplan uit te voeren en prestaties te monitoren, evenals bij het werken aan specifieke hervormingen en investeringen, zoals die in verband met de ontwikkeling van de sector voor hernieuwbare waterstof.

Grafiek A4.2: **Verdeling middelen voor het herstel- en veerkrachtfonds per pijler in Nederland**



1) Elke maatregel in het kader van het herstel- en veerkrachtplan helpt de doelstellingen van twee van de zes beleidspijlers van de RRF te bereiken. De primaire bijdrage wordt weergegeven in de buitenste cirkel, terwijl de secundaire bijdrage wordt weergegeven in de binnenste cirkel. Elke bijdrage vertegenwoordigt 100 % van de middelen voor de RRF. Daarom bedraagt de totale bijdrage aan alle pijlers in deze grafiek 200 % van de middelen voor de RRF die aan Nederland zijn toegewezen.
Bron: Europese Commissie.

Nederland ontvangt ook middelen uit verschillende andere EU-instrumenten, waaronder de instrumenten die worden vermeld in tabel A4.1.

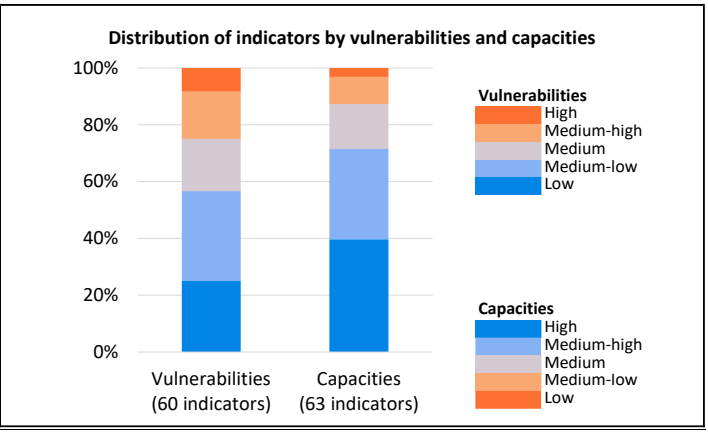
Tabel A4.1: **Steun vanuit EU-instrumenten in Nederland**

EU grants		
	Amount 2014-2020 (EUR million)	Amount 2021-2027 (EUR million)
Cohesion policy	1 582.1	1 543.1
RRF grants (1)	-	5 441.4
Public sector loan facility (grant component) (2)	-	47.3
Common agricultural policy (3)	7 500.0	4 494.0
EMFF/EMFAF (4)	101.5	97.9
Connecting Europe Facility (5)	697.5	233.2
Horizon 2020 / Horizon Europe (6)	5 370.2	2 905.2
LIFE programme (7)	131.2	113.4
EU guarantees		
	EU Guarantee (EUR million)	Volume of operations (EUR million)
European Fund for Strategic Investment 2015-2020 (8)	1 062.6	3 005.0
InvestEU 2021-2027 (9)	183.0	500.8

1) De uitvoeringsperiode van de RRF is 2021-2026.
2) De programmeringsperiode van de leenfaciliteit voor de overheidssector is 2021-2025 en het bedrag weerspiegelt het nationale aandeel in de tot het einde van de periode gereserveerde subsidiecomponent.
3) De programmeringsperioden van het gemeenschappelijk landbouwbeleid zijn 2014-2022 en 2023-2027.
4) EFMZV – Europees Fonds voor Maritieme Zaken en Visserij; EFMZVA – Europees Fonds voor Maritieme Zaken, Visserij en Aquacultuur.
5) De gegevens over de Connecting Europe Facility (CEF) hebben betrekking op vervoer en energie en hebben een afsluitdatum van 15 mei 2024.
6) De gegevens over Horizon Europa (2021-2027) hebben een afsluitdatum van 13 mei 2024.
7) De gegevens over het LIFE-programma 2021-2027 hebben een afsluitdatum van 15 mei 2024.
8) Het bedrag van de EU-garantie die is ondertekend in het kader van het infrastructuur- en innovatievenster van het EFSI, is afgeleid op basis van het bedrag van de verrichtingen en de gemiddelde interne vermenigvuldigingsfactor, zoals gerapporteerd door de EIB (de afsluitdatum is 31 december 2023).
9) Het bedrag van de EU-garantie en van het volume van de onder InvestEU ondertekende verrichtingen omvat zowel het EU-compartiment als de compartimenten van de lidstaten (de afsluitdatum is 31 december 2023).
Bron: Europese Commissie.

Tabel A5.1: **Veerkrachtindicatoren over dimensies heen voor Nederland en de EU-27**

Dimension		NL 2023 RDB	NL 2024 RDB	EU-27 2024 RDB
Overall resilience	Vulnerabilities			
	Capacities			
Social and economic	Vulnerabilities			
	Capacities			
Green	Vulnerabilities			
	Capacities			
Digital	Vulnerabilities			
	Capacities			
Geopolitical	Vulnerabilities			
	Capacities			



1) De synthetische indexcijfers zijn een aggregatie van de relatieve veerkracht van de landen voor alle beschouwde indicatoren. Voor een indicator wordt de relatieve situatie van elk land in het laatst beschikbare jaar vergeleken met de verzameling van waarden van die indicator voor alle lidstaten en alle jaren in de referentieperiode.
Bron: Dashboards inzake veerkracht – versie voorjaar 2024, gegevens tot en met 2022.

In deze bijlage worden de dashboards inzake veerkracht van de Commissie[50] gebruikt om de relatieve capaciteiten en kwetsbaarheden van Nederland ten aanzien van de veerkracht[51] te laten zien die van belang kunnen zijn voor maatschappelijke, economische, digitale en groene transformaties en voor het omgaan met toekomstige schokken en geopolitieke uitdagingen. [52]

Volgens de veerkrachtindicatoren van de RDB heeft Nederland zijn gemiddelde tot geringe algehele kwetsbaarheden en hoge totale capaciteiten ten opzichte van de RDB van 2023 gehandhaafd. Dit komt tot uiting in de verdeling van de indicatoren over de verschillende veerkrachtcategorieën: bijna 60 % van de kwetsbaarheidsindicatoren valt in de categorie laag tot middellaag, terwijl bijna 70 % van de capaciteitsindicatoren in de categorie hoog of middelhoog valt.

Nederland kent geringe kwetsbaarheden en middelhoge capaciteiten in de sociale en economische dimensie. Het land kent geringe kwetsbaarheden en hoge capaciteiten, met name met betrekking tot sociale ongelijkheid, gezondheidszorg, onderwijs en werk. Het heeft ook de hoogste arbeidsparticipatie in de EU, een hoog niveau van actief arbeidsmarktbeleid per persoon, het laagste niveau van discrepantie tussen gevraagde en aangeboden vaardigheden en het laagste percentage jongeren die niet werken en geen onderwijs of opleiding volgen. Het verschil in arbeidsparticipatie tussen mannen en vrouwen wordt ook steeds kleiner. Nederland kent nog steeds een aantal grote kwetsbaarheden en lage capaciteiten op het gebied van economische en financiële duurzaamheid. De schuld van niet-financiële vennootschappen ten opzichte van het bbp wordt lager, maar ligt nog steeds boven het EU-gemiddelde, terwijl aan de capaciteitszijde de overheidsinvesteringen ten opzichte van het bbp zijn blijven dalen, tot onder het EU-gemiddelde.

Wat de groene dimensie betreft, heeft Nederland middelhoge capaciteiten, maar heeft het zijn algehele kwetsbaarheden, die op een gemiddeld niveau blijven, niet verbeterd. Het kent grote of middelgrote

50 https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/strategic-planning/strategic-foresight/2020-strategic-foresight-report/resilience-dashboards_nl Veerkracht wordt gedefinieerd als het vermogen om niet alleen uitdagingen aan te gaan en te overwinnen, maar ook om transities op een duurzame, billijke en democratische manier te doorlopen. Strategisch prognoseverslag 2020: *De koers naar een veerkrachtiger Europa*, COM(2020) 493.

51 Kwetsbaarheden beschrijven kenmerken die de negatieve impact van crises en transities kunnen verergeren, of belemmeringen die de verwezenlijking van strategische langetermijndoelstellingen in de weg kunnen staan, terwijl capaciteiten verwijzen naar instrumenten of capaciteiten om met crises en structurele veranderingen om te gaan en om transities te beheren.

52 Deze bijlage houdt verband met bijlage 1 over de SDG's, bijlage 6 over de Green Deal, bijlage 8 over de rechtvaardige transitie naar klimaatneutraliteit, bijlage 9 over de productiviteit, efficiëntie en circulariteit van hulpbronnen, bijlage 10 over de digitale transitie en bijlage 14 over de Europese pijler van sociale rechten.

kwetsbaarheden, met name wat de indicatoren met betrekking tot ecosystemen en biodiversiteit en het duurzaam gebruik van hulpbronnen betreft, en behoort tot de slechtst presterende EU-landen op het gebied van afvalproductie, de bodemafdekkingsindex[53] en de akkervogelindex. Qua capaciteiten kent Nederland een hoge penetratie van elektrische voertuigen, circulair materiaalgebruik en grondstofproductiviteit. Het zou echter zijn veerkracht kunnen verbeteren door de CO_2-opname door bossen en de biologische landbouw te vergroten, waardoor de kwetsbaarheden met betrekking tot gezonde ecosystemen worden verminderd.

Wat de digitale dimensie betreft, blijven de Nederlandse (middelmatige tot geringe) kwetsbaarheden en (hoge) capaciteiten stabiel ten opzichte van de RDB van 2023. Nederland kent naast een hoog aantal ICT-veiligheidsincidenten bij ondernemingen geen significante kwetsbaarheden, en de algehele kwetsbaarheden zijn middelmatig tot gering. Het land heeft ook hoge digitale capaciteiten. Het land presteert als een van de beste op het gebied van de digitale vaardigheden van zowel volwassenen als jongeren, het gebruik van onlinecursussen en cyberbeveiligingsbewustzijn. Het heeft ook het hoogste percentage telewerkende werknemers, waardoor het beter bestand is tegen schokken zoals de COVID-19-pandemie.

Ten aanzien van de RDB van 2023 kent Nederland gemiddelde geopolitieke kwetsbaarheden en hoge geopolitieke capaciteiten. Het kent geringe kwetsbaarheden, met name dankzij zijn sterke positie op het gebied van financiële globalisering. De kwetsbaarheden met betrekking tot veiligheid en demografie blijven vrij groot, met name wat desinformatie uit het buitenland en de arbeidsparticipatiekloof tussen EU- en niet-EU-onderdanen betreft, waar Nederland zijn kwetsbaarheid heeft verkleind, maar nog wel boven het EU-gemiddelde zit. De sterke handelspositie geeft het land hoge geopolitieke capaciteiten. De belangrijkste gebieden waarop het zich moet concentreren betreffende het vergroten van capaciteiten, zijn de strijdkrachten en de metaalvoetafdruk per hoofd van de bevolking.

[53] Deze indicator geeft een schatting van het percentage afgedekte bodemoppervlakken met ondoordringbare materialen als gevolg van stedelijke ontwikkeling. Bodemafdekking is een belangrijke oorzaak van biodiversiteits- en habitatverlies.

Nederland heeft vooruitgang geboekt in de groene transitie, maar er moet meer worden gedaan op het gebied van het ontwikkelen en uitvoeren van ambitieuze groene maatregelen, onder meer om de klimaatdoelstellingen voor 2030 te halen, op het gebied van de biodiversiteit en de bescherming van ecosystemen en op andere gebieden. Deze bijlage geeft een momentopname van de klimaat-, energie- en milieuaspecten van de transitie in Nederland[54].

Het ontwerp van het geactualiseerde nationaal energie- en klimaatplan bevat onvolledige informatie over de investeringsbehoeften en financieringsbronnen van Nederland om de klimaat- en energiedoelstellingen voor 2030 te bereiken. In het plan ontbreekt informatie over zowel de totale investeringsbehoefte als de publieke en private investeringsbehoefte. Het plan biedt slechts beperkte kwalitatieve informatie over de aanvullende overheidsfinanciering die nodig is om de investeringskloof te dichten[55]. In het plan wordt het Klimaatfonds genoemd als de belangrijkste financieringsbron voor maatregelen die moeten bijdragen aan de nieuwe doelstelling om de uitstoot van broeikasgassen met 55-60 % te verminderen ten opzichte van het niveau van 1990. Andere bronnen zijn het Warmtefonds, het Nationaal Groeifonds en nationale subsidieregelingen[56].

Zonder bijgewerkte prognoses in het definitieve geactualiseerde Nederlandse nationale energie- en klimaatplan blijft het onduidelijk hoe het huidige en geplande beleid aan de doelstelling inzake de verdeling van de inspanningen voor 2030 zal voldoen[57]. In 2022 zullen de Nederlandse broeikasgasemissies van de sectoren waar de inspanningsverdeling geldt, naar verwachting 33,3 % lager zijn dan het niveau van 2005. Het huidige beleid zal naar verwachting de emissies door de verdeling van de inspanningen tegen 2030 met 38 % verlagen ten opzichte van het niveau van 2005. De aanvullende beleidslijnen die zijn opgenomen in het ontwerp van het geactualiseerde Nederlandse nationale energie- en klimaatplan zullen naar verwachting 0,7 procentpunt toevoegen, waardoor deze emissies met 38,7 % worden verlaagd ten opzichte van het niveau van 2005[58]. Dit houdt in dat Nederland nog 9,3 procentpunt onder het streefcijfer voor de verdeling van de inspanningen ligt om een reductie van 48 % te bereiken. De officiële nationale prognoses die in september 2023 zijn bekendgemaakt, suggereren dat maatregelen die zijn opgenomen in het Nederlandse klimaatbeleidsprogramma voor 2022 en de besluiten van het voorjaar van 2023 voldoende kunnen zijn om het land op koers te krijgen om deze reductie van 48 % te bereiken, op voorwaarde dat ze rigoureus worden uitgevoerd. Deze projecties lijken echter zeer ambitieus en onzeker.

De hiaten in het Nederlandse klimaatbeleidskader geven aan dat er ruimte is voor verbetering. In 2023 heeft Nederland de doelstelling om tegen 2050 klimaatneutraliteit te

54 Deze bijlage wordt aangevuld met bijlage 7 over de energietransitie en het concurrentievermogen, bijlage 8 over de rechtvaardige transitie naar klimaatneutraliteit, bijlage 9 over de productiviteit, efficiëntie en circulariteit van hulpbronnen, en relevante onderwerpen in de andere bijlagen bij dit landverslag.

55 Voorbeelden hiervan zijn een verhoging van de CO_2-heffing vanaf 2025, een verbod op de inzet van fossiele brandstoffen voor verwarmingsprocessen bij uitbreiding, nieuwbouw en vervanging van industriële productie-installaties, en aanpassingen van de energiebelasting om de aantrekkelijkheid van duurzame alternatieven te vergroten.

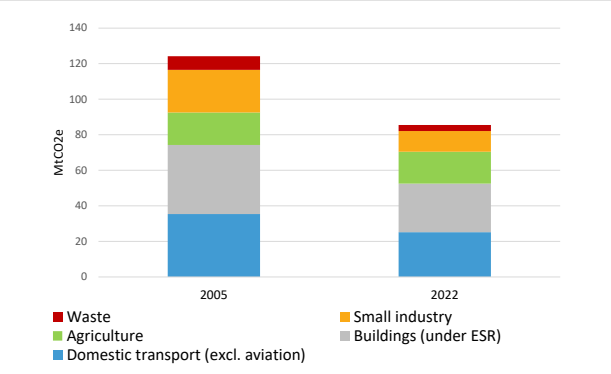
56 Zie de beoordeling door de Commissie van het ontwerp van het nationale energie- en klimaatplan van Nederland (2023).

57 Het nationale streefcijfer voor de vermindering van de broeikasgasemissies is vastgelegd in Verordening (EU) 2023/857 (de verordening inzake de verdeling van de inspanningen). Het doel is om de maatregelen in de betrokken sectoren af te stemmen op de doelstelling om het streefcijfer voor de vermindering van de broeikasgasemissies voor de economie van de gehele EU, van ten minste 55 % ten opzichte van het niveau van 1990, te bereiken. Het streefcijfer is ook van toepassing op de sectoren buiten het huidige EU-emissiehandelssysteem, met name gebouwen (verwarming en koeling), wegvervoer, landbouw, afval en de kleine industrie (bekend als de sectoren waar de inspanningsverdeling geldt).

58 De emissies in het kader van de verdeling van de inspanningen voor 2022 zijn gebaseerd op geschatte inventarisatiegegevens. De definitieve gegevens zullen na een uitgebreide beoordeling in 2027 worden vastgesteld. Prognoses van de impact van het huidige beleid ("met bestaande maatregelen") en aanvullend beleid ("met aanvullende maatregelen") volgens het ontwerp van het geactualiseerde Nederlandse nationale energie- en klimaatplan.

bereiken in de nationale wetgeving vastgelegd. Het ontwerp van het geactualiseerde nationale energie- en klimaatplan stelt een streefcijfer voor de hele economie vast om de emissies van broeikasgassen tegen 2030 met ten minste 55 % te verminderen ten opzichte van het niveau van 1990. In tegenstelling tot andere sectoren zijn de belangrijkste maatregelen om de emissies in de landbouwsector te verlagen nog niet concreet, waardoor de verwezenlijking van de klimaatstreefcijfers in gevaar komt. Zoals aanbevolen door de Raad van State[59], zou Nederland baat kunnen hebben bij het ontwikkelen van een methodologie voor het definiëren en classificeren van alle klimaatbelastingen en -uitgaven.

Grafiek A6.1: **Broeikasgasemissies van de sectoren die de inspanningen verdelen in Mt CO_2-eq, 2005-2022**



Bron: Europees Milieuagentschap.

Er is ruimte voor het verhogen van het Nederlandse streefcijfer voor hernieuwbare energie in het definitieve geactualiseerde nationale energie- en klimaatplan[60]. De bijdrage van Nederland aan hernieuwbare energie die is vastgesteld in het ontwerp van het geactualiseerde nationale energie- en klimaatplan, 27 % in 2030, ligt onder de vereiste bijdrage van 38,8 %. De energie-efficiëntiebijdragen van 46,21 Mtoe aan het primaire energieverbruik en 38,41 Mtoe aan het eindenergieverbruik voor 2030 in het ontwerp van het geactualiseerde nationale energie- en klimaatplan komen overeen met de vereisten van de energie-efficiëntierichtlijn. Zie bijlage 7 voor meer informatie over de energietransitie van het land.

Nederland loopt voorop in de EU op het gebied van duurzaam vervoer, maar er is nog ruimte voor verbetering[61]. Met 5 % in 2023 heeft Nederland een van de hoogste aandelen elektrische voertuigen met batterijen van de EU wat het bestand van personenauto's betreft. In 2023 was er met totaal 144 100 publiek toegankelijke oplaadpunten één oplaadpunt voor elke vier e-voertuigen, wat boven het EU-gemiddelde van 1 op 10 ligt. Van de afgelegde afstanden werd 87 % met de auto afgelegd. Voor het vrachtvervoer speelt het wegvervoer een kleinere rol; 49 % van het vervoerde gewicht wordt over de weg vervoerd, tegenover 40 % over de binnenwateren, wat ver boven het EU-gemiddelde ligt. De spoorwegen zijn goed voor 8 % van het personenvervoer, wat iets boven het EU-gemiddelde (6 %) ligt, net als de 6 % van het goederenvervoer. 74 % van het spoorwegnet is geëlektrificeerd (EU-gemiddelde: 56 %). Vergeleken met de rest van Europa wordt het Nederlandse spoorwegnet het intensiefst gebruikt. Het European Railway Traffic Management System wordt uitgerold op het Nederlandse spoorwegnet om de toename van het spoorverkeer te ondersteunen.

Nederland heeft nog mogelijkheden om zijn inspanningen om koolstof uit de atmosfeer te verwijderen via landgebruik, verandering in landgebruik en bosbouw (LULUCF) op te voeren. Het land heeft zijn nettobroeikasgasemissies door landgebruik in 2021 verhoogd, wat een omkering betekende van de eerdere trend van dalende emissies. De belangrijkste bron van deze emissies is landbouwgrond. Om het LULUCF-streefcijfer voor 2030 te bereiken, zijn 435 kt CO_2eq aan extra koolstofverwijderingen nodig[62]. Volgens de

59 Zie Onzeker of klimaatdoelstellingen van kabinet op tijd worden gehaald – Raad van State.

60 Het EU-streefcijfer in de herziene richtlijn hernieuwbare energie is om tegen 2030 42,5 % van het bruto-eindenergieverbruik uit hernieuwbare energiebronnen te halen, met de ambitie om 45 % te bereiken. De formule in bijlage I bij Richtlijn (EU) 2023/1791 stelt de indicatieve nationale bijdrage voor Nederland vast op 46,2 Mtoe voor het primaire energieverbruik en 38,4 Mtoe voor eindenergieverbruik. Zie de aanbeveling van de Commissie aan Nederland van 18.12.2023.

61 Tenzij anders aangegeven, hebben de gegevens in dit deel betrekking op 2021. Zie Europese Commissie (2023). Het vervoer in de EU in cijfers, transport.ec.europa.eu.

62 De nationale LULUCF-streefcijfers van de lidstaten in overeenstemming met Verordening (EU) 2023/839.

recentste prognoses zal Nederland naar verwachting dit cijfer bereiken[63].

Nederland is kwetsbaar voor de gevolgen van klimaatverandering, met name de stijging van de zeespiegel en een hogere intensiteit en frequentie van neerslag, hittegolven en aanhoudende droogte. De economische schade als gevolg van extreme weersomstandigheden en klimaatgerelateerde gebeurtenissen bedroeg in de periode 1980-2020 bijna 10 miljard EUR[64]. Nederland kent een grote klimaatbeschermingskloof[65] voor kustoverstromingen en een middelgrote kloof voor overstromingen. Het kader voor klimaatadaptatie[66] biedt een goede basis voor klimaatveerkracht, maar kan worden versterkt door een wettelijke basis voor aanpassing en nieuwe programma's voor specifieke klimaatbedreigingen zoals veranderingen in windkarakteristieken, blikseminslagen, bosbranden en de verspreiding van invasieve soorten en tropische ziekten. Er is ook ruimte om aanpassing verder te integreren in overheidsbeleid en langetermijnplannen[67].

Het beheer van de watervoorraden blijft onhoudbaar. De wateronttrekkingsindex plus (WEI+) bedroeg 4,8 % in 2019, met als slechtste seizoenswaarde 6,3 % in het derde kwartaal van 2019. Terwijl 3 % van de oppervlakte van het land in de periode 2000-2020 last had van droogte, was dit in 2022 al 14,8 %. Akkerland is over het algemeen het zwaarst getroffen ecosysteem. De Nederlandse economie loopt achter op het EU-gemiddelde op het gebied van waterproductiviteit, met 98 EUR per kubieke meter wateronttrekking. Voor alle oppervlaktewateren geldt dat nog geen goede ecologische toestand is verwezenlijkt en voor 52 % is nog geen goede chemische toestand verwezenlijkt. De mariene wateren verkeren nog niet in een goede milieutoestand, zoals blijkt uit de descriptoren die worden gebruikt in de kaderrichtlijn mariene strategie.

Bescherming en herstel van de biodiversiteit en de natuur zijn belangrijke uitdagingen voor Nederland. Eind 2021 was 26,6 % van het land en 26,1 % van de zee in Nederland beschermd gebied. Volgens de recentste rapportagegegevens bevond in de periode 2013-2018 slechts 11,5 % van de beschermde habitats en 26,3 % van de soorten zich in een goede staat van instandhouding. Het intensieve karakter van de landbouw in Nederland heeft een negatieve impact op de biodiversiteit. De akkervogelindex daalde tussen 2011 en 2018, voordat deze in 2019 licht steeg.

De intensieve landbouw heeft een groot nadelig effect op de luchtkwaliteit. Nederland is een van de verst achterblijvende landen wat de toepassing van biologische landbouwpraktijken betreft. Het aandeel totale oppervlakte cultuurgrond (OCG) in Nederland waar biologische landbouw wordt toegepast, was 4,2 % in 2021 ten opzichte van het EU-gemiddelde van 9,1 % en de EU-doelstelling van ten minste 25 % in 2030. De veebezettingsindex in Nederland (3,45 %) blijft de hoogste in de EU. Het totale aantal grootvee-eenheden steeg in drie regio's: Groningen, Flevoland en Zeeland. De intensieve pluimvee- en varkenshouderij is de belangrijkste bron van ammoniakemissies in het land. De landbouwsector was verantwoordelijk voor 85,8 % van alle ammoniakemissies, vergeleken met het EU-27-gemiddelde van 90,7 % in 2021. In Nederland bestaat 11,2 % van de OCG uit geïrrigeerd land en maakt het voor landbouwdoeleinden onttrokken water 2,9 % uit van de totale onttrekking in 2019.

63 Zie: Klimaat- en Energieverkenning 2023 (pbl.nl).

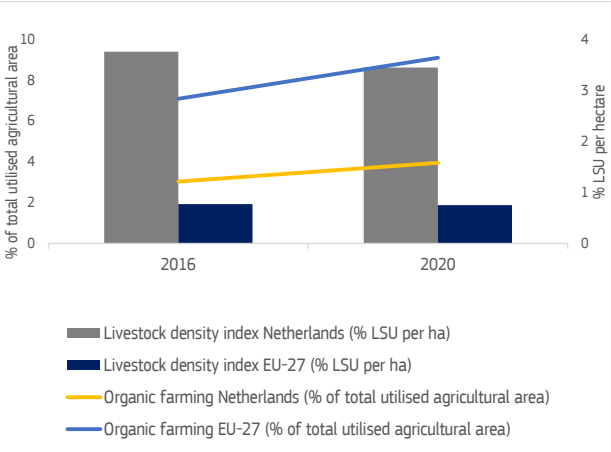
64 Zie: Europees Milieuagentschap. Economic losses from climate-related extremes in Europe, februari 2022. Voor een inschatting van de effecten van klimaatverandering op Nederland, zie de Klimaatschadeschatter.

65 Zie de aantekeningen bij tabel A6.1 voor meer informatie over de klimaatbeschermingskloof.

66 Het kader omvat een nationale aanpassingsstrategie (2016) en het "Deltaprogramma" (2010), dat erop is gericht het land tegen 2050 klimaatbestendig te maken door bescherming te bieden tegen overstromingen langs de kust, van rivieren en in stedelijk gebied, door te zorgen voor zoetwatervoorziening en door de weerbaarheid van stedelijke en landelijke gebieden tegen overstromingen, langdurige droogte en hitte-effecten te verbeteren. Het kabinet kondigde eind 2022 aan de effecten op de bodem en het watersysteem mee te nemen in de ruimtelijke ordening. Nederland heeft ook een kennisprogramma opgezet, "Zeespiegelstijging", en in november 2023 is een tussentijds verslag gepubliceerd.

67 Zie de beoordeling en aanbeveling van de Commissie van 2023 over de vooruitgang van Nederland op het gebied van aanpassing aan de klimaatverandering.

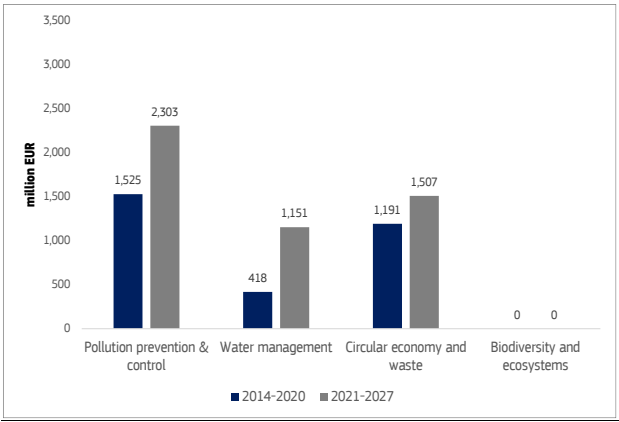
Grafiek A6.2: **Veranderingen in veebezetting en biologische landbouw**



Grootvee-eenheid (GVE)/ha OCG: dit meet het dierenbestand (runderen, schapen, geiten, paardachtigen, varkens, pluimvee en konijnen) omgerekend naar grootvee-eenheid per hectare OCG.
Bron: Eurostat.

Nederland zou baat hebben bij het invoeren van landbouwpraktijken die gericht zijn op het verminderen van de verontreiniging door voedingsstoffen en pesticiden en het verbeteren van de bodemgezondheid. De recentste cijfers voor de brutostikstofbalans van landbouwgrond in Nederland laten een consistent stikstofoverschot zien, met een gemiddelde van 168,8 kg stikstof per hectare per jaar in 2019. Bij de grondwatermeetstations lag het niveau bij 14 % boven het maximum van 50 mg nitraat/l. Verder bedroeg het fosforoverschot in 2019 4 kg/ha. Nederland is een van de EU-landen met de zwaarste pesticidenverontreinigingen in de oppervlaktewateren. In 2021 werd gemeld dat op 21,4 % van de monitoringlocaties het pesticidengehalte de door de kaderrichtlijn water vastgestelde drempels overschreed. Op basis van de effectbeoordeling voor de richtlijn bodemmonitoring[68] kan 83 % van de Nederlandse bodem als ongezond worden beschouwd[69], voornamelijk als gevolg van een overschot aan voedingsstoffen. 87 % van de landbouwgrond bevat te veel stikstof en 90 % te veel fosfor. Het totale geschatte gehalte aan organische koolstof in bouwland is gelijk aan 129 megaton, met een gemiddelde van 33 %, wat boven het EU-gemiddelde van 24 % ligt. Niet-kerende grondbewerking, waarbij het gehalte aan organische koolstof in de bodem wordt verhoogd, werd echter in 2016 op 15 % van het bewerkbare areaal in Nederland toegepast. Ontwaterde veengebieden maakten in 2019 15 % van de landbouwgrond uit. Extensieve veehouderij zou helpen het aantal dieren en giften per hectare te verminderen, de verontreiniging te verminderen en de bodemgezondheid te verbeteren.

Grafiek A6.3: **Tekort aan milieugerelateerde investeringen, jaarlijks gemiddelde**



De cijfers zijn berekend door de Europese Commissie op basis van de meest recente interne verslagen, Eurostat, EIB en nationale gegevensbronnen.
Bron: Europese Commissie.

Nederland zou baat hebben bij meer investeringen in de preventie en bestrijding van verontreiniging, circulaire economie en afval, en duurzaam waterbeheer. Voor de periode 2014-2020 werd het tekort aan milieugerelateerde investeringen geschat op 2,3 miljard EUR per jaar, wat overeenkomt met 0,3 % van het bbp, wat lager is dan het EU-gemiddelde van 0,8 %. Het tekort voor de periode 2021-2027 wordt geschat op bijna 5 miljard EUR per jaar. Er blijft een mogelijkheid om de financiering te verhogen, met name voor de preventie en bestrijding van verontreiniging (een tekort van 2,3 miljard EUR per jaar), circulaire economie en afval (1,5 miljard EUR) en duurzaam waterbeheer (1,2 miljard EUR), waar het tekort is toegenomen.

68 SWD 417 final van 5.7.2023 – effectbeoordeling voor de richtlijn van het Europees Parlement en de Raad inzake bodemmonitoring en -veerkracht (richtlijn bodemmonitoring) (vergelijk blz. 10, blz. 189-190, blz. 835-845).

69 Niet alle bodemaantastingsprocessen konden echter voor alle vormen van landgebruik worden gekwantificeerd. Dit getal geeft eenvoudigweg een orde van grootte aan.

Tabel A6.1: **Indicatoren voor het volgen van de vooruitgang op het gebied van de Europese Green Deal vanuit macro-economisch oogpunt**

							Target	Distance	
		2005	2019	2020	2021	2022	2030	WEM	WAM
Progress to climate and energy policy targets									
Greenhouse gas emission reductions in effort sharing sectors [1]	Mt CO_{2eq}, %, pp	128,112.2	-24%	-29%	-27%	-33%	-48%	-10	-9
Net greenhouse gas removals from LULUCF [2]	Kt CO2eq	5 524	4 694	4 326	4 387	5 060	4,523	n/a	n/a
Share of energy from renewable sources (1) [3]	%	2%	9%	14%	13%	15%	39%	-	-
Energy efficiency: primary energy consumption [3]	Mtoe	70.1	63.8	58.5	60.7	56.1	46.2		
Energy efficiency: final energy consumption [3]	Mtoe	54.1	49.5	45.1	46.8	43.4	38.4		

							EU-27		Projected
		2018	2019	2020	2021	2022	2021	2022	2030
Green transition: mobility									
Greenhouse gas emissions: road transport	Mt CO2e	-	-	-	25.5	25.2	769.0	786.6	24.4
Share of zero-emission vehicles in new registrations [4]	%	5.4	13.9	20.4	19.9	23.3	9	12.1	n/a
Number of publicly accessible AC/DC charging points		-	-	64587	84298	113713	299178	446956	n/a
Share of electrified railways	%	73.2%	73.2%	73.2%	74.4%	-	56.1%	-	n/a
Green transition: buildings									
Greenhouse gas emissions: buildings	Mt CO2e	-	-	-	34.6	27.3	537.0	486.7	25.1
Final energy consumption in buildings	2015=100	100.8%	98.4%	94.9%	102.2%	90.7%	104.0%	97.2%	
Climate adaptation									
Climate protection gap [5]	score 1-4	-	-	1.9	2.0	2.1	1.5	1.5	n/a

		2018	2019	2020	2021	2022	2020	2021	2022
State of the environment									
Water | Water exploitation index (WEI+) (1) [6]	% of renewable freshwater	4.8	4.8	-	-	-	3.6	-	-
Circular economy | Material footprint [7]	tonnes per person	8.6	8.6	8.2	7.7	6.8	14.2	14.8	14.9
Pollution | Years of life lost due to air pollution by PM2.5 [8]	per 100.000 inhabitants	468	381	286	338	-	545	584	-
Biodiversity | Habitats in good conservation status [9]	%	11.5					14.7		
Common farmland bird index [10]	2000=100	59	61	-	-	-	78	-	-
Green transition: agri-food sector									
Organic farming	% of total utilised agricultural area	3.5	3.75	3.95	4.22	-	9.1	-	-
Nitrates in groundwater	mg NO_3/litre	53.38	59.43	59.21	-	-	20.42	-	-
Food waste per capita	Kg per capita			161	148	-	130	131	-
Share of soil in poor health [11]	%					83			41
Soil organic matter in agricultural land [12]	Mt per ha	129	-	-	-	-	7,904	-	-

Bronnen: 1) De emissiegegevens van de lidstaten voor 2019 en 2020 zijn uitgedrukt in GWP-waarden (het aardopwarmingspotentieel) uit het vierde beoordelingsverslag (AR4) van de Intergouvernementele Werkgroep inzake klimaatverandering (IPCC). De emissies van de lidstaten in het referentiejaar 2005 op grond van Verordening (EU) 2018/842, de emissiegegevens voor 2021 en 2022 en de prognoses voor 2030 zijn uitgedrukt in GWP-waarden uit het vijfde beoordelingsverslag (AR5) van de IPCC. De gegevens voor 2021 zijn gebaseerd op de definitieve inventarisatieverslagen, de gegevens voor 2022 zijn gebaseerd op geschatte inventarisatieverslagen en de berekening door het Europees Milieuagentschap van de emissies in het kader van de verdeling van de inspanningen. De definitieve gegevens voor 2021 en 2022 na een uitgebreide beoordeling in 2027 worden vastgesteld. Het streefcijfer voor 2030 is uitgedrukt als procentuele verandering ten opzichte van de emissies in het referentiejaar 2005. De afstand tot het streefcijfer is de kloof tussen het streefcijfer voor 2030 en de verwachte emissies in het kader van de verdeling van de inspanningen met bestaande maatregelen en met aanvullende maatregelen, uitgedrukt als procentuele verandering ten opzichte van de emissies in het referentiejaar 2005. De opgenomen maatregelen voor de emissieprognoses voor 2030 weerspiegelen de stand van zaken zoals deze in de ontwerpen van de geactualiseerde nationale energie- en klimaatplannen van de lidstaten is gerapporteerd of indien niet beschikbaar, zoals deze op 15 maart 2023 is gerapporteerd, overeenkomstig Verordening 2018/1999. 2) De nettoverwijderingen worden uitgedrukt in negatieve cijfers, de netto-emissies in positieve cijfers. De gerapporteerde gegevens zijn afkomstig van de indiening van de broeikasgasinventaris 2024. De waarde van de nettobroeikasgasverwijderingen voor 2030 overeenkomstig bijlage II bis bij Verordening (EU) 2023/839. 3) De nationale doelstellingen voor hernieuwbare energie en energie-efficiëntie voor 2030 zijn indicatieve nationale bijdragen, in overeenstemming met Verordening (EU) 2018/1999 (de governanceverordening), het EU-streefcijfer voor hernieuwbare energie voor 2030 zoals vastgesteld in Richtlijn (EU) 2018/2001, gewijzigd bij Richtlijn (EU) 2023/2413 (de herziene richtlijn hernieuwbare energie) – 42,5 % van het bruto-eindenergieverbruik met de ambitie om 45 % te bereiken – en de formule in bijlage I bij Richtlijn (EU) 2023/1791 (de richtlijn energie-efficiëntie). 4) Elektrische passagiersvoertuigen met batterijen (BEV) en elektrische voertuigen met brandstofcel (FCEV). 5) De klimaatbeschermingskloof verwijst naar het aandeel niet-verzekerde economische verliezen veroorzaakt door klimaatgerelateerde rampen, gebaseerd op modellering van het risico van overstromingen, bosbranden, stormen en de penetratiegraad van verzekeringen. Schaal: 0 (geen beschermingskloof) – 4 (zeer grote kloof) (Europese Autoriteit voor verzekeringen en bedrijfspensioenen, 2022). 6) Totaal waterverbruik in hernieuwbare zoetwaterbronnen beschikbaar voor een gebied en een periode. 7) Materiaalwinning voor consumptie en investeringen. 8) Potentiële levensjaren verloren door vroegtijdig overlijden als gevolg van blootstelling aan deeltjes met een diameter van minder dan 2,5 micrometer. 9) Aandeel van habitats met een goede staat van instandhouding op grond van de overeenkomstig artikel 17 van de habitatrichtlijn (Richtlijn 92/43/EEG) ingediende gegevens voor 2013-2018. 10) Index voor meerdere soorten die veranderingen in de dichtheid van de populatie van akkervogels meet. 11) Bron: bijlage 12 bij het voorstel van de Commissie voor een richtlijn inzake bodemmonitoring (SWD(2023) 417 final). 12) Schattingen van het gehalte aan organische koolstof in bouwland.

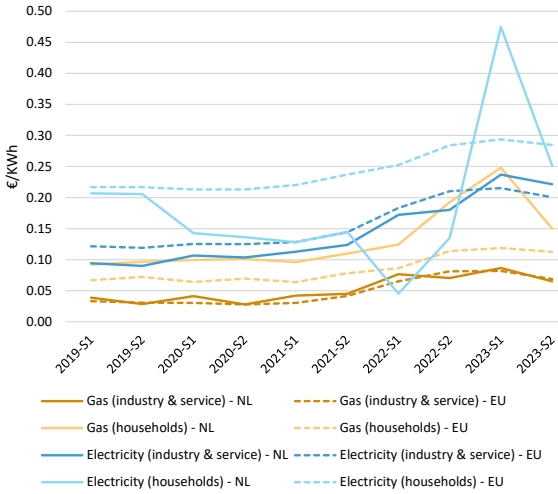
In deze bijlage[70] worden de vooruitgang en uitdagingen van Nederland beschreven bij het versnellen van de nettonulenergietransitie en het versterken van het concurrentievermogen van de EU in de sector schone energie[71]. De maatregelen en doelstellingen die zijn voorgesteld in het ontwerp van het geactualiseerde nationale energie- en klimaatplan voor 2030[72] worden behandeld.

Nederland heeft aanzienlijke vooruitgang geboekt bij de inzet van hernieuwbare energie, met name offshore-windenergie. Het blijft een breed scala van energie-efficiëntiemaatregelen uitvoeren. Energieafhankelijkheid, met name fossiele brandstoffen, en netcongestie blijven echter een probleem.

De detailhandelsprijzen voor energie in Nederland stegen in 2023 aanzienlijk. De gemiddelde prijzen voor gas en elektriciteit voor huishoudens daalden in de tweede helft van 2023 met 40 % en 47 % in vergelijking met de piek in de eerste helft van 2023, en bleven meer dan 50 % hoger dan het gemiddelde van vóór de crisis.

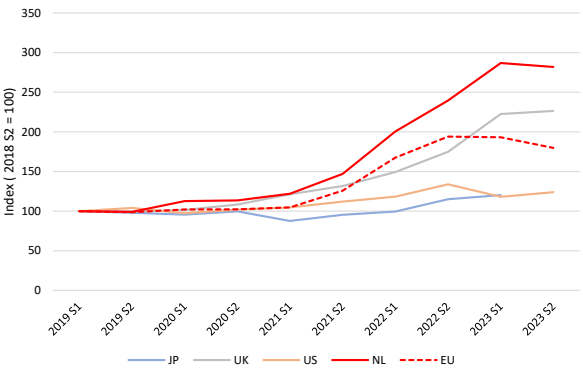
Voor de industrie en de dienstensector daalden zowel de gemiddelde prijzen voor gas als elektriciteit licht in de tweede helft van 2023. Volgens de laatste gegevens daalde de gemiddelde prijs van gas voor industrie en diensten met 25 % in vergelijking met de eerste helft van 2022. De gemiddelde prijs van elektriciteit voor de industrie en diensten daalde met 7 %. De gemiddelde prijzen van gas voor zowel de industrie als de diensten bleven hoger dan vóór de crisis.

Grafiek A7.1: **Detailhandelsprijzen voor energie in Nederland voor huishoudens en industrie en diensten**



1) Voor de industrie zijn de verbruikscategorieën I3 voor gas en IC voor elektriciteit, die verwijzen naar middelgrote verbruikers en inzicht geven in de betaalbaarheid.
2) Voor huishoudens zijn de verbruikscategorieën D2 voor gas en DC voor elektriciteit.
3) De prijzen voor de industrie worden weergegeven zonder btw en andere terugvorderbare belastingen/heffingen/kosten, omdat niet-huishoudelijke verbruikers meestal in staat zijn om de btw en enkele andere belastingen terug te vorderen.
Bron: Eurostat.

Grafiek A7.2: **Trends in elektriciteitsprijzen voor niet-huishoudelijke verbruikers (EU- en buitenlandse partners)**



1) Voor Eurostat-gegevens (EU en NL) verwijst het verbruik in de categorie naar grote verbruikers met een jaarlijks verbruik tussen 2 000 MWh en 20 000 MWh, zoals in elektriciteitsintensieve productiesectoren, en geeft het inzicht in het internationale concurrentievermogen.
2) JP = Japan.
Bron: Eurostat, IEA.

In relatieve termen zijn de elektriciteitsprijzen voor niet-huishoudelijke verbruikers aanzienlijk gestegen in vergelijking met die in de Verenigde

70 Dit wordt aangevuld met bijlage 6 omdat de Europese Green Deal zich richt op de transitie naar schone energie, en met bijlage 8 over de maatregelen die zijn genomen om energiearmoede te verminderen en de meest kwetsbare groepen te beschermen, als aanvulling op de lopende inspanningen in het kader van de Europese Green Deal, REPowerEU en het industriële plan voor de Europese Green Deal.

71 In lijn met het industriële plan voor de Europese Green Deal en de verordening voor een nettonulindustrie.

72 Nederland heeft zijn ontwerp van het geactualiseerde nationale energie- en klimaatplan in juni 2023 ingediend. De Commissie heeft op 18 december 2023 een beoordeling gegeven en landspecifieke- aanbevelingen gedaan. Aanbeveling, beoordeling (SWD) en factsheet van de Commissie voor het ontwerp van het geactualiseerde nationale energie- en klimaatplan van Nederland – Europese Commissie (europa.eu)

Staten, Japan en in mindere mate het Verenigd Koninkrijk, wat mogelijk van invloed is op het internationale concurrentievermogen van energie-intensieve industrieën in Nederland.

Nederland heeft verschillende steunmaatregelen getroffen voor kwetsbare huishoudens, waaronder: i) de steun die via gemeenten aan huishoudens met een laag inkomen wordt verleend; ii) een verlaging van de accijnzen op benzine en diesel met 21 %; iii) een energietoeslag van 1 300 EUR aan huishoudens die tot 120 % van het wettelijk minimumloon verdienen; en iv) een regeling om een deel van de energiekosten van energie-intensieve kleine en middelgrote bedrijven te helpen betalen.

Daarnaast heeft Nederland een tariefplafond voor elektriciteit en gas ingevoerd dat van januari tot december 2023 gold voor de eerste verbruikte 2 900 kWh elektriciteit en 1 200 m³ gas. Ook betalen huishoudens die gebruikmaken van stadsverwarming een gemaximeerde prijs van 47,38 EUR per GJ voor de eerste 37 GJ die zij verbruiken. Alle energie die boven deze respectieve plafonds wordt verbruikt, wordt in rekening gebracht tegen de marktprijs.

In 2024 vervallen de meeste van deze maatregelen (met uitzondering van de verlaging van de accijnzen op benzine en brandstof). Er zijn andere maatregelen getroffen om de aanhoudend hogere prijzen het hoofd te bieden: i) een tijdelijk noodfonds waar consumenten voor een periode van zes maanden steun kunnen aanvragen bij het betalen van hun energierekening; ii) meer subsidies om gebouwen te renoveren; en iii) een hogere korting op energiebelasting.

Energieafhankelijkheid is nog steeds een punt van zorg in Nederland. Het land is sterk afhankelijk van fossiele brandstoffen, die in 2022 nog steeds goed waren voor 88 % van de bruto beschikbare energie[73]. De afhankelijkheid van ingevoerde energie is de afgelopen decennia gestegen van 24 % in 2013 tot 80 % in 2022, waarbij het aandeel van niet-EU-landen in de invoer van energie parallel toenam, van 52 % tot 61 %.

Aangezien het een van de belangrijkste gasproducerende landen in de EU- is, is de rol van aardgas nog steeds zeer belangrijk in het Nederlandse energiesysteem; in 2022 was het nog steeds goed voor 30 % van de bruto beschikbare energie en voor 39 % van de bruto-elektriciteitsproductie[74]. Wel was een sterke daling te zien ten opzichte van 2021, toen dit nog respectievelijk 40 % en 48 % was.

Door het instorten van de binnenlandse productie steeg de afhankelijkheid van de invoer van aardgas van 21 % in 2013 tot 62 % in 2022, waarbij 35 % van het ingevoerde gas afkomstig was uit Rusland. Het Groningen gasveld is sinds 1 oktober 2023 (behoudens uitzonderlijke omstandigheden) niet meer in bedrijf. Ter compensatie zal naar verwachting tot 2047 in totaal 35 miljard kubieke meter uit kleine onshorevelden worden gewonnen. Nederland heeft de op twee na grootste opslagcapaciteit in de EU in absolute cijfers, na Duitsland en Italië, met bijna 15,5 miljard m³, wat neerkomt op 46 % van zijn jaarlijkse gasverbruik in 2022. Nederland voldeed vorige winter aan zijn gasopslagverplichtingen, met 99,6 % opslag op 1 november 2023, en eindigde het winterseizoen met een opslag van 52,88 % op 1 april 2024. Nederland profiteert ook van twee LNG-terminals (in de Eemshaven en Rotterdam) en zes ondergrondse gasopslagfaciliteiten (met een gecombineerde capaciteit van 14,2 miljard kubieke meter).

Nederland slaagde erin om tussen augustus 2022 en december 2023 de gasvraag met 28 % te verminderen in vergelijking met het gemiddelde van de voorgaande vijf jaar. Het jaarlijkse verbruik bedroeg 33 miljard kubieke meter in 2022 (in vergelijking met 42,3 miljard kubieke meter in 2021).

Wat de leveringszekerheid voor elektriciteit betreft, werden er volgens de ENTSO-E-analyse[75] in de eerste helft van 2023 geen

[73] Eurostat.

[74] Ibidem.

[75] ENTSO-E heeft voor de Europese Commissie richtsnoeren voor een kosten-batenanalyse ontwikkeld waarin wordt beschreven hoe deze effecten voor elk project het beste kunnen worden beoordeeld, rekening houdend met sociale, economische en milieuoverwegingen.

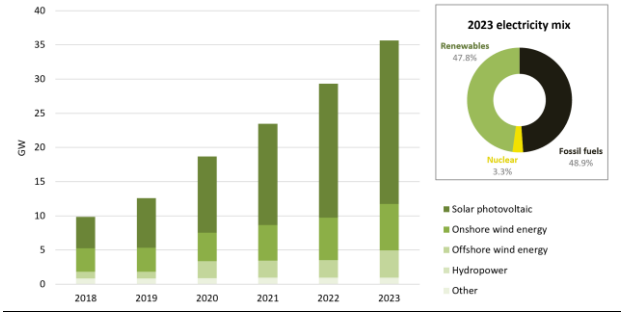
problemen met de toereikendheid geregistreerd, noch worden er problemen verwacht voor de winter van 2023/2024. Om de leveringszekerheid te waarborgen, moet Nederland de flexibiliteit van het elektriciteitsnet vergroten, aangezien het aandeel weersafhankelijke elektriciteitsopwekking toeneemt.

Nederland heeft geen aparte streefcijfers voor het vergroten van de flexibiliteit; de organisatie van de elektriciteitsmarkt in overeenstemming met de Europese wetgeving is echter vastgelegd in de energiewet. Met de toename van geïnstalleerde wind- en zonne-energie komt ook een groeiend deel van de opgewekte elektriciteit uit binnenlandse energiebronnen.

Nederland heeft grote inspanningen geleverd om de inzet van hernieuwbare energiebronnen te versnellen. De opwekkingscapaciteit voor hernieuwbare energie groeit, met 35 627 MW geïnstalleerd vermogen in 2023, een jaarlijkse toename van 21 %. De totale capaciteit aan zonnepanelen bedroeg 19 600 MW in 2022, een stijging ten opzichte van 14 823 MW in 2021. Volgens schattingen zou er in 2023 nog eens 4 100 MW aan zonnepanelen zijn geïnstalleerd.

De onshore-windcapaciteit bedroeg 6 185 MW in 2022, een stijging ten opzichte van 5 214 MW in 2021. De offshore-windcapaciteit bedroeg in 2022 2 570 MW. In 2023 bouwde Nederland "Hollandse Kust Zuid", het tot nu toe grootste offshore-windpark ter wereld, met een capaciteit van 1,5 GW. Het windpark genereert momenteel 4 700 MW aan offshore-wind (ongeveer 16 % van alle energie die nationaal wordt opgewekt).

Grafiek A7.3: **In Nederland geïnstalleerde hernieuwbare capaciteit (links) en de mix van producten voor de opwekking van elektriciteit (rechts)**



1) "Overig" omvat vaste biobrandstoffen, hernieuwbaar stedelijk afval, biogas en geothermische energie
Bron: IRENA, Ember.

In 2022 bestond in Nederland 14,97 % van het eindenergieverbruik uit hernieuwbare energie (4).

Biomassa is goed voor 40 % van het verbruik van hernieuwbare energie en warmtepompen voor 7 %. Daarnaast was geothermie in 2022 goed voor 2 % van het eindenergieverbruik. De Nederlandse markt voor warmtepompen groeide in 2023 met 36 % en van alle verkochte verwarmingssystemen in Nederland was 30 % een warmtepomp. Voor bestaande gebouwen is de verkoop van warmtepompen meer dan verdubbeld, van meer dan 50 000 in 2022 tot bijna 110 000 in 2023. De Nederlandse overheid zal in 2026 warmtepompen als de standaardoplossing invoeren.

De Nederlandse overheid heeft een onderzoek uitgevoerd om de vergunningverlening voor duurzame energieprojecten en de bijbehorende infrastructuur te versnellen. De versnelling van het vergunningenproces wordt via twee processen uitgevoerd: het Meerjarenprogramma Infrastructuur Energie & Klimaat (MIEK) en de RCR/ProjectProcedure. Nederland dient, net als andere lidstaten, uitvoering te geven aan de gebieden voor de versnelde uitrol van hernieuwbare energie die zijn gedefinieerd in de herziene richtlijn hernieuwbare energie (RED-III).

Voor offshore-windenergie organiseert Nederland in 2024 een nieuwe aanbesteding voor een capaciteit van 4 GW. De windparken moeten in 2029 en 2030 operationeel zijn. Eind 2031 wil Nederland 21 GW aan offshore-

wind installeren. Het land heeft ook een planning opgesteld voor de offertes voor offshore-windenergie, die in 2025 zal worden herzien om aan de toegenomen ambities te voldoen.

Nederland heeft hoge ambities wat betreft waterstof als vervanger van fossiel gas. Sinds 2022 zijn er voorbereidingen gaande om het bestaande gasleidingnet geschikt te maken voor het vervoer van waterstof en ook wordt de haalbaarheid onderzocht van grootschalige waterstofopslag in zoutcavernes in Groningen en in lege gasvelden. De Nederlandse overheid heeft in 2024 1 miljard EUR extra beschikbaar gesteld voor het opschalen van de productie van hernieuwbare waterstof, met nog eens 3,9 miljard EUR voor de periode tot en met 2030.

Capaciteitsbeperkingen in het elektriciteitsnet blijven een belangrijk knelpunt voor de uitrol van installaties voor hernieuwbare energie en ook wordt het steeds moeilijker om aan de vraag naar energie te voldoen. Het Nederlandse elektriciteitsnet kan niet langer inspelen op de snelgroeiende vraag naar transmissiecapaciteit. Dit blijkt uit de regelmatige weigering van netbeheerders om nieuwe elektriciteitsproducenten toe te laten op het net.

Extra investeringen in de uitbreiding van de elektriciteitsinfrastructuur, zowel op transmissie- als distributieniveau, zijn daarom noodzakelijk om te zorgen voor een grotere penetratie van hernieuwbare elektriciteit, maar ook om te voldoen aan de vraag naar elektriciteit en de verdere elektrificatie van de economie mogelijk te maken. Er is overeenstemming bereikt over een substantieel investeringsplan voor de periode 2023-2030 met een waarde van circa 60 miljard EUR.

De positie van consumenten in de elektriciteits- en gassector is goed in Nederland; omdat een wettelijk kader voor energiegemeenschappen echter ontbreekt, wordt het opzetten daarvan niet ondersteund. Het aandeel slimme meters in Nederland ligt op een hoog niveau, namelijk op 88,7 %. Verder ligt het aantal contracten tegen een vooraf vastgestelde prijs voor zowel elektriciteit als gas op 33 %. Het percentage consumenten dat overstapt, lijkt vorig jaar licht te zijn gedaald en ligt voor beide sectoren op 17 %.

Tot slot: in de Databank energiegemeenschappen staan slechts tien energiegemeenschappen geregistreerd. Een mogelijke verklaring kan liggen in het ontbreken van een wettelijk kader, aangezien Nederland momenteel werkt aan een nieuwe energiewet, die voorschriften over energiegemeenschappen zal bevatten.

Nederland heeft aanzienlijke vooruitgang geboekt bij het bereiken van de EU-streefcijfers voor energie-efficiëntie voor 2030. In 2022 daalde het primaire energieverbruik in Nederland tot 56,1 Mtoe, een daling van 7,7 % ten opzichte van 2021 en van 16,0 % ten opzichte van 2012. Het eindenergieverbruik was 43,4 Mtoe, een daling van 7,1 % ten opzichte van 2021 en van 16,6 % ten opzichte van 2012. Vorig jaar werden de beste resultaten behaald in de woonsector, waar het eindenergieverbruik met 16,0 % daalde, en de slechtste in de vervoerssector, waar het eindenergieverbruik met 6,1 % steeg.

Nederland blijft doorgaan met het invoeren van een breed scala van beleidslijnen en maatregelen op het gebied van energie-efficiëntie. Het herstel- en veerkrachtplan ondersteunt de verwezenlijking van deze doelstelling via de subsidieregeling voor duurzame overheidsgebouwen (225 miljoen EUR), die renovatie bevordert, en de investeringssubsidie voor duurzame energie en energiebesparing (624 miljoen EUR), die subsidies toekent voor investeringen in kleinschalige warmtepompen, zonneboilers, isolatie en warmtenetaansluitingen, om de energie-efficiëntie te verbeteren. Ongeveer 22 miljoen EUR uit de EFRO- en JTF-middelen voor het cohesiebeleid, die voor de periode 2021-2027 aan Nederland zijn toegewezen, dekken investeringen in energie-efficiëntie; 15 miljoen EUR daarvan is bestemd voor renovatie van de woningvoorraad.

Nederland kent een breed scala van financiële steuninstrumenten voor energie-efficiëntie, waaronder subsidieregelingen voor huiseigenaren, belastingvoordelen voor bedrijven en energieprestatievergoedingen voor verhuurders. Er zullen echter meer inspanningen nodig zijn om meer particuliere investeringen in energie-

efficiëntiemaatregelen aan te trekken ter ondersteuning van het streefcijfer voor 2030.

Met betrekking tot gebouwen moet Nederland de positieve bijdrage van de woonsector aan de streefcijfers van gebouwen voor 2030 op peil houden. Tussen 2020 en 2022 daalde het eindenergieverbruik van woningen met ongeveer 6 %, terwijl in het ontwerp van het geactualiseerde nationale energie- en klimaatplan een nieuw en ambitieuzer streefcijfer voor 2030 voor het koolstofarm maken van de bouwsector is vastgesteld.

Verwarming en koeling vertegenwoordigen bijna 82 % van het eindenergieverbruik van woningen in Nederland, waarvan 8 % afkomstig is van hernieuwbare energiebronnen. In 2022 werden ongeveer 125 000 warmtepompen verkocht, een stijging van 42 % ten opzichte van het jaar ervoor; in totaal zijn er in de woonsector 424 000 warmtepompen geïnstalleerd.

Wat de O&O-uitgaven betreft, uitgedrukt als aandeel van het bruto binnenlands product, bedragen deze 2,3 % van het bbp in 2022 (niet energiespecifiek), wat iets boven het EU-gemiddelde van 2,23 % ligt. Door gebruik te maken van Europese coördinatiemechanismen en -instrumenten, zoals het Strategic Energy Technologies Platform, Mission Innovation en andere, zal het nationale O&I-beleid verder worden gestroomlijnd. Met betrekking tot vaardigheden voor de groene en de digitale transitie kan de inzet van de academies voor nettonultechnologie helpen om de nationale competenties op het gebied van strategische technologieën verder te versterken.

Nederland blijft sterk afhankelijk van niet-EU-landen voor technologieën voor schone energie, met name voor componenten van windturbines, maar er vinden positieve ontwikkelingen plaats in de productie van zonnemodules en ook is groei te zien bij de productie van batterijen. Begin 2024 lanceerde Nederland het initiatief SolarNL, een nationaal programma dat investeert in onderzoek, innovatie en industrie om de productie van zonnepanelen in Nederland en Europa te stimuleren. Dit initiatief bouwt voort op een dynamisch ecosysteem van kleine en innovatieve producenten van zonnemodules, gevestigd in bv. Westknollendam en Den Haag. De totale productiecapaciteit voor zonne-energie zou moeten toenemen.

Ondanks een forse inzet van onshore- en offshore-windenergie is er in Nederland geen productiecapaciteit voor de componenten van windturbines. Met de opening vorig jaar van de eerste fabriek voor lithiumionbatterijen in Helmond is de weg voor nieuwe ontwikkelingen gebaand. Deze capaciteit zal in de toekomst waarschijnlijk toenemen als het gigafabrieksproject dat door een Anglo-Koreaans bedrijf wordt uitgevoerd, wordt verwezenlijkt. Als het gaat om waterstof, zal het project Fuel Cell Giga Factory (FCGF) in Arnhem, dat wordt ondersteund met investeringen in het kader van het Hy2Tech-programma, een door de overheid gesteund belangrijk project van gemeenschappelijk Europees belang, als eerste op industriële schaal grootschalige brandstofcelproductie opzetten; de fabriek moet in 2026 in bedrijf worden genomen.

Tabel A7.1: **Belangrijkste indicatoren voor energie**

		Netherlands				EU			
		2019	2020	2021	2022	2019	2020	2021	2022
ENERGY DEPENDNCE	**Import Dependency [%]**	**64.4%**	**68.1%**	**58.4%**	**80.2%**	**60.5%**	**57.5%**	**55.5%**	**62.5%**
	of Solid fossil fuels	102.1%	91.9%	99.6%	102.1%	43.3%	35.8%	37.3%	45.8%
	of Oil and petroleum products	101.0%	100.4%	85.7%	107.3%	96.7%	96.8%	91.7%	97.7%
	of Natural Gas	26.2%	45.0%	33.7%	64.7%	89.7%	83.6%	83.6%	97.6%
	Dependency from Russian Fossil Fuels [%]								
	of Natural Gas	44.1%	41.6%	34.6%	16.3%	39.7%	41.3%	41.1%	21.0%
	of Crude Oil	32.8%	24.1%	31.1%	23.1%	28.8%	26.7%	26.4%	19.5%
	of Hard Coal	41.1%	53.6%	38.2%	10.4%	43.5%	49.1%	47.4%	21.5%

		2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
DIVERSIFICATION OF GAS SUPPLIES	**Gas Consumption (in bcm)**	**42.3**	**43.7**	**42.8**	**44.8**	**43.6**	**42.1**	**33.4**
	Gas Consumption year-on-year change [%]	4.1%	3.2%	-2.0%	4.5%	-2.7%	-3.4%	-20.6%
	Gas Imports - by type (in bcm)	**45.9**	**24.2**	**31.3**	**35.9**	**36.5**	**31.0**	**39.0**
	Gas imports - pipeline	44.2	23.2	28.0	26.5	27.8	22.1	19.8
	Gas imports - LNG	1.7	1.0	3.3	9.4	8.6	8.9	19.2
	Gas Imports - by main source supplier (in bcm) (1)							
	United States	-	0.0	0.3	2.1	2.6	3.7	8.6
	Russia	12.6	8.5	14.7	15.8	15.2	10.7	6.4
	Norway	19.9	9.3	12.6	11.5	10.6	10.8	9.3
	United Kingdom	5.8	2.8	2.1	1.6	2.7	1.0	4.7
	Angola	-	-	0.1	0.2	0.2	0.2	2.7

		2019	2020	2021	2022	2023
	LNG Terminals - storage capacity m3 LNG					
	Number of LNG Terminals	1	1	1	2	2
	LNG Storage capacity (m3 LNG)	540,000	540,000	540,000	720,000	720,000
	Underground Storage					
	Number of storage facilities	6	6	6	6	7
	Technical Capacity (bcm)	11.8	12.7	13.0	13.0	12.9

		2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
ELECTRICITY/ENERGY	**Gross Electricity Production (GWh) (2)**	**115,158**	**117,168**	**114,380**	**121,411**	**123,278**	**122,093**	**121,810**	-
	Combustible Fuels	100,032	99,395	95,965	99,973	94,787	88,305	78,513	-
	Nuclear	3,960	3,402	3,515	3,910	4,087	3,828	4,156	-
	Hydro	100	61	72	74	46	88	50	-
	Wind	8,170	10,569	10,549	11,508	15,278	18,046	21,401	-
	Solar	1,602	2,204	3,708	5,399	8,567	11,304	17,079	-
	Geothermal	0	0	0	0	0	0	0	-
	Other Sources	1,293	1,536	571	547	512	522	611	-
	Gross Electricity Production [%]								
	Combustible Fuels	86.9%	84.8%	83.9%	82.3%	76.9%	72.3%	64.5%	-
	Nuclear	3.4%	2.9%	3.1%	3.2%	3.3%	3.1%	3.4%	-
	Hydro	0.1%	0.1%	0.1%	0.1%	0.0%	0.1%	0.0%	-
	Wind	7.1%	9.0%	9.2%	9.5%	12.4%	14.8%	17.6%	-
	Solar	1.4%	1.9%	3.2%	4.4%	6.9%	9.3%	14.0%	-
	Geothermal	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	-
	Other Sources	1.1%	1.3%	0.5%	0.5%	0.4%	0.4%	0.5%	-
	Net Imports of Electricity (GWh)	**4,914**	**3,506**	**7,970**	**855**	**- 2,660**	**253**	**- 4,266**	-
	As a % of electricity available for final consumption	4.4%	3.1%	7.0%	0.8%	-2.4%	0.2%	-3.9%	-
	Electricity Interconnection [%]	-	**18.1%**	**18.6%**	**22.9%**	**25.9%**	**16.3%**	**13.7%**	**12.0%**
	Share of renewable energy consumption - by sector [%]								
	Electricity	12.6%	13.8%	15.2%	18.2%	26.4%	33.3%	39.9%	-
	Heating/cooling	5.2%	5.8%	6.2%	7.2%	8.1%	7.8%	8.6%	-
	Transport	4.8%	5.8%	9.5%	12.3%	12.6%	9.0%	10.8%	-
	Overall	5.8%	6.5%	7.4%	8.9%	14.0%	13.0%	15.0%	-

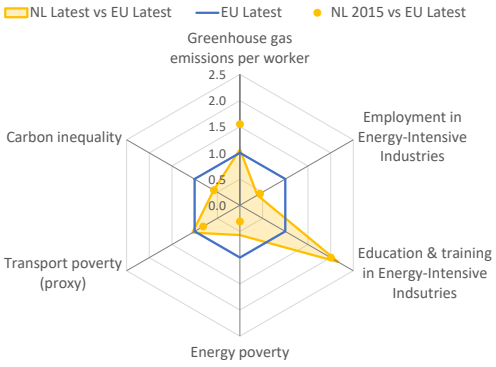
		2019	2020	2021	2022	2023
CLEAN ENERGY	**VC investments in climate tech start-ups and scale-ups (EUR Mln)**	**65.97**	**94.78**	**337.59**	**354.16**	**185.97**
	as a % of total VC investment (3) in Netherlands start-ups and scale-ups	4.9%	5.2%	5.4%	10.1%	7.0%
	Research & Innovation spending in Energy Union R&i priorites					
	Public R&I (EUR mln)	275.8	259.2	420.7	-	-
	Public R&I (% GDP)	0.03%	0.03%	0.05%	-	-
	Private R&I (EUR mln)	799.3	627.2	-	-	-
	Private R&I (% GDP)	0.10%	0.08%	-	-	-

1) De rangschikking van de belangrijkste leveranciers is gebaseerd op de laatst beschikbare cijfers (over 2022).
2) Durfkapitaalinvesteringen omvatten durfkapitaalovereenkomsten (in alle fasen), kleine overeenkomsten inzake fusies en overnames en private equity-groeideals (voor bedrijven die eerder deel uitmaakten van de portefeuille van een onderneming die durfkapitaal investeert of die "angel"- of startkapitaalfinanciering hebben ontvangen).
Bron: Eurostat, Gasinfrastructuur Europa, uitwerking van het Gemeenschappelijk Centrum voor onderzoek op basis van PitchBook-gegevens (03/2024), JRC SETIS (2024).

De monitoring in deze bijlage heeft betrekking op de vooruitgang die Nederland boekt bij het waarborgen van een rechtvaardige transitie naar klimaatneutraliteit en milieuduurzaamheid, met name voor arbeidskrachten en huishoudens in kwetsbare situaties. Het aantal banen in de Nederlandse groene economie is snel gestegen. Tussen 2015 en 2021 groeide het totale aantal banen in de milieu-industrie met 39,4 % (tot ongeveer 188 000) (EU: 18,2 %), uitkomend op 2 % van de totale werkgelegenheid (EU: 2,7 %). Ook tussen 2015 en 2022 daalde de broeikasgasintensiteit van de Nederlandse beroepsbevolking (zie grafiek A8.1 en tabel A8.1) van 22,1 naar 15,3 ton per arbeidskracht, wat wijst op een positieve trend in de groene transitie, hoewel dit nog steeds boven het EU-gemiddelde ligt (14,3 ton per arbeidskracht in 2022)[76]. In overeenstemming met de doelstellingen van de aanbeveling van de Raad van 2022 inzake het garanderen van een rechtvaardige transitie naar klimaatneutraliteit[77] investeert Nederland in de vaardigheden die nodig zijn voor een rechtvaardige en groene transitie en voor de uitvoering van REPowerEU, met name via het Fonds voor een rechtvaardige transitie en met acties die worden ondersteund door het Europees Sociaal Fonds Plus (ESF+).

De transitie vindt plaats in het kader van een krappe arbeidsmarkt. In 2023 was de werkgelegenheid in de energie-intensieve industrieën[78] van Nederland 1,3 % van de totale werkgelegenheid (3,5 % in de EU). In lijn met het Nederlandse klimaatakkoord, zal een groot deel van de banen met een hoog aandeel CO_2-emissies de komende jaren echter waarschijnlijk geleidelijk worden afgeschaft. Anderzijds is de werkgelegenheid in de winning van delfstoffen sinds 2015 met 11,2 % gestegen tot ongeveer 14 900 werknemers in 2023, wat minder is dan een jaar eerder, toen in oktober 2023 een grote aardgaswinningslocatie op het vasteland werd gesloten. De vacaturegraad in de bouw (zie grafiek A8.2), een belangrijke sector voor de groene transitie, is aanzienlijk hoger dan het EU-gemiddelde (6,8 % versus 3,6 % in 2023), wat overeenkomt met de perceptie van het midden- en kleinbedrijf (mkb) in de sector, waar 67 % aangaf dat het tekort aan vaardigheden een belemmerende factor is bij hun algemene bedrijfsactiviteiten[79]. Volgens de Europese Arbeidsautoriteit (ELA)[80] werden in 2023 arbeidstekorten gemeld voor een aantal beroepen waarvoor specifieke vaardigheden of kennis voor de groene transitie vereist zijn[81], waaronder isoleerders, elektrotechnici en bouwelektriciens en dergelijke.

Grafiek A8.1: **Uitdagingen voor een billijke transitie in Nederland**



Bron: Eurostat. EU-arbeidskrachtenenquête, EMPL-JRC GD-AMEDI/AMEDI+ en DISCO(H)-projecten (zie tabel A8.1).

Tekorten aan arbeidskrachten en vaardigheden blijven een uitdaging in Nederland. Er heerst in diverse sectoren krapte (zie bijlage 14), terwijl in Nederland de algehele vaardighedenmismatch zeer laag is (zie bijlage 5).

76 De berekeningen met betrekking tot de arbeidskrachten zijn gebaseerd op de EU-arbeidskrachtenenquête. Let op: in het landverslag van 2023 voor Nederland zijn dergelijke indicatoren berekend op basis van werkgelegenheidsstatistieken in de nationale rekeningen. Dit kan resulteren in een beperkte vergelijkbaarheid tussen de twee verslagen.

77 Aanbeveling van de Raad van 16 juni 2022 inzake het garanderen van een rechtvaardige transitie naar klimaatneutraliteit (2022/C 243/04) heeft betrekking op werkgelegenheids-, vaardigheden-, belasting- en uitkerings- en socialebeschermingsstelsels, essentiële diensten en huisvesting.

78 Winning van delfstoffen (NACE B), chemicaliën (C20), mineralen (C23), metalen (C24) en auto's (C29).

79 De Eurobarometer over vaardigheidstekorten, aanwerving en strategieën voor het behoud van werknemers in kleine en middelgrote ondernemingen.

80 Gebaseerd op de Europese Arbeidsautoriteit (2024), EURES-verslag over tekorten en overschotten op de arbeidsmarkt in 2023, d.w.z. gegevens die door de nationale coördinatiebureaus van EURES zijn ingediend.

81 De vaardigheden- en kennisvereisten zijn gebaseerd op de Europese classificatie van vaardigheden, competenties en beroepen (ESCO) inzake vaardigheden voor de groene transitie.

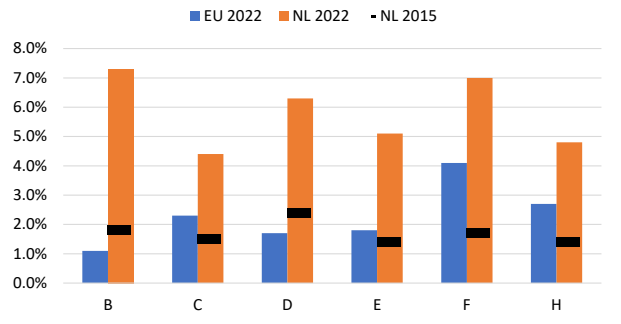
Tabel A8.1: **Belangrijkste indicatoren voor een billijke transitie in Nederland**

Indicator	Description	NL 2015	NL	EU
GHG per worker	Greenhouse gas emissions per worker – CO_2 equivalent tonnes	22.1	15.3 (2022)	14.3 (2022)
Employment EII	Employment share in energy-intensive industries, including mining and quarrying (NACE B), chemicals (C20), minerals (C23), metals (C24) and automotive (C29)	1.6%	1.3% (2023)	3.5% (2023)
Education & training EII	Adult participation in education and training (last 4 weeks) in energy-intensive industries	21.8%	23.6% (2023)	10.9% (2023)
Energy poverty	Share of the total population living in a household unable to keep its home adequately warm	2.9%	5.3% (2022)	9.3% (2022)
Transport poverty (proxy)	Estimated share of the AROP population that spends over 6% of expenditure on fuels for personal transport	30.2%	38.9% (2023)	37.1% (2023)
Carbon inequality	Ratio between the consumption footprint of the top 20% vs bottom 20% of the income distribution	1.6	1.6 (2021)	2.7 (2021)

Bron: Eurostat (env_ac_ainah_r2, lfsa_egan2d, ilc_mdes01), EU-arbeidskrachtenenquête (onderbreking in tijdreeks in 2021), EMPL-JRC GD-AMEDI/AMEDI+- en DISCO(H)-projecten.

Vaardigheden zijn van cruciaal belang voor een soepele arbeidsmarkttransitie en voor het behoud van banen in transformerende sectoren. In Nederland meldde 48 % van de mkb'ers dat de vaardigheden die nodig zijn voor het vergroenen van bedrijfsactiviteiten steeds belangrijker worden (EU: 42 %)[79]. Als Nederland zijn verwachte bijdrage aan het EU-streefcijfer voor hernieuwbare energie voor 2030 wil halen, zullen tussen de 3 400 en 11 400 extra geschoolde arbeidskrachten nodig zijn voor de inzet van wind- en zonne-energie, wat een investering in vaardigheden van 121,3 tot 151,7 miljoen EUR kan vereisen[82]. Het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan voorziet onder meer in een agenda voor menselijk kapitaal met acties om het aanbod van vaardigheden op het gebied van groene waterstof te vergroten en uitwisselingen tussen bedrijven en onderwijs- of onderzoeksinstellingen te vergemakkelijken.

Grafiek A8.2: **Vacaturegraad in transformerende sectoren en de winning van delfstoffen**



B – Winning van delfstoffen
C – Fabricage
D – Elektriciteit, gas, stoom en airconditioning
E – Watertoevoer; riool-, afvalbeheer- en saneringsactiviteiten
F – Bouw
H – Vervoer en opslag
Bron: Eurostat jvs_a_rate_r2.

Door de hogere energieprijzen nam het aantal huishoudens dat in energiearmoede leeft in 2022 toe. Het aandeel van de totale bevolking dat niet in staat is de eigen woning voldoende te verwarmen, steeg van 2,9 % in 2015 tot 5,3 % in 2022, wat onder het EU-gemiddelde ligt (9,3 %)[83]. De indicator steeg tussen 2021 en 2022 met 2,9 procentpunten als gevolg van stijgingen van de energieprijzen veroorzaakt door de bevoorradingsproblemen door de COVID-19-pandemie en de Russische agressieoorlog tegen Oekraïne, ondanks de noodmaatregelen die in Nederland werden geïmplementeerd. Met name 14,9 % van de bevolking met een risico op armoede (EU: 20,1 %) en 4,9 % van de huishoudens met een lager middeninkomen (in decielen 4-5) (EU: 11,6 %) waren in 2022 niet in staat om hun woning voldoende warm te houden. Nederland pakt energiearmoede primair aan via algemeen sociaal beleid. In dit kader is er ruimte voor meer aandacht voor het vergemakkelijken van de toegang tot energie-efficiëntie en hernieuwbare energie overeenkomstig de aanbeveling van de Commissie over energiearmoede (2023/2407). Aan de andere kant besteedde 38,9 % van de bevolking met een risico op armoede in januari 2023 een aanzienlijk deel van hun budget (meer dan 6 %) aan vervoersbrandstof (EU: 37,1 %)[84].

De ongelijkheid op milieugebied blijft een probleem in Nederland, ondanks dat het

82 EMPL-JRC AMEDI+-project.

83 Energiearmoede is een multidimensionaal concept. De gebruikte indicator is gericht op een resultaat van energiearmoede. Verdere indicatoren zijn beschikbaar op de advieshub energiearmoede. Nederland hanteert een andere definitie van energiearmoede. Voor hun onderzoek en het daaruit voortvloeiende beleidsadvies definieert TNO (de Nederlandse Organisatie voor toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek) huishoudens als energiearm wanneer zij een laag gezinsinkomen hebben in combinatie met hoge uitgaven voor energie of een slecht geïsoleerde woning.

84 Betaalbaarheid van vervoersbrandstof is een belangrijke dimensie van vervoersarmoede. De indicator is ontwikkeld in het kader van de EMPL-JRC GD-AMEDI/AMEDI+-projecten. De methode wordt uitgelegd in Economic and distributional effects of higher energy prices on households in the EU.

onder het EU-gemiddelde ligt. De consumptievoetafdruk voor 20 % van de bevolking met het hoogste inkomen was in 2021 1,6 keer groter dan de voetafdruk van de armste 20 %[85] (EU: 1,8). Voor de rijkste huishoudens is de voetafdruk het grootst voor voeding en mobiliteit, terwijl het voor de armste huishoudens gaat om voeding en huisvesting. Het gemiddelde niveau van luchtverontreiniging in 2021 lag onder het EU-gemiddelde (9,7 tegenover 11,4 µg/m³ $PM_{2,5}$), waarbij 50 % van de bevolking leeft in regio's die worden blootgesteld aan kritieke niveaus van luchtverontreiniging[86]. Dit leidde tot significante gevolgen voor de gezondheid, met name die van kwetsbare groepen, en ongeveer 5 700 vroegtijdige sterfgevallen per jaar[87]. Ondertussen is er in de afgelopen drie jaar twee keer zoveel zonnestroom opgewekt als in alle voorgaande jaren[88], en heeft Nederland meer geïnstalleerde zonne-energie per hoofd van de bevolking dan welke andere lidstaat dan ook[89].

Nederland zet een breed scala van beleidsinstrumenten op om een rechtvaardige groene transitie te bevorderen. In het kader van het Fonds voor een rechtvaardige transitie zijn maatregelen voorgenomen om potentiële werknemers bij te scholen voor groene banen en sectoren, en om potentiële risico's voor de meest kwetsbare groepen, die zich tijdens het transitieproces kunnen voordoen, te beperken. Nederland spant zich in om de kansen te grijpen die de groene transitie te bieden heeft om de arbeidsmarktparticipatie van ondervertegenwoordigde of kwetsbare groepen te vergroten. Slechts 30 % van alle groene posities in 2021 werd bekleed door vrouwen[90]. Bovendien heeft het land systematische en diepgaande analyse- en beoordelingsinstrumenten geïntroduceerd voor het monitoren van de sociaaleconomische en verdelingseffecten van de groene transitie. Met het actieplan voor groene en digitale banen worden verschillende arbeidsmarktuitdagingen aangepakt, met name tekorten in relevante sectoren. Het zou echter verstandig zijn om deze maatregelen af te stemmen op de mensen die het meest door de transitie worden getroffen[91].

85 Ontwikkeld in het kader van het EMPL-JRC DISCO(H)-project. De methode wordt uitgelegd in Gemeenschappelijk Centrum voor onderzoek, 2024.Carbon and environmental footprint inequality of household consumption in the EU.JRC137520. Het EU-gemiddelde verwijst naar de EU-27 zonder Italië (voor Italië waren geen gegevens over het inkomen van huishoudens beschikbaar in het budgetonderzoek)

86 Twee keer zo hoog als de aanbevelingen in de richtsnoeren inzake luchtkwaliteit van de WHO (jaarlijkse blootstelling van 5 µg/m³).

87 EEA – Air Quality Health Risk Assessment.

88 https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/rapportages/2023/hernieuwbare-energie-in-nederland-2022/5-zonne-energie

89 https://www.statista.com/statistics/612412/installed-solar-photovoltaics-capacity-eu/.

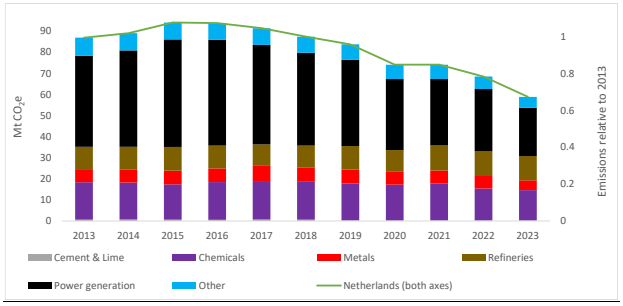
90 OECD (2023). Job Creation and Local Economic Development: Bridging the Great Green Divide.

91 Op basis van de monitoringsevaluatie van de aanbeveling van de Raad over het waarborgen van een rechtvaardige transitie naar klimaatneutraliteit, die plaatsvond in oktober 2023.

De groene transitie van de industrie en de bebouwde omgeving, met name decarbonisatie, hulpbronnenefficiëntie en circulariteit, is essentieel om het concurrentievermogen van Nederland te vergroten[92]**.** In dit opzicht ligt de prioriteit voor Nederland bij het gebruik van circulaire materialen in de industrie en de bouw.

De transitie van de Nederlandse circulaire economie ligt, dankzij een zeer efficiënte economie en zeer efficiënt afvalbeheer, op schema om de doelstellingen van het EU-actieplan voor de circulaire economie te bereiken. In 2022 had Nederland de op één na kleinste materiaalvoetafdruk in de EU. De materiaalvoetafdruk daalde tussen 2016 en 2022 van 7,9 tot 6,8 ton per hoofd van de bevolking, vergeleken met het EU-gemiddelde van 14,8 ton per hoofd van de bevolking. Nederland heeft zijn afvalproductie per hoofd van de bevolking teruggebracht tot 7,2 ton per hoofd van de bevolking in 2020, bijna twee keer het EU-gemiddelde. Er is nog steeds ruimte om het potentieel van de transitie naar een circulaire economie beter te benutten om de Nederlandse industrie koolstofarm te maken. Het Nederlandse nationale energie- en klimaatplan bevat zeer goede verwijzingen naar de circulaire economie in de nationale doelstellingen en streefcijfers.

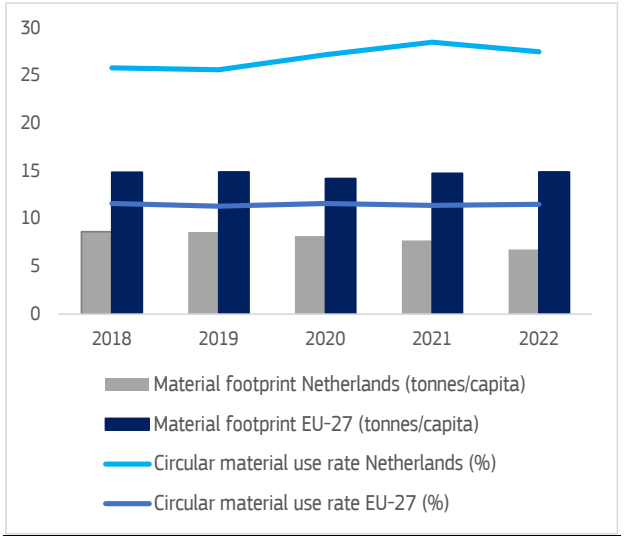
Grafiek A9.1: **ETS-emissies per sector sinds 2013**



Bron: Europese Commissie.

De broeikasgasemissies die vallen onder het emissiehandelssysteem (ETS) van de EU in Nederland[93] **zijn tussen 2018 en 2023 met 30 % gedaald.** In 2023 was ongeveer 39 % van de broeikasgassen die door ETS-installaties in Nederland werden uitgestoten afkomstig van stroomopwekking (EU-gemiddelde: 57 %). Raffinaderijen waren goed voor ongeveer 20 %, chemicaliën voor 24 %, de metaalindustrie voor 8 %, en de andere industrieën voor 9 %[94]. Tussen 2019 en 2023 daalden de totale ETS-emissies met ongeveer 30 %. De emissies van broeikasgassen door raffinaderijen stegen licht, met 4 %. Alle andere ETS-sectoren zagen hun emissies dalen, met tussen de 18 % en 44 %. In Nederland wordt het EU-ETS aangevuld met een CO_2-heffing.

Grafiek A9.2: **Trends in het materiaalgebruik**



Bron: Eurostat.

Nederland is een van de leiders van de EU op het gebied van hulpbronnenefficiëntie, maar het is nog steeds sterk afhankelijk van invoer. Het circulaire materiaalgebruik en de hulpbronnenproductiviteit zijn de hoogste van de EU-landen en bereikten in 2022 respectievelijk 27,5 % en 4,63 KKS/kg (koopkrachtstandaard per kilogram). De hulpbronnenproductiviteit drukt uit hoe efficiënt de economie materialen gebruikt om welvaart te genereren. Het verbeteren van de hulpbronnenproductiviteit kan helpen bij het minimaliseren van de negatieve gevolgen voor het

92 Zie ook bijlagen 6, 7 en 12.

93 In deze analyse zijn vliegreizen niet meegenomen. Voor meer details en de gegevensbronnen, zie Weitzel, M., van der Vorst, C. (2024). Uneven progress in reducing emissions in the EU ETS, JRC Science for policy brief, JRC138215, Gemeenschappelijk Centrum voor onderzoek.

94 In 2019 was bijna de helft van de broeikasgasemissies geclassificeerd als afkomstig van "andere industrieën" blijkbaar afkomstig van de productie van chemicaliën.

Tabel A9.1: **Circulariteitsindicatoren**

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	EU-27	Latest year
Industry								
Resource productivity (purchasing power standard (PPS) per kilogram)	3.5	3.7	4.0	4.5	4.6	-	2.5	2022
Circular material use rate (%)	25.8	25.6	27.2	28.5	27.5	-	11.5	2022
Eco-innovation index (2013=100)	109.7	112.3	118.2	116.0	118.8	-	121.5	2022
Recycling of plastic packaging (%)	52.0	57.2	49.2	48.9	-	-	40.7	2021
Cost of air emissions from industry (EUR bn)	18.3	17.5	16.2	16.3	-	-	352.7	2021
Built environment								
Recovery rate from construction and demolition waste (%)	100.0	-	100.0	94.0	-	-	89.0	2020
Soil sealing index (base year = 2006)	103.9	-	-	-	-	-	103.4	2018
Non-residential floor area (m^2 per capita)	16.7	16.8	16.9	-	-	-	18.0	2020
Waste backfilled (%)	-	-	-	-	0.0	-	9.9	2020

Bron: Eurostat, Europees Milieuagentschap.

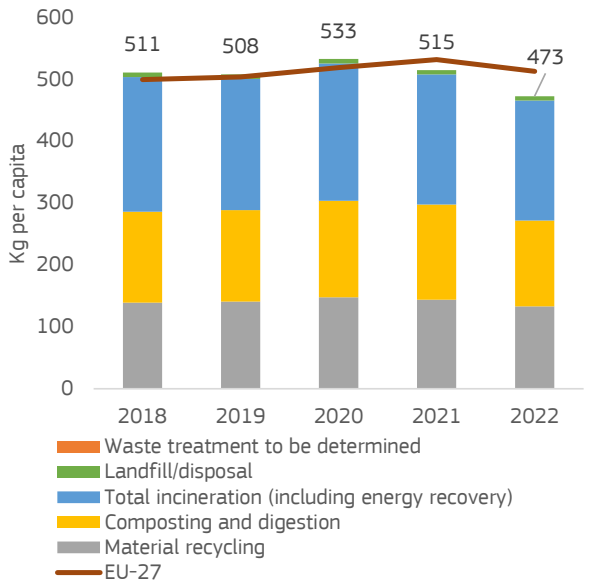
milieu en bij het beperken van de afhankelijkheid van volatiele grondstoffenmarkten. Nederland was in 2022 voor 82,9 % van de gebruikte materialen afhankelijk van invoer, vergeleken met een EU-gemiddelde van 22,4 %. Daarmee is Nederland een van de landen die het meest kwetsbaar zijn voor verstoringen in de toeleveringsketen. Wateronttrekking voor productiedoeleinden was goed voor 26,2 % van het totaal aan water dat in 2019 werd onttrokken, waardoor de productie de sector is met de op één na grootste impact op de watervoorraden, na de elektriciteitsproductie.

Nederland loopt voorop in de circulaire economie; als het land zijn ambities kan vasthouden, zou dit helpen zijn pioniersvoordeel te behouden. Nederland is koploper op het gebied van eco-innovatie volgens het Eco-Innovation Scoreboard 2022, waar het land op de negende plaats staat met een score van 118,8. In september 2023 waren er in Nederland in totaal 89 EU-milieukeurvergunningen toegekend en 1 744 producten met het EU-milieukeur, wat wijst op een groeiend en goed gebruik van deze producten en vergunningen.

Nederland behoort tot de toppresteerders op het gebied van afvalbeheer. In Nederland wordt steeds meer stedelijk afval gerecycled; in 2021 was dit maar liefst 57,8 %. Het land ligt op koers om de recyclingstreefcijfers voor 2025 voor stedelijk afval en verpakkingsafval en het streefcijfer voor stortafval voor 2035 te halen. Het recyclingpercentage van plastic verpakkingen ligt met 48,9 % boven het EU-gemiddelde. In Nederland werd in 2021 echter slechts 71,1 % van alle elektronisch afval gerecycled, wat 10 procentpunten onder het EU-gemiddelde ligt. Verder werden in 2020 in het land 13 nieuwe patenten op het gebied van afvalrecycling geregistreerd, wat een daling is ten opzichte van eerdere jaren.

Bestaande gebouwen kunnen efficiënter worden gebruikt. In 2023 bedroeg de Nederlandse bouwvergunningenindex, gebaseerd op het nuttige vloeroppervlak, 101,1[95], wat wijst op relatief stabiele bouwactiviteiten sinds 2015. Het woonoppervlak per hoofd van de bevolking lag in 2020 boven het EU-gemiddelde – 47,79 m^2 ten opzichte van 52,33 m^2 per hoofd van de bevolking – maar groeide in een langzamer tempo dan het EU-gemiddelde. Voor het niet voor bewoning bestemde vloeroppervlak is een soortgelijke trend waar te nemen.

Grafiek A9.3: **Verwerking van stedelijk afval**



Bron: Eurostat.

[95] Met 2015 als basis (2015=100).

Er is nog steeds ruimte voor verbetering van het beheer van bouw- en sloopafval. Het percentage nuttige toepassing in Nederland bleef in 2020 op 100 %, waarmee het streefcijfer van de kaderrichtlijn afval voor 2020 werd behaald. De hele bevolking is aangesloten op minstens secundaire behandeling van afvalwater. Grote bedrijven in de Nederlandse bouwsector zijn vergevorderd in het rapporteren van circulaire bedrijfsmodellen die zowel afvalmaterialen als energie en water omvatten. Toch is de hoeveelheid afval die per hoofd van de bevolking wordt gegenereerd door bouw- en sloopactiviteiten een van de hoogste in de EU en de afgelopen jaren relatief stabiel gebleven.

Digitale transformatie is van cruciaal belang voor een veerkrachtige en concurrerende economie. In overeenstemming met het beleidsprogramma voor het digitale decennium, en met name met de streefcijfers van dat programma voor digitale transformatie tegen 2030, beschrijft deze bijlage de prestaties van Nederland op het gebied van digitale vaardigheden, digitale infrastructuur/connectiviteit en de digitalisering van bedrijven en overheidsdiensten. In voorkomend geval wordt verwezen naar de vooruitgang bij de uitvoering van het herstel- en veerkrachtplan. Nederland wijst 26 % van zijn totale begroting in het herstel- en veerkrachtplan toe aan digitale doelstellingen (1,2 miljard EUR)[96]. In het kader van het cohesiebeleid wordt nog eens 0,2 miljard EUR (11 % van de totale financiering van het land vanuit het cohesiebeleid) toegewezen aan de digitale transformatie van het land[97].

In het beleidsprogramma voor het digitale decennium wordt een traject uitgestippeld voor een succesvolle digitale transformatie van Europa tegen 2030. Het nationale stappenplan van Nederland schetst de stappen die Nederland wil zetten om de doelstellingen en streefcijfers op nationaal niveau te bereiken. In het eerste verslag over de staat van het digitale decennium werd de noodzaak benadrukt om de collectieve inspanningen te versnellen en verdiepen om de EU-brede streefcijfers en doelstellingen te bereiken[98]. Een digitaal vaardige bevolking vergroot onder andere de ontwikkeling en toepassing van digitale technologieën en leidt tot productiviteitswinsten en nieuwe bedrijfsmodellen. Het leidt ook tot meer inclusiviteit en participatie in een omgeving die steeds meer wordt gevormd door de digitale transformatie[99]. Digitale technologieën, infrastructuur en instrumenten spelen allemaal een rol bij het aanpakken van de huidige structurele uitdagingen, waaronder strategische afhankelijkheden, cyberveiligheid en klimaatverandering.

Nederland presteert over het algemeen zeer goed als het gaat om digitale basisvaardigheden, maar de ICT-arbeidsmarkt heeft nog steeds te kampen met grote tekorten aan technisch geschoold personeel. Het land heeft het hoogste percentage personen in de EU dat ten minste over digitale basisvaardigheden beschikt (83 % tegenover een EU-gemiddelde van 56 %). Bovendien is volgens de laatste beschikbare gegevens (2023) 6,9 % van de beroepsbevolking in Nederland ICT-specialist, vergeleken met gemiddeld 4,8 % in de EU. Er blijven echter tekorten aan ICT'ers bestaan, wat naar verluidt een belangrijke factor is die de voortgang in de Nederlandse digitale transitie beperkt. Het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan omvat maatregelen om digitale vaardigheden verder te bevorderen, zowel op het niveau van het secundair als ook het hoger onderwijs. Er is ook een nieuw actieplan ingevoerd om het probleem van de ICT-tekorten aan arbeidskrachten aan te pakken.

Nederland presteert goed op het gebied van digitale infrastructuur en connectiviteit en heeft een hoge dekking van 5G en netwerken met zeer hoge capaciteit (VHCN). Het land scoort nog steeds ruim boven het EU-gemiddelde: 100 % van de bewoonde gebieden heeft al sinds 2022 een algemene 5G-dekking en 98 % van de huishoudens is verbonden met een VHCN. Ondanks de hoge 5G-dekking is er nog steeds aanzienlijke ruimte voor verbetering van de kwaliteit, de betrouwbaarheid en de capaciteit van het Nederlandse 5G-netwerk. De uitbreiding van spectrumopties die verder gaan dan het huidige systeem van dynamische spectrumdeling — met name de start van de 3,6 GHz-band dit jaar — is in dit verband van cruciaal belang.

96 Het aandeel van de financiële toewijzingen die bijdragen aan digitale doelstellingen is berekend aan de hand van bijlage VII bij de verordening betreffende de herstel-veerkrachtfaciliteit.

97 Dit bedrag omvat alle investeringen die specifiek gericht zijn op of substantieel bijdragen aan de digitale transformatie in de programmeringsperiode 2021-2027 van het cohesiebeleid. De bronmiddelen zijn het Europees Fonds voor regionale ontwikkeling, het cohesiefonds, het Europees Sociaal Fonds Plus en het Fonds voor een rechtvaardige transitie.

98 Europese Commissie, OESO (2023). Verslag 2023 over de stand van het digitale decennium, Verslag 2023 over de stand van het digitale decennium | Shaping Europe's digital future (europa.eu).

99 Zie bijvoorbeeld: OESO (2019). Economic Outlook van de OESO, Digitalisation and productivity: A story of complementarities. OESO, Economic Outlook, Volume 2019, Issue 1 |Bibliotheek van de OESO (oecd-ilibrary.org); en: OESO (2019). Going Digital: Shaping Policies, Improving Lives – Summary. https://www.oecd.org/digital/going-digital-synthesis-summary.pdf.

Nederlandse bedrijven integreren nieuwe digitale technologieën met succes en scoren boven het gemiddelde voor alle belangrijke maatstaven. Er zijn echter meer investeringen en financiering nodig om de hoogste prestatieniveaus in de EU voor alle geavanceerde technologieën te bereiken. Het aandeel bedrijven dat gebruikmaakt van cloudcomputing (57 %) ligt ruim boven het EU-gemiddelde (39 %) volgens de meest recente beschikbare gegevens (2023), hoewel het lijkt te zijn afgenomen ten opzichte van de 60 % die in 2021 werd gemeld. Het aandeel mkb'ers met ten minste een basisniveau van digitale intensiteit (79 % tegenover het EU-gemiddelde van 58 %) en het gebruik van artificiële intelligentie (AI), clouddiensten of gegevensanalyse (71 % tegenover het EU-gemiddelde van 55 %) liggen beide ook boven het EU-gemiddelde. Het aandeel bedrijven dat AI gebruikt (13,4 %) blijft echter achter bij het gebruik van clouddiensten (57,4 %) en gegevensanalyse (48,6 %). Om het risico van een achterstand in het gebruik van AI aan te pakken, omvat het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan investeringen in een breder gebruik van AI-systemen in zowel het bedrijfsleven als de academische wereld, om het concurrentievermogen en de productiviteit te verbeteren. In 2022 meldde 6,9 % van de bedrijven in Nederland last te hebben gehad van uitval van ICT-diensten als gevolg van cyberaanvallen (bv. ransomware-aanvallen, denial-of-service-aanvallen). In hetzelfde jaar gaf 34,3 % van de bedrijven aan in de twaalf maanden ervoor hun ICT-beveiligingsbeleid te hebben ontwikkeld of herzien.

Nederland is een koploper bij het aanbieden van digitale overheidsdiensten. Het land scoort boven het EU-gemiddelde voor het leveren van digitale overheidsdiensten aan zowel burgers als bedrijven. Zowel burgers als bedrijven hebben toegang tot oplossingen voor elektronische identificatie (eID) — *DigiD* voor particulieren en *eHerkenning* voor bedrijven — die in het kader van de eIDAS-regeling zijn aangemeld. Op toegang tot e-gezondheidsrecords scoorde Nederland 69 in 2022, wat iets onder het EU-gemiddelde van 72 ligt. In het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan zijn maatregelen opgenomen om de verdere digitalisering van het openbaar bestuur te ondersteunen door de digitale toegang tot documenten te faciliteren. Ook wordt voorzien in verdere investeringen in de digitalisering van het rechtsstelsel en in het moderniseren van de IT-systemen van de centrale overheid. Het herstel- en veerkrachtplan omvat ook maatregelen om gezondheidszorg op afstand mogelijk te maken door de e-diensten te verbeteren en de gegevensuitwisseling tussen zorginstellingen te versterken, en om het onderzoek in de sector te verbeteren.

Tabel A10.1:**Belangrijke doelstellingen van het digitale decennium, gemonitord aan de hand van de indicatoren van de index van de digitale economie en samenleving**

	Netherlands			EU	Digital Decade target by 2030 (EU)
	2022	2023	2024	2024	
Digital skills					
At least basic digital skills	**79%**	**79%**	**83%**	**56%**	**80%**
% individuals	2021	2021	2023	2023	2030
ICT specialists ([1])	**6.7%**	**7.2%**	**6.9%**	**4.8%**	**20 million**
% individuals in employment aged 15-74	2021	2022	2023	2023	2030
Digital infrastructure/connectivity					
Fixed very high capacity network (VHCN) coverage	**91%**	**98%**	**98%**	**79%**	**100%**
% households	2021	2022	2023	2023	2030
Fibre to the premises (FTTP) coverage ([2])	**52%**	**63%**	**78%**	**64%**	**-**
% households	2021	2022	2023	2023	
Overall 5G coverage	**97%**	**100%**	**100%**	**89%**	**100%**
% populated areas	2021	2022	2023	2023	2030
Digitalisation of businesses					
SMEs with at least a basic level of digital intensity	**75%**	**NA**	**79%**	**58%**	**90%**
% SMEs	2021		2023	2023	2030
Data analytics	**NA**	**NA**	**49%**	**33%**	**-**
% enterprises			2023	2023	
Cloud	**60%**	**60%**	**57%**	**39%**	**-**
% enterprises	2021	2021	2023	2023	
Artificial intelligence	**13%**	**13%**	**13%**	**8%**	**-**
% enterprises	2021	2021	2023	2023	
AI or cloud or data analytics ([3])	**NA**	**NA**	**71%**	**55%**	**75%**
% enterprises			2023	2023	2030
Digitalisation of public services					
Digital public services for citizens	**85**	**85**	**86**	**79**	**100**
Score (0 to 100)	2021	2022	2023	2023	2030
Digital public services for businesses	**88**	**89**	**87**	**85**	**100**
Score (0 to 100)	2021	2022	2023	2023	2030
Access to e-health records	**NA**	**69**	**72**	**79**	**100**
Score (0 to 100)		2022	2023	2023	2030

1) Het streefcijfer van 20 miljoen komt overeen met ongeveer 10 % van de totale werkgelegenheid.
2) De indicator "Fibre to the Premises coverage" wordt afzonderlijk opgenomen, aangezien de ontwikkeling ervan ook afzonderlijk zal worden gemonitord en in aanmerking zal worden genomen bij de interpretatie van VHCN-dekkingsgegevens in het digitale decennium.
3) Ten minste 75 % van de ondernemingen in de EU maakt, in overeenstemming met hun bedrijfsactiviteiten, gebruik van een of meer van de volgende elementen: i) cloudcomputingdiensten; ii) big data, iii) artificiële intelligentie.

Bron: Index van de digitale economie en samenleving.

In deze bijlage wordt een algemeen overzicht gegeven van de prestaties van het Nederlandse onderzoeks- en innovatiestelsel, dat van essentieel belang is voor de verwezenlijking van de dubbele transitie en het waarborgen van het concurrentievermogen op de lange termijn.

Volgens het Europese innovatiescorebord is Nederland een "innovatieleider", en staat het op de vierde plaats van de EU-lidstaten[100]**.** Dankzij voortdurende verbeteringen sinds 2015 heeft Nederland zijn voorsprong binnen de EU weten te behouden. Nederland scoort bijzonder hoog op alle indicatoren die verband houden met de aantrekkelijkheid van het onderzoekssysteem en de samenhang in het innovatie-ecosysteem.

De O&O-intensiteit[101] **is de afgelopen jaren licht gestegen, dankzij de groeiende O&O-intensiteit in het bedrijfsleven.** In 2022 bereikte de O&O-intensiteit 2,30 %, waardoor dit nu boven het EU-gemiddelde van 2,24 % ligt. Dit is het resultaat van een positieve trend sinds 2018 (2,14 % in 2018 was het laagste niveau). Dit ligt echter nog steeds onder de uitgaven van andere lidstaten met een vergelijkbaar niveau van economische ontwikkeling. De stijging is vooral te danken aan de groei van de O&O-intensiteit in het bedrijfsleven, die in 2022 1,56 % bereikte, wat boven het EU-gemiddelde ligt (1,48 %). De publieke O&O-intensiteit blijft met 0,74 % zeer dicht bij het EU-gemiddelde (0,73 %).

Het Nationaal Groeifonds, dat in 2020 door de overheid is opgezet, heeft tot doel de efficiëntie van het Nederlandse O&O-systeem te vergroten. Over het geheel genomen wijzen de indicatoren op de hoge efficiëntie van het Nederlandse O&O-systeem: investeringen in het Nederlandse O&O-systeem zijn effectief, waardoor innovatieleiderschap en daarmee de Nederlandse productiviteit en het concurrentievermogen kunnen worden gewaarborgd. Dit is erkend door de Nederlandse overheid, die dit concurrentievoordeel heeft benut door investeringen in O&I tot een van de pijlers te maken van het Nationaal Groeifonds (NGF) 2021-2025[102], een vijfjarig initiatief ter ondersteuning van kennisontwikkeling, O&I-projecten om de economische groei te stimuleren. Tijdens de eerste drie investeringsrondes werd 11 miljard EUR van het totale NGF-budget van 20 miljard EUR toegewezen aan 53 projecten binnen acht thematische gebieden.

Er is potentieel om de maatschappelijke impact van het Nederlandse O&I-systeem te versterken met betrekking tot milieuduurzaamheid. Nederland heeft een uitstekende publieke wetenschappelijke basis, met name op het gebied van groen onderzoek: het behoort tot de best presterende landen in de EU wat betreft het aandeel wetenschappelijke publicaties dat sterk wordt geciteerd, zowel gemiddeld voor alle wetenschappelijke gebieden als specifiek voor groen onderzoek. Het aandeel van milieugerelateerde octrooien in het totale aantal Nederlandse octrooiaanvragen is echter lager dan het EU-gemiddelde.

Het versterken van de O&I-gerelateerde publieke en private verbintenissen op het gebied van duurzaamheid is belangrijk voor het verhogen van de maatschappelijke impact van het Nederlandse O&I-systeem. Het missiegerichte innovatiebeleid en Invest-NL bieden hiervoor relevante kaders. Bovendien hebben bedrijven, kennisinstellingen, overheden en andere organisaties met het vernieuwde Kennis- en Innovatieconvenant (KIC)[103] voor 2024-2027 bevestigd zich de komende jaren gezamenlijk te blijven inzetten voor het missiegerichte innovatiebeleid. Daarnaast is het mobiliseren van O&I voor de groene en de digitale transitie een belangrijke prioriteit voor de fondsen die in het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan[104] zijn toegewezen aan O&I.

[100] Europees innovatiescorebord 2023 (EIS). Landenprofiel: Nederland. https://ec.europa.eu/assets/rtd/eis/2023/ec_rtd_eis-country-profile-nl.pdf. Het EIS biedt een vergelijkende analyse van de innovatieprestaties van de EU-landen, met inbegrip van de relatieve sterke en zwakke punten van hun nationale innovatiesystemen (ook vergeleken met het EU-gemiddelde).

[101] Gedefinieerd als de bruto binnenlandse uitgaven voor O&O als percentage van het bbp.

[102] Nationaal Groeifonds. https://www.nationaalgroeifonds.nl/english.

[103] KIC 2024-2027 https://open.overheid.nl/documenten/2cc3f116-c82a-487c-8588-9f7b30b17ab2/file

[104] Geraamd bedrag van de toewijzing uit de RRF aan O&I: 472 miljoen EUR (d.w.z. ongeveer 10 % van het herstel- en veerkrachtplan).

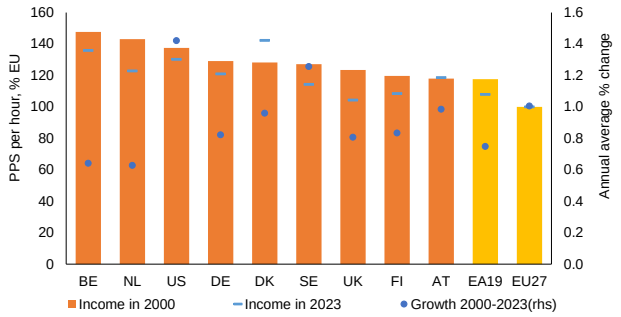
Tabel A11.1:**Belangrijkste indicatoren voor innovatie**

The Netherlands	2010	2015	2020	2021	2022	EU average (1)
Key indicators						
R&D intensity (GERD as % of GDP)	1.7	2.15	2.32	2.27	2.3	*2.24*
Public expenditure on R&D as % of GDP	0.89	0.77	0.78	0.77	0.74	*0.73*
Business enterprise expenditure on R&D (BERD) as % of GDP	0.82	1.35	1.55	1.5	1.56	1.48
Quality of the R&I system						
Scientific publications of the country within the top 10% most cited publications worldwide as % of total publications of the country	16.1	15.4	14.18	:	:	*9.6*
Patent Cooperation Treaty patent applications per billion GDP (in PPS)	5.2	6.1	5.06	:	:	*3.4*
Academia-business cooperation						
Public-private scientific co-publications as % of total publications	10	10.7	11.3	11.6	11.5	*7.6*
Public expenditure on R&D financed by business enterprise (national) as % of GDP	:	0.06	0.062	0.06	:	*0.054*
Human capital and skills availability						
New graduates in science & engineering per thousand pop. aged 25-34	9.2	:	11.2	12.4	:	*16.9*
Graduates in the field of computing per thousand population aged 25-34	2.4	:	2.5	3	:	*3.4*
Public support for business enterprise expenditure on R&D (BERD)						
Total public sector support for BERD as % of GDP	:	0.244	0.279	0.278	:	*0.204*
R&D tax incentives: foregone revenues as % of GDP	0.135	0.135	0.154	0.162	:	*0.104*
Green innovation						
Share of environment-related patents in total patent applications filed under Patent Cooperation Treaty (%)	11.9	10	11.5	:	:	*14.7*
Finance for innovation and economic renewal						
Venture capital (market statistics) as % of GDP	0.04	0.03	0.077	0.132	0.141	*0.085*
Employment share of high growth enterprises measured in employment (%)	:	17.35	16.95	:	:	*12.51*

1) EU-gemiddelde voor het laatst beschikbare jaar of het jaar met het hoogste aantal landengegevens.
Bron: Eurostat, OESO, DG JRC, Science-Metrix (Scopus-databank en statistische octrooidatabank van het EOB), Invest EU.

Nederland heeft een zeer productieve economie, maar de productiviteitsgroei is al ruim tien jaar laag. Tussen 1980 en 2007 was de Nederlandse economie even productief als de Amerikaanse economie, en een van de meest productieve EU-landen[105]. Na de financiële crisis van 2007-2008 nam de productiviteitsgroei echter af ten opzichte van zowel de eurozone als vergelijkbare economieën. In de periode 2000-2023 was de groei van de arbeidsproductiviteit lager dan die in vergelijkbare economieën en het gemiddelde van de eurozone (zie grafiek A12.1). De groei van het reële bbp per werknemer lag vanaf 2009 op of onder het gemiddelde van de eurozone. 2020 was het enige jaar waarin de Nederlandse productiviteitsgroei boven het gemiddelde van de eurozone lag (1,7 % tegenover 1,1 %), maar dit was een atypisch jaar dat werd gekenmerkt door crises. De verwachting is dat Nederland in 2024 een productiviteitsgroei zal laten zien die vergelijkbaar is met het gemiddelde van de eurozone[106].

Grafiek A12.1: **Arbeidsproductiviteit (bbp per gewerkt uur) uitgedrukt in koopkrachtstandaard en als percentage van de EU in 2023 versus groeipercentage 2000-2023**



Bron: AMECO-databank, Europese Commissie.

De lage investeringen in Nederland dragen bij tot de slechte productiviteitsgroei. Het niveau van de netto overheidsinvesteringen in 2023 ligt ook ruim onder het EU-gemiddelde. De afgelopen vijf jaar bedroeg de gemiddelde toevoeging aan de overheidsfinanciën (in het bbp) een derde van het EU-gemiddelde[107]. Van de vergelijkbare landen was dit alleen in Duitsland lager. Sinds 2010 ligt het totaal aan investeringen in Nederland (als percentage van het bbp) onder die van de EU en de eurozone, met uitzondering van de jaren 2015 en 2022[108]. De zeer grote beleggingspools in Nederland (biljoenen aan pensioenfondsen, ingehouden winsten[109]) zijn om verschillende redenen, waaronder de opbrengsten en de kleine omvang van de Nederlandse economie, voornamelijk gericht op het buitenland.

De industrie is een factor van diversificatie en veerkracht in de Nederlandse economie. De industrie was in 2023 goed voor 16,6 % van de Nederlandse bruto toegevoegde waarde en is daarmee de op één na grootste sector in de Nederlandse particuliere economie, na de detailhandel[110]. De regering wil een aandeel van de industrie van 10-15 % van het bbp bereiken, wat haar wens weerspiegelt om een sterke industriële basis in Nederland te behouden als basis voor zijn welvaart en veerkracht, via diversificatie van de economische structuur[111]. Bedrijven droegen in 2022 twee derde van de O&O-uitgaven bij[112]. De industrie heeft de afgelopen jaren goed gepresteerd op het niveau van productiviteit, zoals blijkt uit grafiek A12.2.

105 OESO-database: Indien geen bron voor de gegevens wordt vermeld, is de bron de tabel aan het einde van deze bijlage.

106 Voorjaarsprognoses 2024 van de Commissie, tabel 27.

107 Berekeningen van de Commissie op basis van gegevens van Eurostat.

108 Eurostat, totaal aan beleggingen en investeringen.

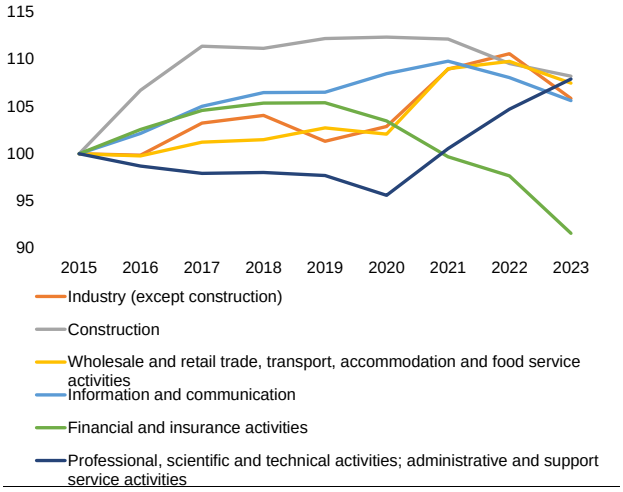
109 De Nederlandsche Bank (DNB) rapporteerde dat pensioenfondsen in het eerste kwartaal van 2023 een vermogen in beheer hadden van 1,54 biljoen EUR (tegenover 1,92 biljoen EUR in 2021). 82 % van dit vermogen werd in het buitenland belegd. Zie DNB, "Pensioenfondsen beleggen meer in Nederland", 13 juni 2023.

110 Eurostat, bruto door de industrie toegevoegde waarde.

111 Ministerie van Economie en Klimaat, "Nieuw strategisch en groen industriebeleid", juli 2022.

112 Eurostat. Bruto-uitgaven aan O&O.

Grafiek A12.2: **Reële arbeidsproductiviteit, gewerkte uren, 2015=100**



Bron: Europese Commissie.

De bouw speelt een belangrijke rol bij het aanpakken van een van de belangrijkste uitdagingen voor Nederland: huisvesting. De vastgoedprijzen in het land zijn de afgelopen tien jaar verdubbeld. De regering heeft zichzelf ten doel gesteld om in 2030 981 000 woningen te bouwen om het woningtekort te verminderen. Het bereiken van dit streefcijfer zal echter waarschijnlijk een uitdaging zijn, omdat een tekort aan arbeidskrachten, kwesties in verband met milieuvoorschriften, het langzame vergunningenproces en strengere financiële voorwaarden de bouwactiviteiten temperen. Het aantal afgegeven bouwvergunningen in 2023 lag met 55 000 lager dan in voorgaande jaren. Het aandeel van de bouwnijverheid in bruto toegevoegde waarde is licht gestegen van 4,7 % in 2022 tot 4,9 % in 2023 (5,7 % in de EU).

Decarbonisatie blijft een uitdaging. Nederland is een van de zwaarste vervuilers in de EU (het bezette in 2020 de zesde plaats qua broeikasgasemissies per hoofd van de bevolking[113]; zie ook bijlage 6). Het aandeel geïnstalleerde capaciteit aan hernieuwbare elektriciteit in de elektriciteitsproductie is de laatste tijd toegenomen en heeft het EU-gemiddelde bereikt. Als het land zijn klimaatdoelstelling voor 2030 wil bereiken, namelijk een vermindering van de emissies met 55 % ten opzichte van het niveau van 1990, zal het de geplande maatregelen snel en grondig moeten uitvoeren. Het vorige kabinet heeft aanzienlijke middelen aan vergroening toegewezen, maar de grootste uitdaging ligt bij de uitvoering ervan.

Een snelle vergroening van de economie is een belangrijke factor voor het behoud van de kwaliteit van het ondernemingsklimaat. Het ondernemingsklimaat is van oudsher een belangrijke kracht van de Nederlandse economie. Maar het naleven van de klimaatstreefdoelen blijft de komende jaren van grote invloed op de economische prestaties, en kunnen een rol spelen bij de beslissingen van bedrijven om in Nederland te blijven of het land te verlaten, evenals andere belangrijke ontwikkelingen op EU- en internationaal niveau (bv. de OESO-overeenkomst inzake winstbelasting, Amerikaanse technologiesancties tegen China). Verschillende grote bedrijven hebben de afgelopen drie jaar hun hoofdkantoor naar het buitenland verplaatst.

Bedrijven hebben te kampen met tekorten aan arbeidskrachten en materialen. Deze tekorten zijn acuut in Nederland: 34,6 % van de bedrijven meldde problemen bij het werven van personeel, vergeleken met het EU-gemiddelde van 23,3 %, terwijl 23 % problemen ondervindt om materiële productiefactoren te vinden, wat ook boven het EU-gemiddelde ligt (17,2 %). De vacaturegraad is twee keer zo hoog als het EU-gemiddelde, maar ligt dicht bij die van vergelijkbare landen. De beschikbaarheid van geschoold personeel is de belangrijkste belemmering voor langetermijninvesteringen[114].

Nederland is goed geïntegreerd in de eengemaakte markt, maar kan zijn prestaties op het scorebord van de interne markt verder verbeteren. De Nederlandse integratie in de eengemaakte markt voor goederen en diensten (45,60 % van het bbp) lag in 2023 boven het EU-gemiddelde (43 %). Uit de restrictiviteitsindex van de OESO blijkt dat Nederland de laagste belemmeringen voor de handel in diensten heeft van alle EU-landen. Uit het scorebord van de interne markt van 2023 blijkt dat de prestaties onder het EU-gemiddelde liggen, zowel wat de omzettingsachterstand als de nalevingsachterstand betreft. Nederland heeft 73 % van de SOLVIT-zaken (48) afgehandeld die

[113] Eurostat.

[114] Zoals gerapporteerd door Nederlandse bedrijven in de investeringsenquête van de EIB, editie 2023.

het als leidend centrum behandelde (onder het EU-gemiddelde van 88,3 %).

Nederland heeft met succes de componenten geïmplementeerd die nodig zijn om verbinding te maken met het technische systeem voor de toepassing van het eenmaligheidsbeginsel (OOTS). Als onderdeel van de verordening inzake één digitale toegangspoort zal het systeem de geautomatiseerde grensoverschrijdende uitwisseling van bewijsmateriaal tussen bevoegde autoriteiten mogelijk maken, waardoor de onlinetoegang tot informatie, administratieve procedures en bijstand binnen de EU wordt verbeterd. Het is cruciaal dat de Nederlandse bevoegde autoriteiten zich aansluiten om het systeem soepel te laten functioneren en de administratieve lasten te verminderen.

Het mkb wordt geconfronteerd met tal van uitdagingen en zou kunnen profiteren van een betere toegang tot financiering en overheidsopdrachten. De grootste zorgen voor het mkb houden verband met personeelstekorten en energieprijzen. Het mkb zou beter kunnen profiteren van de grote markt voor overheidsopdrachten in Nederland[115], onder meer door meer sectoren (zoals de sociale woningbouw) open te stellen voor concurrentie. Gezamenlijke inschrijvingen zouden het mkb kunnen helpen (16 % gedeelde inschrijvingen in Nederland in 2022 tegenover 30 % in de EU).

[115] Uit gegevens van de OESO voor 2021 blijkt dat overheidsopdrachten ongeveer 45 % van de overheidsuitgaven ofwel 20 % van het bbp vertegenwoordigden. Deze cijfers plaatsen Nederland zowel voor de EU- als voor de OESO-landen boven aan de ranglijst.

Tabel A12.1:**Industrie en interne markt**

Netherlands							
POLICY AREA	**INDICATOR NAME**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**EU27 average***
HEADLINE INDICATORS							
Economic Structure	Net Private investment, level of private capital stock, net of depreciation, % GDP[1]	4,5	3,7	4	4,1	4	**3,8**
	Net Public investment, level of public capital stock, net of depreciation, % GDP[1]	0,4	0,5	0,4	0,2	0,2	**1,2**
	Real labour productivity per person in industry (% yoy)[2]	-2,5	-2,3	8,2	0,7	-4,9	**-1,24**
Cost competitiveness	Nominal unit labour cost in industry (% yoy)[2]	5,2	5,5	-5,6	4	11	**9,83**
SINGLE MARKET							
Single Market integration	EU Trade integration, % (Average intra-EU imports + average intra EU exports)/GDP[2]	41,7	40,5	44,2	50,1	45,6	**42,9**
Compliance	Transposition deficit, % of all directives not transposed[3]	0,6	1	1,6	1,4	0,6	**0,7**
	Conformity deficit, % of all directives transposed incorrectly[3]	1,4	1,7	1,3	1,6	1,2	**1,1**
	SOLVIT, % resolution rate per country[3]	80,6	78,0	89,2	78,0	73,0	**88,3**
	Number of pending infringement proceedings[3]	23	26	24	21	23	**25,9**
Restrictions	EEA Services Trade Restrictiveness Index[4]	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03	**0,05**
Public procurement	Single bids, % of total contractors[3]	15	13	13	19	19	**28,6**
	Direct Awards, %[3]	6	9	7	9	11	**8,1**
ECONOMIC STRUCTURE							
Shortages	Material Shortage (industry), firms facing constraints, %[5]	9,5	8,0	24,3	39,3	23,0	**17,2**
	Labour Shortage using survey data (industry), firms facing constraints, %[5]	22,7	14,8	23,3	36,9	34,6	**23,3**
	Vacancy rate, % of vacant posts to all available ones (vacant + occupied)[2]	3,6	2,6	4,2	5,4	4,9	**2,5**
Strategic dependencies	Concentration in selected raw materials, Import concentration index based on a basket of critical raw materials[6]	0,18	0,19	0,19	0,18	0,3	**0,22**
	Installed renewables electricity capacity, % of total electricity produced[2]	0,2	0,3	0,3	0,4		**50**
BUSINESS ENVIRONMENT - SMEs							
Investment obstacles	Impact of regulation on long-term investment, % of firms reporting business regulation as major obstacle[7]	11,0	9,8	9,0	12,0	10,0	**22,2**
Business demography	Bankruptcies, Index (2015=100)[2]	63,4	53,1	30,1	35,6	54,9	**105,6**
	Business registrations, Index (2015=100)[2]	126,3	121,4	138,1	142,6	150,1	**120,2**
Late payments	Payment gap - corporates B2B, difference in days between offered and actual payment[8]	-	-2	11	13	13	**15**
	Payment gap - public sector, difference in days between offered and actual payment[8]	-	-1	11	13	16	**16**
	Share of SMEs experiencing late payments in past 6 months, %[9]	33,1	25,0	22,7	24,6	29,6	**48,7**
Access to finance	EIF Access to finance index - Loan, Composite: SME external financing over last 6 months, index values between 0 and 1[10]	0,23	0,21	0,26	0,25	-	**0,49**
	EIF Access to finance index - Equity, Composite: VC/GDP, IPO/GDP, SMEs using equity, index values	0,17	0,33	0,28	0,21	-	**0,17**

Source: (1) AMECO, (2) Eurostat, (3) Single Market Scoreboard, (4) OECD, (5) ECFIN BCS, (6) COMEXT and Commission calculations, (7) EIB Investment Survey, (8) Intrum Payment Report, (9) SAFE survey, (10) EIF SME

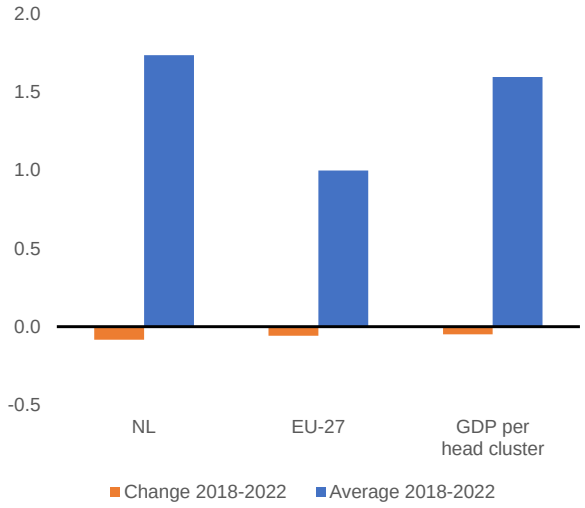
Bron: Bron: 1) AMECO; 2) Eurostat; 3) Scorebord van de eengemaakte markt; 4) OESO; 5) ECFIN BCS; 6) berekeningen van COMEXT en de Commissie; 7) investeringsenquête van de EIB; 8) betalingsrapportage van Intrum; 9) SAFE-onderzoek; 10) EIF-index voor toegang tot financiering van mkb.
* Eigen berekeningen van de Commissie van het gemiddelde voor de EU-27.

De EIF-index voor toegang tot financiering geeft aan dat het mkb in Nederland meer moeite heeft om toegang te krijgen tot leningen dan bedrijven in de EU. Dit wordt bevestigd door de investeringsenquête 2023 van de EIB, waarin het aandeel Nederlandse ondernemingen dat aangeeft gebruik te maken van externe bronnen om investeringen te financieren (zo'n 30 %) het op een na laagste in de EU is, ruim onder het EU-gemiddelde (43 %). Uit hetzelfde onderzoek blijkt echter dat de afhankelijkheid van Nederlandse bedrijven van bankleningen beperkt is, omdat zij

over interne middelen beschikken waar zij op kunnen terugvallen (zij hebben bijvoorbeeld het hoogste aandeel interne financiering en een van de laagste percentages van bedrijven met beperkte financieringsmogelijkheden).

Het Nederlandse openbaar bestuur is essentieel voor het concurrentievermogen van de economie, door met name de voorwaarden voor de dubbele transitie vorm te geven en een gunstig ondernemingsklimaat te scheppen. Hoewel de effectiviteitsscore van de Nederlandse overheid nog steeds een van de hoogste in de EU is, is deze voor het tweede jaar op rij gedaald en heeft hij het laagste niveau ooit bereikt (grafiek A13.1). Dit gaat gepaard met een afname van het vertrouwen in de overheid[116].

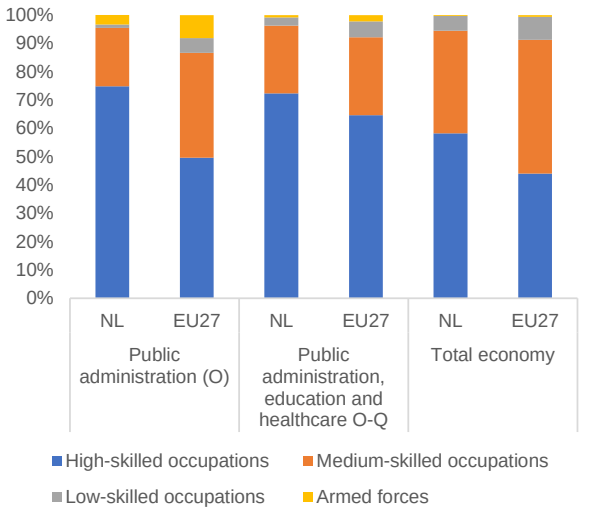
Grafiek A13.1: **Doeltreffendheid van de overheid**



Opmerkingen: gemiddelde waarde voor 2018-2022 en verandering gedurende de periode 2018-2022.
De staaf voor het bbp per hoofd van de bevolking toont de gemiddelde waarde van de indicator voor de effectiviteit van de overheid voor de groep EU-landen die tot hetzelfde cluster voor het bbp per hoofd van de bevolking behoren als Nederland (de EU-landen zijn gerangschikt op basis van hun bbp per hoofd van de bevolking en gegroepeerd in drie even grote clusters).
Bron: wereldwijde governance-indicatoren.

Het aandeel ambtenaren met een hogere opleiding en hun deelname aan volwasseneneducatie duiden op een hooggekwalificeerd personeelsbestand vergeleken met de EU-27 (grafiek A13.2**).** De gendergelijkheid in hoge ambtelijke functies is de afgelopen vijf jaar verbeterd, maar blijft iets onder het EU-gemiddelde (tabel A13.1). De verhouding tussen ambtenaren in de leeftijdsgroepen 25-49 jaar en 50-64 jaar is in 2023 gestegen (tabel A13.1) tegen de achtergrond van een zichtbare toename van de werkgelegenheid in de leeftijdsgroep van 25-49 jaar.

Grafiek A13.2: **Aandeel werkenden naar beroep en sector**



Opmerkingen: gegevens voor 2023.
Hoogopgeleide werknemers: managers, professionals, technici en professionals in perifere beroepen; middelbaaropgeleide werknemers: administratief personeel, service- en verkoopmedewerkers, geschoolde arbeiders in de landbouw, bosbouw- en visserij, ambachtslieden en medewerkers in aanverwante ambachten, bedieners van machines en monteurs; c) laagopgeleide werknemers: elementaire beroepen.
Bron: Eurostat. Werkgelegenheid naar geslacht, leeftijd, beroep en economische activiteit.

Nederland is een van de beste presteerders van de EU op het gebied van digitaal openbaar bestuur. Het niveau van maturiteit op het gebied van de e-overheid is hoog (Nederland: 85,2 %, EU: 75,8 %) met een breed scala van diensten die digitaal worden aangeboden en een hoge mate van gebruikersgerichtheid (Nederland: 96,2 %, EU: 93 %). Het aandeel gebruikers van de e-overheid blijft stijgen, en is nu 96 % van de bevolking (EU: 75 %). Nederland is gestart met de uitvoering van de Wet digitale overheid (Wdo) die tot doel heeft de veiligheid, privacy en gebruiksvriendelijkheid van digitale diensten te vergroten.

De kwaliteit van de beleidsvorming in Nederland is hoog, maar hiaten in de uitvoering beperken de impact van beleid. De val van het kabinet in juli heeft het vermogen van het demissionaire kabinet om grote initiatieven te

[116] Standaard-Eurobarometer, 2023.

ontwikkelen beperkt. De resultaten van drie recente parlementaire enquêtes[117] hebben bijgedragen aan discussies over "goed bestuur" en zouden kunnen resulteren in beleidshervormingen door het nieuw te vormen kabinet. In oktober 2022 lanceerde Nederland een nieuw raamwerk voor beleidsvoorbereiding dat in de loop van 2023 werd uitgerold en rijksbreed de standaard zal worden[118]. Het raamwerk benadrukt het gebruik van bewijsmateriaal en de noodzaak om bewijsmateriaal uit vele bronnen te verzamelen, waaronder uit academisch onderzoek en gegevensanalyses en van belanghebbenden. Bovendien werd in de eerste *Staat van de Uitvoering*-verslag uitgebracht over hiaten in de uitvoering van beleid die de effectiviteit van het overheidsbeleid beperken en het vertrouwen van het publiek aantasten[119].

Het gebrek aan gegevens over de efficiëntie van burgerlijke en ondernemingszaken staat een correcte evaluatie van de algehele efficiëntie van het rechtsstelsel in de weg. De efficiëntie is verbeterd voor bestuursrechtelijke zaken in eerste aanleg (gemiddeld 257 dagen in 2022 in vergelijking met 265 dagen in 2021). De algemene kwaliteit van het rechtsstelsel is goed. Rechters en openbaar aanklagers hebben echter hun zorgen geuit over het personeelstekort en de hoge werkdruk. Initiatieven om de toegang tot de rechter te verbeteren, waaronder reflecties over een hervorming van het systeem van rechtsbijstand, zijn gaande. De digitalisering is van een geavanceerd niveau. Individuen kunnen dankzij verbeterde digitale hulpmiddelen onlineprocedures initiëren en volgen, hoewel er ruimte is voor verbetering op het gebied van burgerlijke, bestuursrechtelijke en strafrechtelijke procedures. Er zijn meer uitspraken online gepubliceerd, maar het publicatiepercentage is laag. Wat de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht betreft, zijn geen stelselmatige tekortkomingen gemeld[120].

---

117 Deze enquêtes houden verband met i) de gaswinning in Groningen, ii) de toeslagenaffaire, en iii) de aanpak door de regering van de COVID-19-pandemie.

118 Rijksoverheid, 2022.

119 Staat van de Uitvoering, 2023.

120 Zie voor meer details het EU-scorebord voor justitie 2024 en het verslag over de rechtsstaat 2024 van de Commissie (nog te verschijnen).

Tabel A13.1:**Indicatoren voor het openbaar bestuur**

NL	Indicator ([1])	2019	2020	2021	2022	2023	EU-27([2])
E-government and open government data							
1	Share of internet users within the last year that used a public authority website or app	n/a	n/a	n/a	96.9	95.5	75.0
2	E-government benchmark overall score ([3])	n/a	82.0	85.1	85.3	85.2	75.8
3	Open data and portal maturity index	0.8	0.9	0.9	0.8	0.8	0.8
Educational attainment level, adult learning, gender parity and ageing							
4	Share of public administration employees with higher education (levels 5-8, %)	56.1 (b)	58.6	57.6 (b)	59.3	60.7	52.9
5	Participation rate of public administration employees in adult learning (%)	24.6	23.6	36.0 (b)	33.7	32.9	17.9
6	Gender parity in senior civil service positions ([4])	25.4	23.4	20.2	17.2	11.6	9.2
7	Ratio of 25-49 to 50-64 year olds in NACE sector O	1.4	1.5	1.4 (b)	1.5	1.6	1.5
Public financial management							
8	Medium-term budgetary framework index	0.9	0.9	0.9	0.9	n/a	0.7
9	Strength of fiscal rules index	2.3	2.3	2.3	2.3	n/a	1.4
Evidence-based policy making							
10	Regulatory governance	n/a	n/a	2.07	n/a	n/a	1.7

[1]) Hoge waarden wijzen op een goede prestatie, behalve voor indicator # 6. [2]) Waarde van 2023. Indien niet beschikbaar, wordt de meest recente waarde weergegeven. [3]) Meet de gebruikersgerichtheid (ook voor grensoverschrijdende diensten) en de transparantie van digitale overheidsdiensten, alsook het bestaan van basisvoorwaarden die de verlening van die diensten mogelijk maken. [4]) Gedefinieerd als de absolute waarde van het verschil tussen het percentage mannen en vrouwen in hoge functies in overheidsdienst.

Vlaggen: b) onderbreking van de tijdreeks; d) de definitie verschilt; u) geringe betrouwbaarheid.

Bron: Activiteiten van individuen met betrekking tot de e-overheid via websites, Eurostat (# 1); Benchmarkrapport voor e-overheid (# 2); Rapport over de maturiteit van open gegevens (# 3); Arbeidskrachtenenquête, Eurostat (# 4, 5 en 7), Europees Instituut voor gendergelijkheid (# 6); Databank voor begrotingsgovernance (# 8 en 9); OESO-indicatoren voor regelgevingsbeleid en governance (# 10).

BIJLAGE 14: UITDAGINGEN INZAKE WERKGELEGENHEID, VAARDIGHEDEN EN SOCIAAL BELEID IN HET LICHT VAN DE EUROPESE PIJLER VAN SOCIALE RECHTEN

De Europese pijler van sociale rechten is het kompas voor opwaartse convergentie naar betere arbeids- en levensomstandigheden in de EU. In deze bijlage wordt een overzicht gegeven van de vooruitgang die Nederland heeft geboekt bij de uitvoering van de 20 beginselen van de pijler en de kerndoelen en nationale streefcijfers van de EU voor 2030 op het gebied van werkgelegenheid, vaardigheden en armoedebestrijding.

De Nederlandse arbeidsmarkt presteert over het algemeen goed, maar er blijven uitdagingen bestaan op het gebied van arbeidsmarktsegmentatie en de werkgelegenheid en sociale resultaten onder bepaalde groepen. De arbeidsparticipatie in Nederland bedroeg 83,5 % in 2023, ruim boven het EU-gemiddelde (75,3 %), en het werkloosheidscijfer blijft laag (3,6 % in maart 2024). Het percentage flexibele en tijdelijke contracten blijft echter ver boven het EU-gemiddelde (23,4 % tegenover 12,2 % in 2023), evenals het aantal zelfstandigen zonder personeel (11,7 % tegenover 7,5 %). Gelijke kansen en billijke arbeidsomstandigheden, inclusief het inkomensniveau en sociale bescherming, blijven voor bepaalde groepen een uitdaging. Ruim een miljoen zelfstandigen zonder personeel zijn niet verzekerd voor een uitkering bij werkloosheid, een vaderschapsuitkering of uitkering bij ongevallen of beroepsziekten. Om de sociale bescherming voor zelfstandigen te verbeteren, heeft Nederland een hervorming in zijn herstel- en veerkrachtplan opgenomen om een verplichte arbeidsongeschiktheidsverzekering voor deze groep in te voeren. Het armoedecijfer onder werknemers met een tijdelijk contract is aanzienlijk hoger dan onder werknemers met een vast contract. Hoewel de werkgelegenheidskloof voor gehandicapten in 2022 enigszins is gedicht, blijft deze boven het EU-gemiddelde (25,2 procentpunten versus 21,4 procentpunten). En hoewel de arbeidsparticipatie van mensen die buiten de EU zijn geboren net boven het EU-gemiddelde van 64,6 % ligt (in 2023), is de kloof met mensen die in het land zijn geboren ruim twee keer zo groot als de gemiddelde kloof op EU-niveau. De arbeidsparticipatie van vrouwen en het aantal gewerkte uren zijn toegenomen en de arbeidsparticipatiekloof tussen mannen en vrouwen ligt onder het EU-gemiddelde (7,8 procentpunten ten opzichte van 10,2 procentpunten in 2023). Met 13,0 % in 2022 lag de loonkloof tussen mannen en vrouwen echter nog steeds iets boven het EU-gemiddelde. Vrouwen zijn oververtegenwoordigd onder deeltijdwerkers (61,2 % vergeleken met 27,9 % in de EU in 2023), in een land waar deeltijdwerk en andere atypische dienstverbanden nog steeds wijdverspreid zijn. Tegelijkertijd geeft slechts 2,3 % van de deeltijdwerkers (3,8 % van de mannen en 1,8 % van de vrouwen) aan dat deze situatie onvrijwillig is[121], wat het laagste percentage in de EU is. Niettemin zorgt de grote genderkloof op het gebied van deeltijdwerk (42,3 procentpunten tegenover een EU-gemiddelde van 20,2 procentpunten in 2023) voor een zeer grote, hoewel licht afnemende, pensioenkloof tussen mannen en vrouwen (40,0 % in 2022, tussen 65 en 79 jaar).

Tabel A14.1:**Sociaal scorebord voor Nederland**

Policy area	Headline indicator	
Equal opportunities and access to the labour market	Adult participation in learning (during the last 12 months, excl. guided on the job training, % of the population aged 25-64, 2022)	56.1
	Early leavers from education and training (% of the population aged 18-24, 2023)	6.3
	Share of individuals who have basic or above basic overall digital skills (% of the population aged 16-74, 2023)	82.7
	Young people not in employment, education or training (% of the population aged 15-29, 2023)	4.8
	Gender employment gap (percentage points, population aged 20-64, 2023)	7.8
	Income quintile ratio (S80/S20, 2022)	3.9
Dynamic labour markets and fair working conditions	Employment rate (% of the population aged 20-64, 2023)	83.5
	Unemployment rate (% of the active population aged 15-74, 2023)	3.6
	Long term unemployment (% of the active population aged 15-74, 2023)	0.5
	Gross disposable household income (GDHI) per capita growth (index, 2008=100, 2022)	111.9
Social protection and inclusion	At risk of poverty or social exclusion (AROPE) rate (% of the total population, 2022)	16.5
	At risk of poverty or social exclusion (AROPE) rate for children (% of the population aged 0-17, 2022)	13.9
	Impact of social transfers (other than pensions) on poverty reduction (% reduction of AROP, 2022)	33.79
	Disability employment gap (percentage points, population aged 20-64, 2022)	25.2
	Housing cost overburden (% of the total population, 2022)	10
	Children aged less than 3 years in formal childcare (% of the under 3-years-old population, 2022)	72.3
	Self-reported unmet need for medical care (% of the population aged 16+, 2022)	0.2

Critical situation | To watch | Weak but improving | Good but to monitor | On average | Better than average | Best performers

Bijgewerkt op 25 april 2024. De lidstaten zijn in het sociale scorebord ingedeeld op basis van een methode die is overeengekomen met het EMCO en het SPC. Raadpleeg de bijlage bij het "Joint Employment Report 2024" voor details over de methode.
Bron: Eurostat.

121 https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lfsa_epgai/default/table?lang=en.

Het tekort aan arbeidskrachten en vaardigheden blijft een uitdaging, die van invloed kan zijn op de groene en de digitale transitie en het economische concurrentievermogen van Nederland kan ondermijnen. De tekorten aan arbeidskrachten komen in verschillende sectoren voor, maar zijn vooral hoog in de dienstensector, ICT, techniek en bouw. Het groeiende tekort aan leerkrachten in het hele onderwijsstelsel, maar ook in het beroepsonderwijs en bij de beroepsopleidingen[122], is een ernstig probleem, ook omdat de groene en de digitale transitie voldoende geschoolde arbeidskrachten vereisen. Er is onvoldoende vervanging voor leerkrachten die met pensioen gaan en veel beginnende leerkrachten verlaten het beroep al na een paar jaar. De deelname aan beroepsonderwijs en -opleiding en volwasseneneducatie blijft in Nederland aanzienlijk hoger dan in de andere lidstaten. De participatiegraad onder degenen voor wie een leven lang leren de grootste positieve gevolgen zou hebben, is echter lager, waaronder lager opgeleiden, mensen met een tijdelijk contract en mensen die lastig een baan vinden, zoals (langdurig) werklozen en mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt. Ondanks het gedecentraliseerde stelsel dat een aanpak op maat mogelijk maakt, is er een verschil tussen gebieden en gemeenten in de mate waarin ze mensen weten te bereiken die moeilijk een baan of opleiding vinden (en die hard nodig zijn op de arbeidsmarkt). Verdere investeringen in het verbeteren van basis-, technische en digitale vaardigheden, het vergroten van sectoroverschrijdende mobiliteit en duurzame inzetbaarheid, en het verbeteren van de kwaliteit en inclusiviteit van onderwijs en opleiding voor iedereen zijn van cruciaal belang voor Nederland om zijn nationale streefcijfer te halen, namelijk om tegen 2030 jaarlijks ten minste 62 % van de volwassenen een opleiding te laten volgen. In het kader van het Europees Sociaal Fonds Plus (ESF+) zal Nederland blijven investeren in het vergroten van het aantal mensen uit groepen met een ongunstige arbeidssituatie en/of kwetsbare sociale situatie die werk of een opleiding vinden, om tekorten aan arbeidskrachten te helpen aanpakken en om de onbenutte vaardigheden van mensen en beschikbaar arbeidspotentieel te activeren. Bovendien biedt het Fonds voor een rechtvaardige transitie, dat zich richt op emissie-intensieve gebieden die het zwaarst worden getroffen door de klimaattransitie, bij- en omscholingsmogelijkheden voor werknemers en mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt, om ervoor te zorgen dat zij over de noodzakelijke vaardigheden voor de transitie beschikken.

Hoewel het percentage mensen dat risico loopt op armoede of sociale uitsluiting in Nederland stabiel is en ruim onder het EU-gemiddelde ligt, zijn er nog steeds uitdagingen voor specifieke groepen, zoals mensen met een migratieachtergrond, kinderen en personen met een handicap. In 2022 liep 35,1 % van de mensen die in Nederland woonden en die buiten de EU waren geboren, het risico op armoede of sociale uitsluiting, 20,6 procentpunten hoger dan het aandeel mensen dat in Nederland geboren was. De tweede generatie mensen met een migratieachtergrond heeft een veel groter risico op armoede: in 2022 liep 29,3 % van de kinderen met ouders geboren buiten Nederland risico op armoede. Dit percentage is ruim vier keer zo hoog als dat van kinderen van wie de ouders in Nederland zijn geboren[123]. Hoewel het totaalcijfer voor kinderarmoede en sociale uitsluiting onder het EU-gemiddelde ligt (12,7 % vergeleken met 19,3 % in 2022), is de armoedekloof voor kinderen in vergelijking met volwassenen aanzienlijk toegenomen, met 8,3 procentpunten tussen 2020 en 2021, en bleef deze op 26,0 procentpunten in 2022[124]. Bovendien liep een kwart van de personen met een handicap in 2022 het risico op armoede of sociale uitsluiting, een percentage dat meer dan het dubbele is van dat van personen zonder handicap. Er is dus ruimte voor meer sociaal beleid, zodat Nederland kan bijdragen aan de verwezenlijking van zijn nationale streefcijfer om het aantal mensen dat risico loopt op armoede of sociale uitsluiting tegen 2030 met 163 000 te verminderen.

[122] Code rood:lerarentekort loopt verder op (werk.nl).

[123] Eurostat: ilc_li34

[124] Eurostat: ilc_li11

Tabel A14.2:**Situatie van Nederland ten aanzien van de doelstellingen 2030 voor werkgelegenheid, vaardigheden en armoedebestrijding**

Indicators	Latest data	Trend (2016-2023)	2030 target	EU target
Employment (%)	83.5 (2023)		82.5	78
Adult learning[1] (%)	56.1 (2022)		62	60
Poverty reduction[2] (thousands)	54 (2022)		-163	-15 000

1) Enquête volwasseneneducatie, volwassenen die in de afgelopen 12 maanden onderwijs of een opleiding hebben gevolgd; speciale extractie excl. begeleide on-the-job-training.
2) Aantal personen dat risico loopt op armoede of sociale uitsluiting; referentiejaar 2019.
Bron: Eurostat, DG EMPL.

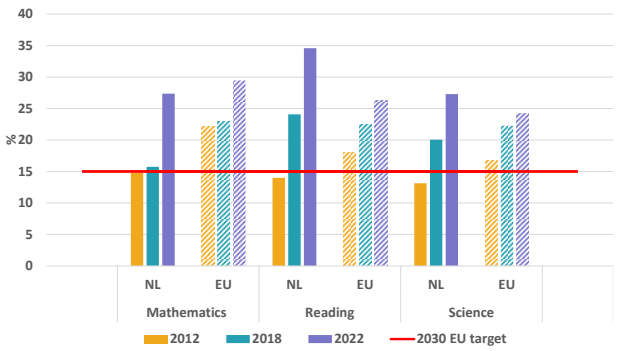
De bovenmatige uitgaven voor huisvesting blijven een probleem, vooral voor huishoudens met een lager inkomen. De bovenmatige uitgaven voor huisvesting stegen in 2022 met 1,7 procentpunt tot 10 % en liggen nu boven het EU-gemiddelde (8,7 %). De huisvestingskosten, als percentage van het beschikbare inkomen van een huishouden, zijn vooral hoog voor huishoudens met een inkomen dat lager is dan 60 % van het gemiddelde equivalente inkomen (46,6 %), wat ver boven het EU-gemiddelde van 37,9 % ligt. De inflatie en energieprijzen hadden, in combinatie met een tekort aan betaalbare en geschikte woningen, een negatief effect op het beschikbare inkomen van huishoudens, vooral onder de meest kwetsbare groepen en de lagere inkomensgroepen. Huurders worden onevenredig zwaar getroffen: 41,4 % van de huurders die tegen de marktprijs huren, heeft bovenmatig hoge woonlasten, vergeleken met 26,1 % van de huurders die tegen een verlaagde prijs huren (zoals sociale huur) en 2 % van de huiseigenaren met een hypotheek of lening[125].

[125] Eurostat: tessi164

Deze bijlage schetst de belangrijkste uitdagingen van het Nederlandse onderwijs- en opleidingsstelsel, gebaseerd op de resultaten van de Onderwijs- en Opleidingsmonitor 2023 en het OESO-programma voor de internationale beoordeling van leerlingen (PISA) uit 2022.

De scores voor de basisvaardigheden zijn dramatisch verslechterd, wat een risico vormt voor de ontwikkeling van vaardigheden, de arbeidsproductiviteit en het concurrentievermogen. Terwijl in 2012 op alle drie de domeinen het aandeel ondermaats presterende leerlingen onder het EU-streefcijfer voor 2030 (15 %) en ruim onder het EU-gemiddelde lag, was dit aandeel in 2022 bijna verdubbeld voor wiskunde en de exacte vakken en zelfs 2,5 keer hoger voor leesvaardigheid dan in 2012. Het percentage ondermaats presterende leerlingen blijft alleen voor wiskunde onder het EU-gemiddelde. Bijna de helft van de in het buitenland geboren studenten presteert ondermaats op het gebied van wiskunde (48,5 %), terwijl dit aandeel onder autochtone studenten met in het buitenland geboren ouders aanzienlijk lager is (37,9 %). De ondermaatse prestaties voor wiskunde zijn vooral onder kansarme leerlingen toegenomen (26,1 % in 2018 tegenover 42 % in 2022). Ook in de Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS) van 2021 werd een scherpe daling in de basisvaardigheden van leerlingen van het vierde leerjaar waargenomen. Vergeleken met 2016 is het aandeel ondermaats presterende leerlingen bijna verdubbeld[126]. Het toenemende aandeel ondermaats presterende leerlingen is vooral een uitdaging gezien de reeds bestaande tekorten aan vaardigheden.

Grafiek A15.1: **Percentages ondermaats presterende leerlingen per vakgebied, PISA 2012, 2018 en 2022**



Bron: OECD (2023).

Het aandeel best presterende leerlingen op het gebied van wiskunde en exacte vakken behoort tot de hoogste van de EU-landen. Hoewel hun aandeel voor wiskunde sinds 2018 aanzienlijk is gedaald (met 3 procentpunten), is dit percentage in 2022 bijna twee keer zo hoog als het EU-gemiddelde (15,4 % tegenover EU: 7,9 %). Wat de exacte vakken betreft, bleef het aandeel stabiel en is dat nu met 10,5 % een van de hoogste percentages in de EU (EU: 6,9 %). Voor lezen is het percentage sinds 2018 met 2,1 procentpunt gedaald, maar blijft het boven het EU-gemiddelde (7,0 % tegenover EU: 6,5 %). 5,7 % van de kansarme studenten halen topprestaties; het hoogste percentage in de EU (EU: 1,8 %). De verschillen tussen scholen hebben het grootste effect op de prestaties van de leerlingen in alle EU-landen, wat een weerspiegeling is van een op vaardigheden gebaseerd volgsysteem vanaf jonge leeftijd.

Nederland heeft maatregelen genomen om de leerresultaten te verbeteren en gelijke kansen te bevorderen. In mei 2022 lanceerde de overheid het Masterplan basisvaardigheden voor alle schoolniveaus, van voor- en vroegschoolse educatie tot en met secundair onderwijs. Met het plan worden de vaardigheden voor het lezen en schrijven van het Nederlands, wiskunde, burgerschap en digitale geletterdheid gestimuleerd. In oktober 2022 werd een subsidie ingevoerd om ontbijt en/of lunch op school te financieren, voor basisscholen en middelbare scholen waar meer dan 30 % van de leerlingen uit minder draagkrachtige gezinnen komt.

Nederland wordt in alle sectoren geconfronteerd met een toenemend tekort

[126] Europese Commissie.Children's reading competence and well-being in the EU: an EU comparative analysis of the PIRLS results.

Tabel A15.1:**Doelstellingen op EU-niveau en andere contextuele indicatoren van het strategisch kader voor de Europese Onderwijsruimte**

				2012		2018		2023	
Indicator			Target	Netherlands	EU-27	Netherlands	EU-27	Netherlands	EU-27
[1]Participation in early childhood education (age 3+)			96%	94.1% 2013	91.8% 2013	89.4%	92.2%	93.0% 2021	92.5% 2021,d
[2]Low-achieving 15-year-olds in:		Reading	< 15%	14.0%	18.0%	24.1%	22.5%	34.6% 2022	26.2% 2022
		Mathematics	< 15%	14.8%	22.1%	15.8%	22.9%	27.4% 2022	29.5% 2022
		Science	< 15%	13.1%	16.8%	20.0%	22.3%	27.3% 2022	24.2% 2022
Early leavers from education and training (age 18-24)	[3]Total		< 9 %	8.9%	12.6%	7.3%	10.5%	6.3%	9.5%
	[3] By gender	Men		10.5%	14.5%	9.3%	12.1%	7.3%	11.3%
		Women		7.2%	10.6%	5.3%	8.7%	5.2%	7.7%
	[4] By degree of urbanisation	Cities		8.2% b	11.2%	6.8%	9.4%	6.0%	8.6%
		Rural areas		9.8% b	14.0%	9.0%	11.0%	6.3%	9.9%
	[5] By country of birth	Native		8.7%	11.3%	7.0%	9.2%	5.8%	8.2%
		EU-born		13.2%	26.2%	15.6%	22.4%	13.2%	21.0%
		Non EU-born		12.1%	30.1%	9.4%	23.0%	9.0%	21.6%
[6]Socio-economic gap (percentage points)				18.2	:	20.8	29.5	32.1 2022	37.2 2022
[7]Exposure of VET graduates to work-based learning			≥ 60% (2025)	:	:	:	:	94.9%	64.5%
Tertiary educational attainment (age 25-34)	[8]Total		45%	41.4%	34.1%	47.6%	38.7%	54.5%	43.1%
	[8] By gender	Men		37.7%	29.1%	42.8%	33.3%	50.4%	37.6%
		Women		45.0%	39.2%	52.5%	44.2%	58.8%	48.8%
	[9] By degree of urbanisation	Cities		48.8% b	43.5%	52.6%	49.0%	60.3%	53.3%
		Rural areas		29.1% b	24.8%	34.8%	27.7%	37.3%	31.7%
	[10] By country of birth	Native		43.1%	35.4%	49.6%	39.7%	56.0%	44.2%
		EU-born		42.0%	29.3%	40.5%	36.7%	50.2%	40.2%
		Non EU-born		29.8%	24.2%	32.8%	31.0%	46.9%	37.1%
[11]Participation in adult learning (age 25-64)			≥ 47% (2025)	:	:	57.1% 2016	37.4% 2016	56.1% 2022	39.5% 2022
[12]Share of school teachers (ISCED 1-3) who are 55 years or over				26.9% 2013	22.7% 2013	27.7%	23.8%	25.5% 2021	24.5% 2021

Opmerkingen: b = onderbreking van de tijdreeks; d = de definitie verschilt; e = schatting; p = voorlopig; u = geringe betrouwbaarheid; : = gegevens niet beschikbaar.
Bron: 1,3,4,5,7,8,9,10,12 = Eurostat; 11 = Eurostat, Enquête volwasseneneducatie; 2,6 = OESO (PISA).

aan leerkrachten. In 2021/2022 was 9,5 % van de onderwijsfuncties en 13,6 % van de bestuursfuncties in het basisonderwijs niet ingevuld[127]. De tekorten zijn het grootst in de grote stedelijke gebieden, in het speciaal onderwijs, in scholen met een kansarme leerlingenpopulatie en in scholen die door de Inspectie van het Onderwijs als zeer zwak werden beoordeeld. Door de tekorten zijn scholen vaak genoodzaakt om noodoplossingen toe te passen, zoals het in dienst nemen van nog niet gekwalificeerde leerkrachten, het samenvoegen van klassen of aan ouders vragen om leerlingen een dag thuis te houden[128].

Er zijn diverse maatregelen genomen om het beroep van leerkracht aantrekkelijker te maken. De Onderwijsovereenkomst van april 2022 tussen het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en de vakbonden en sectorale organisaties beoogt het dichten van de loonkloof tussen leerkrachten in het basis- en middelbaar onderwijs; hiervoor reserveert de regering 919 miljoen EUR per jaar[129]. De overeenkomst bevat ook verbintenissen voor aanvullende financiering om de werklast in het secundair onderwijs te verminderen (300 miljoen EUR) en meer financiering voor permanente professionele ontwikkeling (118 miljoen EUR). In februari 2023 werd een voorstel goedgekeurd om de kwaliteit van leraren te verbeteren, Nationale Aanpak Professionalisering van Leraren (NAPL), gefinancierd vanuit het Nationaal Groeifonds.

De deelname aan voor- en vroegschoolse educatie en opvang (OOJK) vanaf 3 jaar ligt boven het EU-gemiddelde. Vanaf de leeftijd van 3 jaar neemt 93,0 % van de kinderen in Nederland deel aan OOJK, wat boven het EU-gemiddelde (92,5 %) ligt, maar nog onder het streefcijfer op

127 Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap: Trendrapportage Arbeidsmarkt Leraren po, vo en mbo 2022.

128 Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap: Trendrapportage Arbeidsmarkt Leraren po, vo en mbo 2021.

129 Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap: Lerarenstrategie.

EU-niveau (96 %) voor 2030. Een bijzondere vorm van OOJK is de regeling voor voorschoolse educatie voor kansarme kinderen. Hoewel het aantal deelnemende kinderen uit de doelgroep tussen 2019 en 2021 stabiel bleef, daalde het aantal beschikbare plekken tussen 2020 en 2021. Het tekort aan plekken is groter in matig en sterk stedelijke gebieden (28,6 %)[130], wat de ontwikkeling van kinderen die deze regeling het meest nodig hebben in gevaar kan brengen.

Het percentage voortijdige schoolverlaters ligt onder het EU-niveau, maar steeg licht in 2023. Met 6,3 % ligt Nederland ver onder het EU-plafond (minder dan 9 %) voor voortijdige schoolverlaters, maar dit percentage is gestegen ten opzichte van het historisch lage percentage in 2021 (5,1 %). Nationale gegevens voor de laatste tien jaar over het aantal jongeren dat elk jaar van school gaat zonder een basiskwalificatie te hebben behaald, wijzen ook op een vergelijkbare trend, die slechts kort werd onderbroken tijdens de schoolsluitingen als gevolg van de pandemie. Op basis van de recente stijging heeft de regering nieuwe maatregelen genomen om het aantal voortijdige schoolverlaters te verminderen[131].

Het aantal studenten met een hogeronderwijsdiploma is een van de hoogste in de EU. Van de 25- tot 34-jarigen heeft 54,5 % een hogeronderwijsdiploma (EU: 43,1 %). De algemene deelname aan beroepsonderwijs en -opleiding en aan activiteiten op het gebied van een leven lang leren is hoog (zie bijlage 14).

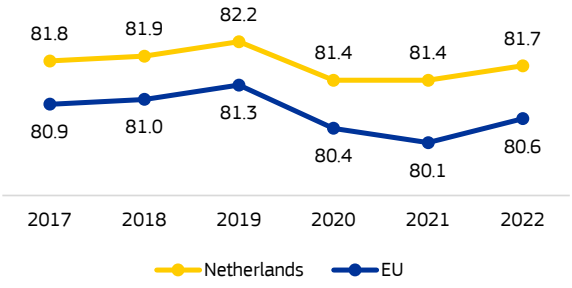
[130] Inspectie van het Onderwijs:De Staat van het Onderwijs.

[131] Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap:Kamerbrief over hoofdlijnen aanvalsplan voorkomen voortijdig schoolverlaten en begeleiden naar een kansrijke toekomst.

Een gezonde bevolking en een doeltreffend, toegankelijk en veerkrachtig gezondheidszorgstelsel zijn voorwaarden voor een duurzame economie en samenleving. Deze bijlage bevat een momentopname van de volksgezondheid en het gezondheidszorgstelsel in Nederland.

De levensverwachting ligt in Nederland boven het EU-gemiddelde, maar is sinds 2019 gedaald als gevolg van de COVID-19-pandemie. In 2022 herstelde de levensverwachting zich gedeeltelijk, omdat de sterfte door COVID-19 daalde[132]. Over het algemeen doet Nederland het relatief goed wat betreft het voorkomen van sterfgevallen als gevolg van behandelbare oorzaken. De sterfte aan kanker ligt echter boven het EU-gemiddelde en een van de belangrijkste doodsoorzaken is longkanker. Dit is gecorreleerd met het feit dat tabaksconsumptie de belangrijkste gedragsrisicofactor voor mortaliteit in Nederland is. In 2021 werd de sterfte door kanker gevolgd door hart- en vaatziekten en COVID-19 als belangrijkste doodsoorzaken.

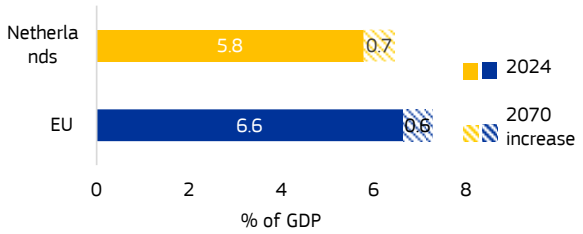
Grafiek A16.1: **Levensverwachting bij geboorte (jaren)**



Bron: Eurostat.

De uitgaven voor gezondheidszorg ten opzichte van het bbp in Nederland lagen in 2021 iets boven het EU-gemiddelde. De uitgaven waren echter iets lager dan in 2020 (ondanks een nominale stijging van 8 %). Dit is in lijn met een trend die het effect van het economisch herstel na 2020 weerspiegelt. Voorlopige gegevens voor 2022 (van de OESO) wijzen op een sterke daling van de totale uitgaven voor gezondheidszorg tot 10,2 % van het bbp. Een groot aandeel van de uitgaven voor gezondheidszorg komt voor rekening van publieke bronnen, en het aandeel dat mensen zelf moeten betalen, is dan ook laag. Er is verder een grote vrijwillige zorgverzekeringssector, die diensten buiten het verplichte basispakket voor gezondheidszorg dekt. Op basis van het leeftijdsprofiel van de Nederlandse bevolking bedraagt de verwachte stijging van de overheidsuitgaven voor gezondheidszorg tegen 2070 als percentage van het bbp 0,7 procentpunt, vergeleken met 0,6 pps voor de EU als geheel (zie grafiek A16.2 en bijlage 21).

Grafiek A16.2: **Verwachte stijging van de overheidsuitgaven voor gezondheidszorg in de periode 2024-2070**



Basisscenario.
Bron: Europese Commissie/EPC (2024).

De uitgaven voor preventieve zorg in nominale termen verdubbelden tussen 2020 en 2021. In 2021 maakten deze uitgaven 8,7 % uit van de totale uitgaven voor de gezondheidszorg, wat boven het EU-gemiddelde van 6 % ligt. De stijging was toe te schrijven aan uitgaven voor COVID-19-tests, -tracering en -vaccins, die samen goed waren voor meer dan twee derde van de uitgaven voor preventieve zorg in 2021. De voorlopige gegevens voor 2022 (van de OESO) wijzen op een sterke daling van de uitgaven voor preventieve zorg naar 5,7 % van de totale uitgaven voor de gezondheidszorg.

Het land heeft een sterk eerstelijnszorgstelsel. Dit gaat gepaard met een relatief laag aantal ziekenhuisbedden per populatie en een laag aantal ziekenhuisopnames in vergelijking met andere EU-landen. Dit komt enerzijds overeen met hogere uitgaven per hoofd van de bevolking voor extramurale zorg dan het EU-gemiddelde en anderzijds met lagere uitgaven voor intramurale zorg.

[132] Gebaseerd op gegevens die rechtstreeks door de lidstaten zijn verstrekt aan het Europees Centrum voor ziektepreventie en -bestrijding, in het kader van het Europees surveillancesysteem (TESSy).

Structurele tekorten aan bepaalde gezondheidswerkers vormen een voortdurende uitdaging. Het aantal artsen per populatie ligt iets onder het EU-gemiddelde, terwijl het aantal verpleegkundigen per populatie boven het EU-gemiddelde ligt. Verpleegkundigen in Nederland nemen deel aan taakverdeling en geavanceerde praktijken, waardoor een relatief aantrekkelijk functieprofiel wordt gecreëerd. Bovendien is er de afgelopen jaren sprake van een sterke toename van het aantal gezondheidswerkers, die 15 % van de totale beroepsbevolking uitmaken. Verpleegkundigen zijn echter overbelast in bepaalde omgevingen, bijvoorbeeld in ziekenhuizen, en niet alle opgeleide verpleegkundigen werken (voltijds) in het beroep. Er is ook een stijgende trend van gezondheidswerkers die als zelfstandige werken in plaats van in loondienst. Publieke campagnes hebben tot doel het aantal personeelsleden te verhogen. Zo brengt "*Ik Zorg*" mensen die willen werken in de gezondheidszorg samen met organisaties die op zoek zijn naar werknemers. Recente ramingen geven een tekort van bijna 200 000 werknemers in 2033 (ook voor de langdurige zorg)[133]. In het najaar van 2022 publiceerde het Nederlandse Ministerie van Volksgezondheid een programma om de arbeidsmarkt in de gezondheidszorg toekomstbestendig te maken, waarin wordt gekeken naar nieuwe manieren om zorgprocessen te organiseren, personeel te behouden en ruimte te maken voor leren en ontwikkeling[134]. Het programma bouwt voort op de noodzaak van organisatorische veranderingen, aangezien de groei van de vraag naar gezondheidszorg naar verwachting groter zal zijn dan het aanbod in de huidige vorm.

Via het herstel- en veerkrachtplan (RRP) is Nederland voornemens om 172 miljoen EUR (3,15 % van de totale waarde van het herstel- en veerkrachtplan) in de gezondheidszorg te investeren. Er zijn gezondheidsgerelateerde investeringen gepland in de piekcapaciteit van extra personele middelen in geval van crisis (onder meer door het aanleggen van een nationale gezondheidsreserve), architectuuraanpassingen en opleiding van personeel in intensieve zorg, e-gezondheidszorg en infrastructuur voor gezondheidsonderzoek. Het plan bevat specifieke maatregelen om het tekort aan gezondheidswerkers tijdelijk te verminderen in tijden van acute crisis, maar biedt onvoldoende antwoord op structurele tekorten aan arbeidskrachten in de gezondheidssector. Bovendien is Nederland van plan om van de fondsen in het kader van het EU-cohesiebeleid die zijn geprogrammeerd voor de periode 2021-2027, ongeveer 7 miljoen EUR te investeren in e-gezondheidsdiensten en -toepassingen[135].

[133] Kamerbrief nieuwe arbeidsmarktprognose zorg en welzijn 2023 |Brief |Prognosemodel Zorg en Welzijn (prognosemodelzw.nl).

([134])https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2022/09/30/programmatoekomstbestendigearbeidsmarktzorgwelzijn.

[135] De gegevens over het EU-cohesiebeleid weerspiegelen de status per 13 mei 2024.

Tabel A16.1:**Belangrijkste gezondheidsindicatoren**

	2018	2019	2020	2021	2022	EU average (latest year)
Treatable mortality per 100 000 population (mortality avoidable through optimal quality healthcare)	64,7	61,4	59,0	59,7	NA	93.3 (2021)
Cancer mortality per 100 000 population	269,8	266,6	261,3	256,2	NA	235.4 (2021)
Current expenditure on health, % GDP	10,0	10,1	11,2	11,1	NA	10.9 (2021)
Public share of health expenditure, % of current health expenditure	82,1	82,8	85,0	84,9	NA	81.1 (2021)
Spending on prevention, % of current health expenditure	3,2	3,3	4,6	8,7	NA	6.0 (2021)
Available hospital beds per 100 000 population	318	302	291	295	NA	525 (2021)
Doctors per 1 000 population	3,7	3,8	3,8	3,9	NA	4.1 (2021)*
Nurses per 1 000 population	11.2**	10.8**	11.1**	11.4**	NA	7.9 (2021)
Total consumption of antibacterials for systemic use, daily defined dose per 1 000 inhabitants per day ***	9,7	9,5	8,5	8,3	9,1	19.4 (2022)

Opmerking: Het EU-gemiddelde wordt gewogen voor alle indicatoren, behalve voor artsen en verpleegkundigen per populatie van 1 000 personen, waarvoor het eenvoudige EU-gemiddelde wordt gebruikt. De dichtheidsgegevens met betrekking tot artsen hebben betrekking op praktiserende artsen in alle landen behalve Griekenland, Portugal (vergunning om de praktijk uit te oefenen) en Slowakije (professioneel actief). De dichtheidsgegevens met betrekking tot verpleegkundigen hebben betrekking op praktiserende verpleegkundigen in alle landen behalve Ierland, Frankrijk, Portugal, Slowakije (professioneel actief) en Griekenland (alleen werkzaam in ziekenhuizen).

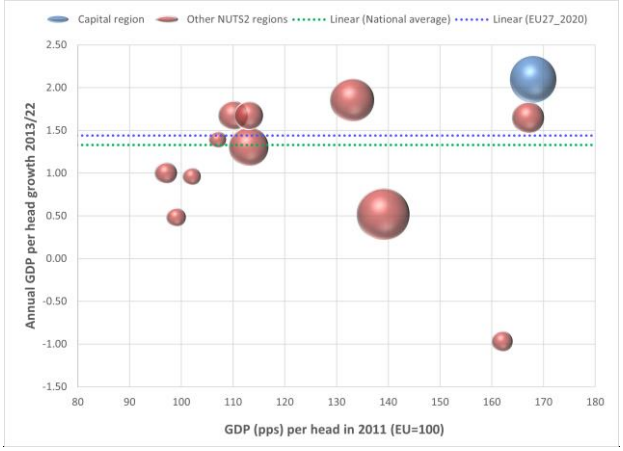
Bron: Eurostat-databank, behalve: * OESO; ** Gezamenlijke vragenlijst over niet-monetaire gezondheidszorgstatistieken; *** ECDC; **** aanbeveling van de Raad inzake de uitbreiding van de EU-maatregelen ter bestrijding van resistentie tegen antimicrobiële stoffen met behulp van een “één gezondheid”-benadering.

Bijlage 17 geeft de economische en sociale regionale dynamiek in Nederland weer. De bijlage biedt een analyse van de economische, sociale en territoriale cohesie in de Nederlandse provincies en een beoordeling van opkomende investeringsbehoeften om de economische groei, de sociale ontwikkeling en het concurrentievermogen in het land te bevorderen.

Overzicht van de economische en sociale prestaties op regionaal niveau

De regionale verschillen in het bbp (bruto binnenlands product) per hoofd van de bevolking zijn de afgelopen tien jaar stabiel gebleven. De provincie Noord-Holland, met inbegrip van de hoofdstad Amsterdam, had in de periode 2013-2022 het hoogste bbp per hoofd van de bevolking (168 % van het EU-gemiddelde, 2022) en het hoogste bbp-groeipercentage per hoofd van de bevolking (2,1 %) (figuur A17.1). De drie provincies met het laagste bbp per hoofd van de bevolking (Drenthe, Flevoland en Friesland) hadden een bbp per hoofd van de bevolking dat net onder het EU-gemiddelde ligt: respectievelijk 0,48 %, 0,96 % en 1 %. In Groningen kromp het bbp per hoofd van de bevolking met -0,97 %, wat vooral te wijten was aan het stilleggen van de aardgaswinning.

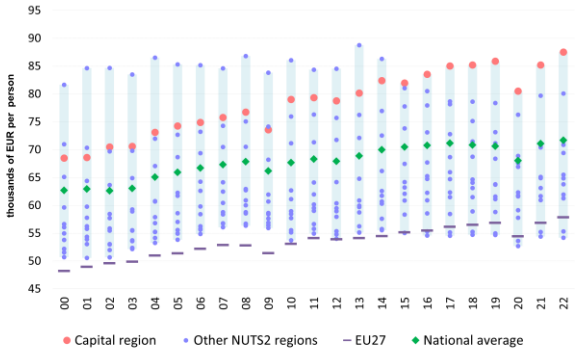
Grafiek A17.1: **Nederland, NUTS2: bbp per hoofd van de bevolking (2012) en bbp-groei (2013-2022)**



Bron: Berekeningen van DG REGIO op basis van gegevens van het JRC en Eurostat.

De arbeidsproductiviteit liet regionale verschillen zien die overeenkomen met de verschillen in bbp per hoofd van de bevolking. Noord-Holland en Groningen waren de meest productieve provincies (respectievelijk 125 % en 117 % van het EU-gemiddelde), terwijl de arbeidsproductiviteit in Drenthe en Friesland onder het EU-gemiddelde lag (respectievelijk 85 % en 87 %). De gemiddelde reële productiviteitsgroei tussen 2013 en 2022 was vrij laag, variërend van -2,0 % in Groningen tot 1 % in Noord-Holland, Noord-Brabant en Overijssel.

Grafiek A17.2: **Nederland, NUTS2: Arbeidsproductiviteit (reële bruto toegevoegde waarde per werknemer), EU-27, 2000-2022**



Bron: ARDECO, uitwerking DG REGIO.

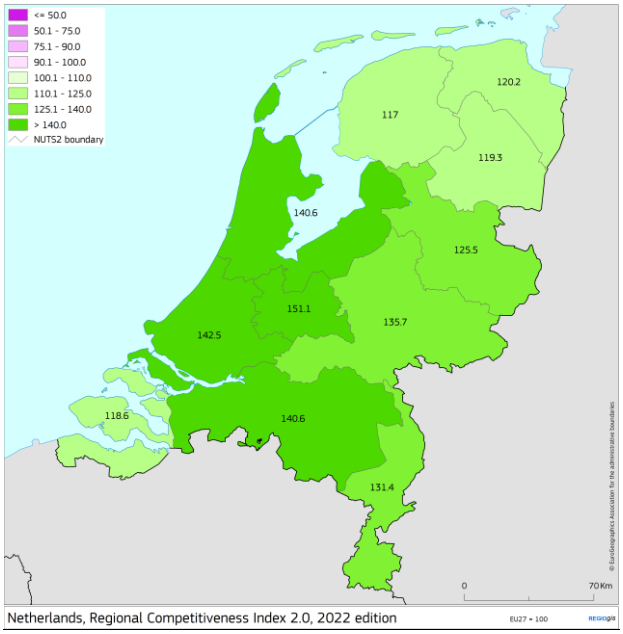
De Nederlandse provincies beschikken over het algemeen over een hoog niveau van menselijk kapitaal. Het aandeel van de Nederlandse bevolking met een hoog opleidingsniveau in de leeftijdsgroep 30-34 jaar was hoog met 54,3 % (2023) en zelfs 66,9 % in Utrecht en 62,5 % in Noord-Holland. Alleen in Zeeland (34,7 %), Flevoland (39,5 %) en Drenthe (35,7 %) lag dit percentage net onder het EU-gemiddelde van 43,9 %. In alle provincies lag het percentage voortijdige schoolverlaters onder het EU-gemiddelde van 9,5 % (2023). Het toenemende aandeel ondermaats presterende leerlingen is echter een uitdaging, vooral gezien het reeds bestaande tekort aan vaardigheden.

Alle Nederlandse provincies scoren qua concurrentievermogen ruim boven het EU-gemiddelde, maar er zijn verschillen (kaart A17.1). De indicator voor het regionale concurrentievermogen (2022)[136] was doorgaans lager in de noordelijke provincies en in Zeeland, en hoger in de westelijke provincies. De indexwaarde varieerde tussen 117 in Friesland en 151 in Utrecht.

[136] https://ec.europa.eu/regional_policy/information-sources/maps/regional-competitiveness_en.

De prestaties op het gebied van innovatie bleven hoog, met enige regionale variatie. Nederland bleef volgens het Europees innovatiescorebord in 2023 een van de vijf innovatieleiders in de EU. Vergeleken met 2022 zijn de prestaties op het gebied van innovatie voor alle twaalf provincies toegenomen. Zes zijn innovatieleiders en zes sterke innovatoren. Noord-Holland was de meest innovatieve provincie met een regionale innovatie-index van 137 % van het EU-gemiddelde. De index van Friesland lag op het EU-gemiddelde en Drenthe scoorde net boven het gemiddelde (102 %).

Kaart A17.1:**Nederland, NUTS2: Indicator voor het regionale concurrentievermogen 2022**



Bron: DG REGIO, JRC.

Alle provincies hadden een hoog werkgelegenheidsniveau en een laag werkloosheidspercentage. De arbeidsparticipatie varieerde van 79,9 % in Limburg tot 85,1 % in Utrecht in 2022. Het werkloosheidspercentage bleef stabiel. Flevoland had met 4,3 % in 2023 het hoogste werkloosheidspercentage, wat nog steeds onder het EU-gemiddelde van 6,1 % ligt. Zeeland kende met 2,1 % de laagste werkloosheid.

De tekorten aan arbeidskrachten namen in 2023 verder toe[137]. In Nederland werden in het derde kwartaal van 2023 114 vacatures geregistreerd per 100 werklozen, iets minder dan de 122 in het derde kwartaal van 2022. De tekorten aan arbeidskrachten waren in het derde kwartaal van 2023 het hoogst in Zeeland (150), gevolgd door Utrecht (137). De tekorten aan arbeidskrachten waren het laagst in Groningen (86) en Flevoland (87). Hoewel de tekorten aan arbeidskrachten hoog zijn, beschikt Nederland ook over een aanzienlijk onbenut arbeidspotentieel, zoals deeltijdwerkers.

Het aandeel van de bevolking met een risico op armoede of sociale uitsluiting, vertoonde regionale verschillen. In Nederland was dit aandeel in 2022 16,5 %. In Groningen was met 22,2 % het aandeel het grootst, gevolgd door Zuid-Holland en Noord-Holland, met respectievelijk 18,8 % en 18,7 %. Utrecht (13,1 %) en Noord-Brabant (13,7 %) hadden het kleinste aandeel.

[137] CBS (2023).

Tabel A17.1:**Geselecteerde indicatoren op provinciaal niveau in Nederland**

NUTS 2 region	GDP per head (PPS)	Productivity (GVA (PPS) per person employed)	Real productivity growth	GDP per head growth	Employment rate	Unemployment rate	At-risk-of-poverty or social exclusion	Population with high educational attainment	EU Regional Competitiveness Index 2.0	Innovation performance
	Index, EU27 = 100, 2022	Index, EU27 = 100, 2022	Average % change on the preceding year, 2013-2022	Average % change on the preceding year, 2013-2022	% of population aged 20-64, 2023	% of active population, 2023	% of population, 2022	% of population aged 30-34, 2023	Index, EU27 = 100, 2022	Regional performance group, 2023
European Union	100	100	0.70	1.44	75.3	6.1	21.6	43.9	100	
Nederland	131	108	0.50	1.33	83.5	3.6	16.5	54.3	137.0	
Groningen	132	117	-2.00	-0.97	80.4	4.2	22.2	55.6	120.2	Strong innovator +
Friesland (NL)	94	87	0.20	1.00	83.6	4.0	17.6	48.3	117.0	Strong innovator -
Drenthe	89	85	-0.20	0.48	84.0	3.3	15.9	35.7	119.3	Strong innovator -
Overijssel	109	90	1.00	1.67	84.5	2.9	15.0	46.9	125.5	Strong innovator +
Gelderland	108	94	0.60	1.31	83.7	3.3	15.2	50.0	135.7	Innovation Leader -
Flevoland	95	100	0.80	0.96	82.7	4.3	14.4	39.5	140.6	Strong Innovator +
Utrecht	159	116	0.50	1.65	85.1	3.3	13.1	66.9	151.1	Innovation Leader -
Noord-Holland	168	125	1.00	2.10	84.0	3.8	18.7	62.5	140.6	Innovation Leader
Zuid-Holland	127	110	-0.20	0.52	82.9	4.0	18.8	54.3	142.5	Innovation Leader -
Zeeland	111	103	0.70	1.39	84.0	2.1	14.6	34.7	118.6	Strong Innovator -
Noord-Brabant	132	106	1.00	1.85	84.9	3.2	13.7	54.3	140.6	Innovation Leader -
Limburg (NL)	116	99	0.80	1.67	79.9	3.4	16.2	49.0	131.4	Innovation Leader -

Bron: EDGAR-gegevensbank van Eurostat.

De transitie naar een koolstofneutrale economie heeft uiteenlopende gevolgen voor de verschillende provincies. Provincies met clusters van emissie-intensieve industrieën[138] staan voor de uitdaging om de broeikasgasemissies te verminderen, hun industrieën duurzaam te transformeren, alternatieve duurzame economische activiteiten te ontwikkelen en arbeidskrachten om en bij te scholen. De wijdverbreide congestie van het elektriciteitsnet, die de elektrificatie belemmert en nieuwe aansluitingen beperkt, bemoeilijkt de transitie.

Benodigde investeringen en subnationale hervormingen

In Nederland zijn de investeringsprioriteiten vanuit het cohesiebeleid vooral gericht op het ondersteunen van innovatie, kansen op de arbeidsmarkt voor kwetsbare groepen en de groene en digitale transitie van het land. De prioriteiten die zijn vastgelegd in de programma's voor de periode 2021-2027, die in 2022 werden vastgesteld, blijven onder de huidige economische en sociale omstandigheden geldig. Nederland zou er baat bij hebben om te blijven investeren in onderzoek en innovatie in het kader van regionale strategieën voor slimme specialisaties, in het aanpakken van de belangrijke uitdagingen waarmee het land wordt geconfronteerd in verband met de energie- en klimaattransitie en de circulaire economie, en in geïntegreerde duurzame stedelijke ontwikkeling. Het zou er ook baat bij hebben om te blijven investeren in een leven lang leren en bij- en omscholing, onder meer voor de transitie naar een klimaatneutrale economie, en in maatregelen om de kansen op de arbeidsmarkt te verbeteren voor mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt en voor inactieven.

Andere prioriteitsgebieden voor Nederland in het kader van het cohesiebeleid zijn onder meer het uitvoeren van ontwikkelings-, test- en proefprojecten van oplossingen om de netcongestie aan te pakken. Nederland zou baat kunnen hebben bij de mogelijkheden in het kader van het Platform strategische technologieën voor Europa om investeringen in kritieke technologieën te stimuleren, de transformatie van de industrie te ondersteunen en investeringen in de productie van nettonultechnologie te vergemakkelijken.

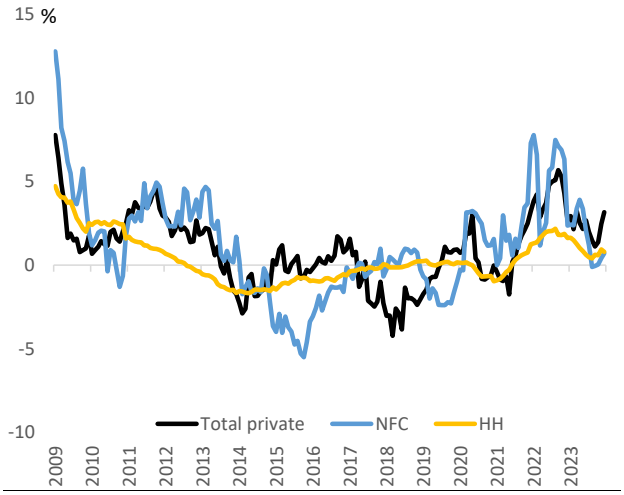
[138] De voornaamste regio's met emissie-intensieve industrieën in Nederland zijn Delfzijl/Eemshaven in de provincie Groningen, het Noordzeekanaal (Amsterdam/IJmond), Rotterdam en het noordwesten van Brabant, Zeeuws-Vlaanderen en andere regio's in Zeeland, en Zuid-Limburg. Het JTF-programma voor Nederland ondersteunt zes gebieden die in deze regio's liggen of daar nauw mee verbonden zijn.

BIJLAGE 18: BELANGRIJKSTE ONTWIKKELINGEN IN DE FINANCIËLE SECTOR

Nederland heeft goed ontwikkelde financiële markten, met een relatief grote binnenlandse bankensector. Hoewel kleiner dan tien jaar geleden, is de Nederlandse bankensector nog steeds een van de grootste in de EU, zowel in relatieve als nominale termen. De totale activa komen overeen met 283,2 % van het bbp, en ongeveer 93 % van de activa is in binnenlandse handen, terwijl de vijf grootste banken 82,5 % van de totale activa van de Nederlandse financiële instellingen in handen hebben. De Nederlandsche Bank (DNB) heeft één mondiaal systeemrelevante instelling en vier andere systeemrelevante instellingen geïdentificeerd. Nederland heeft diepe financiële markten, met een omvangrijke sector van niet-bancaire financiële instellingen (NBFI) met een waarde van 8 biljoen EUR in 2022. Hoewel de activa uit de NBFI-sector sinds de piek in 2019 een licht dalende trend vertonen, is de waarde ervan nog steeds bijna tweemaal die van de bankensector en is dit een van de grootste NBFI-sectoren ter wereld[139]. De beperkte maatstaf van de activa in de NBFI-sector, die uitsluitend componenten omvat die lijken op kwetsbaarheden die ook in de bankensector voorkomen, daalde in 2022 naar het laagste niveau sinds 2010 (362 miljard EUR)[140] tot ongeveer 38 % van het bbp. Nederland is een belangrijke emittent van groene obligaties, die in juli 2023 goed waren voor 6 % van de totale uitstaande schuld. De belangrijkste emittenten van groene obligaties zijn de financiële holdings (44 miljard EUR), gevolgd door niet-financiële ondernemingen (31 miljard EUR) en banken (27 miljard EUR).

De bankensector heeft voldoende kapitaaldekking en is winstgevend, maar de banken kunnen in de toekomst worden getroffen door een minder accommoderend monetair beleid en de hogere bankenbelasting. Het kapitaal van de Nederlandse bankensector overtrof in het derde kwartaal van 2023 de minimumvereisten en lag iets boven het niveau van het voorgaande jaar. De totale kapitaalratio is ten opzichte van eind 2022 met 0,4 procentpunt gestegen tot 21,5 % in het derde kwartaal van 2023, terwijl de tier 1-kernkapitaalratio 16,8 % bedroeg, vergeleken met 16 % het jaar ervoor. De liquiditeitspositie in het tweede kwartaal van 2023 was ruim, waarbij de liquiditeitsdekkingsratio opliep tot 160,9 % en de nettostabielefinancieringsratio tot 135,9 %. De winstgevendheid verbeterde doordat de Nederlandse banken konden profiteren van de rentestijging die vanwege de beschikbaarheid van liquiditeit op de markt slechts in beperkte mate werd doorberekend aan spaarders. Het rendement van het eigen vermogen van 12,6 % in september 2023 was het hoogste in zeven jaar, evenals het rendement op activa (0,8 % in het derde kwartaal van 2023). Vanwege de relatief lange rentevaste periode aan de activazijde is de tijd die nodig is voordat hogere rentetarieven terug te zien zijn in de inkomsten van banken echter langer dan bij financiering. In feite kunnen een minder accommoderend monetair beleid en strengere financieringsvoorwaarden de financieringskosten van financiële instellingen doen stijgen en het liquiditeitsrisico vergroten. De in 2023 goedgekeurde verhoging van de bankenbelasting zou ook een negatief effect kunnen hebben op de winstgevendheid van de Nederlandse banken en hun vermogen om buffers op te bouwen.

Grafiek A18.1: **Evolutie van de kredietactiviteit**



Gecorrigeerd voor verkopen van leningen en securitisaties.
Bron: ECB.

Hoewel de kwaliteit van de activa momenteel zeer goed is, bestaat het risico van verslechtering in de toekomst. Nadat in 2021 en 2022 veel leningen werden verstrekt, vertraagde het tempo van de kredietverlening in 2023, om in de tweede helft van het jaar negatief te worden. In september 2023 was het

[139] FSB – Mondiaal monitoringsverslag over niet-bancaire financiële bemiddeling.

[140] DNB-statistieken.

Tabel A18.1:**Indicatoren voor de financiële gezondheid**

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	EU	Median
Total assets of the banking sector (% of GDP)	322.0	299.9	297.0	319.0	303.7	299.5	267.7	257.0	184.6
Share (total assets) of the five largest banks (%)	83.8	84.7	84.7	84.3	84.1	82.5	-	-	69.6
Share (total assets) of domestic credit institutions (%)[1]	92.6	93.3	93.7	94.2	91.5	92.4	92.7	-	62.9
NFC credit growth (year-on-year % change)	-0.7	-0.3	-1.0	1.6	7.3	2.4	0.7	-	2.4
HH credit growth (year-on-year % change)	0.0	0.2	0.2	-1.0	1.2	1.6	0.8	-	1.4
Financial soundness indicators:[1]									
- non-performing loans (% of total loans)	2.1	1.9	1.8	1.9	1.4	1.3	1.3	1.8	1.8
- capital adequacy ratio (%)	22.1	22.4	22.9	23.2	22.7	21.2	21.5	19.6	20.1
- return on equity (%)[2]	8.8	8.1	7.7	3.1	8.2	7.7	12.2	9.9	13.2
Cost-to-income ratio (%)[1]	57.3	59.8	58.1	58.0	57.0	55.7	47.9	52.8	44.9
Loan-to-deposit ratio (%)[1]	117.7	117.5	119.4	104.3	101.3	104.3	104.4	93.3	80.2
Central bank liquidity as % of liabilities	1.5	1.4	1.4	6.8	7.8	2.8	0.4	-	0.7
Private sector debt (% of GDP)	247.6	241.3	229.9	233.1	223.7	210.1	-	133.0	118.4
Long-term interest rate spread versus Bund (basis points)	20.5	18.0	18.2	13.4	4.5	23.5	35.8	107.7	104.2
Market funding ratio (%)	52.1	50.3	50.0	44.9	49.8	47.8	-	50.8	39.8
Green bonds outstanding to all bonds (%)[3]	-	-	-	3.1	4.5	5.7	7.0	4.0	2.7

1-3 **4-10** **11-17** **18-24** **24-27** Colours indicate performance ranking among 27 EU Member States.

1) Meest recente gegevens: derde kwartaal 2023.
2) Geannualiseerde gegevens.
3) Gegevens alleen beschikbaar voor landen in de eurozone; het EU-gemiddelde heeft betrekking op de eurozone.
Bron: ECB, Eurostat.

bedrag aan uitstaande leningen en voorschotten 6,6 % lager dan in september van het jaar ervoor[141], als gevolg van aflossingen en een lichte krimp in de kredietverlening aan bedrijven. De kredietkwaliteit is momenteel zeer goed, met een historisch laag percentage niet-renderende leningen (NPL) op jaarbasis (1,3 % in het derde kwartaal van 2023), lager dan het EU-gemiddelde van 1,8 %. De dekkingsgraad is ook relatief laag (25 % in het derde kwartaal van 2023), terwijl een tragere economische groei, de hoge schuldenlast van de particuliere sector, hogere rentetarieven en een hogere inflatie het potentieel hebben om een toename van de kredietverliezen te veroorzaken en bijgevolg in de toekomst meer voorzieningen kunnen vereisen. Niet-financiële ondernemingen lopen een groter risico dan huishoudens, omdat de rentevaste periode voor hun schulden korter is en 56 % van de totale Nederlandse bedrijfsschuld binnen de komende twee jaar afloopt of er een renteherziening aan komt. Bovendien is het aantal faillissementen sinds het eerste kwartaal van 2023 toegenomen, hoewel het aantal nog steeds lager is dan vóór de COVID-19-pandemie. Voor huishoudens geldt dat slechts 13 % van de hypotheekschuld in de komende twee jaar zal aflopen of dat er een renteherziening aan komt. Om de veerkracht van banken te vergroten naarmate de risico's toenemen, heeft DNB met ingang van 31 mei 2024 de contracyclische kapitaalbuffer verhoogd van 1,0 % naar 2,0 %.

Hoewel er geen zichtbare tekenen van onrust zijn op de vastgoedmarkten, brengt de blootstelling van banken aan deze sector risico's met zich mee. Sinds 2015 zijn de huizenprijzen in Nederland voortdurend gestegen, met een piek in september 2022 (een stijging van 90 % ten opzichte van september 2015). Sinds 2022 dalen de prijzen echter, wat voor sommige huiseigenaren het risico van een negatief eigen vermogen met zich meebrengt. De uitstaande schulden van huishoudens als percentage van het bbp blijven hoog, ook al dalen ze wel voortdurend (90 % in het tweede kwartaal van 2023 tegenover 102,6 % drie jaar eerder), als gevolg van relatief royale limieten voor de lening/waarderatio op hypothecaire leningen en een lagere belasting op hypotheekaflossingen. Deze schuld wordt echter geleidelijk afgebouwd en de banken hebben een goede kapitaaldekking. Het percentage niet-renderende leningen voor hypotheken was in juni 2023 slechts 0,9 % en lager dan het totale percentage niet-renderende leningen in Nederland (1,3 %), terwijl hogere kosten als gevolg van renteverhogingen slechts geleidelijk aan kredietnemers worden doorberekend, gezien het relatief hoge aandeel van leningen met een vaste rente. Daarnaast is het vermogen van Nederlandse huishoudens hoog en stijgende, ook al zit een groot deel daarvan vast in minder liquide activa zoals pensioen- en verzekeringsfondsen. Als gevolg van de toenemende cyclische en structurele risico's en de hogere bouwkosten is de waarde van commercieel vastgoed in Nederland het afgelopen jaar met 13 % gedaald. Het uitstaande risico van banken in

[141] EBA-risicodashboard.

de commerciële vastgoedmarkt is de afgelopen vier jaar steeds groter geworden en bereikte in het tweede kwartaal van 2023 8,75 %[142] van de totale kredietverlening (tegenover 35,8 % van de blootstelling aan aan huishoudens verstrekte hypotheken). Het percentage niet-renderende leningen in de commerciële vastgoedmarkt is sinds het eerste kwartaal van 2023 met 0,3 procentpunt gestegen tot 3,2 % in juni 2023, maar is naar historische maatstaven nog steeds laag (het gemiddelde was 5,5 % tussen 2016 en 2022). De gemiddelde rente op nieuwe vastgoedleningen bedroeg ongeveer 4,7 %, bijna het dubbele van drie jaar eerder. Hoewel de gemiddelde lening/waarderatio de afgelopen jaren is gedaald tot onder de 60 %, wordt ongeveer 20 % van de leningen voor commercieel vastgoed niet door voldoende onderpand gedekt. Bovendien vergroot de hoge schuldenlast van Nederlandse niet-financiële ondernemingen, hoewel deze een dalende trend vertoont, het risico op wanbetaling en op kredietverliezen in geval van wanbetaling. De risico's strekken zich uit tot buiten de bankensector en naar andere financiële markten, aangezien beleggingen in commercieel vastgoed 7 % van de balansen van pensioenfondsen en 8 % van die van verzekeraars uitmaken. Kwetsbaarheden in gemeenschappelijke beleggingsfondsen die in commercieel vastgoed beleggen, moeten ook nauwlettend worden gemonitord, aangezien grootschalige opnames een prijscorrectie op de markt zouden kunnen versterken, ook al staan de meeste Nederlandse gemeenschappelijk fondsen terugbetalingen slechts één keer per jaar toe.

De Nederlandse verzekeringssector heeft veerkracht getoond, ondanks een dalende waardering van de activa. In 2022 was de solvabiliteitsratio van verzekeraars met 189 % robuust, en lag deze ruim boven de wettelijke vereisten. Toch lag deze iets lager dan vorig jaar, omdat de gemiddelde solvabiliteitsratio van levensverzekeraars in 2023 daalde ten opzichte van 2022. De totale activa zijn sinds het vierde kwartaal van 2020 langzaam gedaald, een trend die in 2022 sterker zichtbaar werd, toen de totale activa uitkwamen op 438 miljard EUR, 16 % minder dan in 2021. De daling vond vooral plaats in de eerste helft van 2022, als gevolg van de lagere waarde van de belangrijkste belegde activa. De toenemende schade als gevolg van natuurrampen roept belangrijke vragen op bij schadeverzekeraars en kan leiden tot veranderingen in dekkingen en premies. Daarnaast zijn veel consumenten zich onvoldoende bewust van de mogelijkheden om zich te verzekeren tegen klimaatschade of zijn ze niet op de hoogte van de claims waartegen zij zich kunnen verzekeren[143]. Een aantal van de maatregelen die zijn genomen om de beschermingskloof in Nederland aan te pakken, zijn: i) het toevoegen van "overstromingen" als standaardcategorie aan het gestandaardiseerd informatiedocument over verzekeringsproducten van de EU; en ii) de mogelijkheid om, in overeenstemming met de Wet rampen en zware ongevallen, vanuit de overheid een gedeeltelijke vergoeding van de schade door overstromingen beschikbaar te stellen aan zowel particulieren als bedrijven.

De Nederlandse pensioenfondsen hebben geprofiteerd van hogere rentetarieven, maar deze hogere rente brengt ook risico's met zich mee. In 2022 zorgde de rentestijging voor een daling van de waarde van de verplichtingen van pensioenfondsen, wat een positief effect had op de nominale beleidsfinancieringsratio (120 % in het vierde kwartaal van 2022). In 2023 keerde de trend echter om, omdat de waarde van de verplichtingen groter was dan die van de beleggingen. Dit betekende dat de financieringsratio van 123,1 % in het derde kwartaal in 2023 daalde tot 114,6 % aan het eind van het jaar. Dit was mede het gevolg van de in 2023 toegekende pensioenindexatie, naar aanleiding van de hoge inflatie in 2022. De hogere rentetarieven hadden een positief effect op de solvabiliteitspositie van pensioenfondsen, maar er bestaat een risico op verliezen als gevolg van prijscorrecties op de vastgoedmarkt en op de financiële markten. Dit risico wordt versterkt door het feit dat pensioenfondsen steeds vaker beleggen in risicovollere activa. Het aanzienlijke gebruik van derivaten brengt een liquiditeitsrisico met zich mee als de rente plotseling stijgt, omdat pensioenfondsen mogelijk contanten nodig hebben om aan margestortingen in portefeuilles te voldoen.

[142] EBA-risicodashboard.

[143] Jaarverslag 2022 van de AFM. Onderzoek door Radar.

Deze bijlage geeft een op indicatoren gebaseerd overzicht van het Nederlandse belastingstelsel. De bijlage bevat informatie over de belastingstructuur (d.w.z. de soorten belastingen waaruit Nederland het grootste deel van zijn inkomsten haalt), de belastingdruk voor werknemers en het progressiviteits- en herverdelingseffect van het belastingstelsel. Ook bevat de bijlage informatie over belastinginning en -naleving en over de risico's van agressieve fiscale planning.

In Nederland zijn de belastinginkomsten als percentage van het bbp vergelijkbaar met het EU-niveau. In 2022 bedroegen de totale Nederlandse belastinginkomsten 38,5 % van het bbp, iets onder het EU-niveau van 40,2 % (tabel A19.1). De belangrijkste bronnen van belastinginkomsten in Nederland in 2022 waren belastingen op arbeid (18,4 % van het bbp) en verbruiksbelastingen (11,0 % van het bbp); deze waarden liggen dicht bij het EU-niveau. De inkomsten uit milieubelastingen als percentage van het bbp behoorden tot de hoogste in de EU en het Nederlandse herstel- en veerkrachtplan omvat bovendien een hervorming van de autobelastingen. Belastingen op verontreiniging en natuurlijke hulpbronnen zijn goed voor 14,1 % van de inkomsten uit milieubelastingen, het hoogste aandeel in de EU. Er kunnen echter mogelijkheden zijn om de toepassing van het beginsel "de vervuiler betaalt" te versterken. Nederland heeft slechts twee van de zes belangrijkste soorten belastingen op verontreiniging en natuurlijke hulpbronnen ingevoerd (namelijk belastingen op het storten en verbranden van afval en een belasting op producten van kunststof). Er blijft ruimte om de andere vier typen in te voeren (d.w.z. belastingen op NO_x-emissies, de lozing in water, meststoffen en pesticiden). Nederland heeft onlangs het energiebelastingstelsel hervormd door de belasting te verschuiven van elektriciteit naar gas. De inkomsten uit de kapitaalbelastingen liggen hoger dan het EU-niveau, maar verschillende welvaartsbronnen worden tegen zeer verschillende tarieven belast, wat met name het vergaren van niet-liquide vormen van welvaart stimuleert. De inkomsten uit onroerendgoedbelastingen (uitgedrukt als percentage van het bbp) lagen iets onder het EU-niveau, evenals de inkomsten uit periodieke onroerendgoedbelastingen die bijzonder bevorderlijk zijn voor de groei. Een toenemend gebruik van periodieke onroerendgoedbelastingen zou ook gunstig kunnen zijn gezien de onevenwichtigheden op de woningmarkt in Nederland en gezien het feit dat de hypotheekrenteaftrek de accumulatie van niet-liquide schulden van huishoudens in de hand werkt.

Het belasting- en uitkeringsstelsel vermindert de inkomensongelijkheid, maar niet-fiscale verplichte afdrachten, zoals

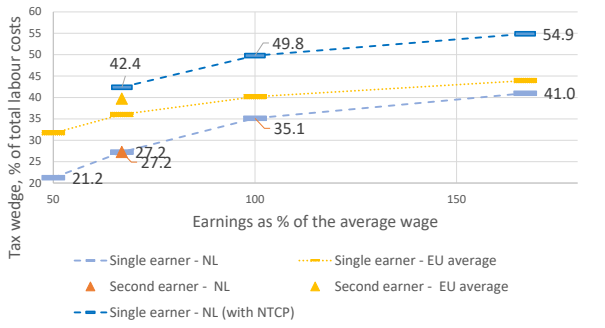
Tabel A19.1:**Belastingindicatoren**

		The Netherlands					EU-27				
		2010	2020	2021	2022	2023	2010	2020	2021	2022	2023
Tax structure	Total taxes (including compulsory actual social contributions) (% of GDP)	35.5	39.9	39.2	38.5		37.9	40.0	40.4	40.2	
	Labour taxes (as % of GDP)	19.5	20.5	19.1	18.4		20.0	21.3	20.7	20.3	
	Consumption taxes (as % of GDP)	11.0	11.9	11.8	11.0		10.8	10.7	11.2	11.0	
	Capital taxes (as % of GDP)	5.0	7.5	8.3	9.1		7.1	8.0	8.6	8.9	
	Of which, on income of corporations (as % of GDP)	2.3	3.1	3.9	4.8		2.4	2.5	3.0	3.4	
	Total property taxes (as % of GDP)	1.3	1.9	1.9	1.7		1.9	2.3	2.2	2.1	
	Recurrent taxes on immovable property (as % of GDP)	0.6	0.9	0.9	0.7		1.1	1.2	1.1	1.0	
	Environmental taxes as % of GDP	3.5	3.2	3.0	2.4		2.4	2.2	2.3	2.0	
Progressivity & fairness	Tax wedge at 50% of average wage (Single person) (*)	28.3	23.3	21.7	22.9	21.2	33.9	31.7	32.1	31.8	31.7
	Tax wedge at 100% of average wage (Single person) (*)	38.1	36.1	35.0	35.8	35.1	41.0	40.1	39.9	40.0	40.2
	Corporate income tax - effective average tax rates (1) (*)		23.7	23.7	24.5			19.5	19.0	19.0	
	Difference in Gini coefficient before and after taxes and cash social transfers (pensions excluded from social transfers) (2) (*)	10.0	9.3	9.7	9.6		8.6	8.1	8.2	7.9	
Tax administration & compliance	Outstanding tax arrears: total year-end tax debt (including debt considered not collectable) / total revenue (in %) (*)		11.7	12.5				40.9	35.5		
	VAT Gap (% of VAT total tax liability, VTTL)(**)	5.4	4.0	-0.2	4.9			9.7	5.4		

1) Toekomstgerichte effectieve belastingvoet (OESO).
2) Een hogere waarde wijst op een sterker herverdelingseffect van belastingen.
* Eenvoudig gemiddelde voor de EU-27.
** Prognosewaarde voor 2022, indien beschikbaar. Voor meer informatie over de btw-kloof, zie Europese Commissie, directoraat-generaal Belastingen en Douane-unie, 2023, "*VAT gap in the EU*", https://data.europa.eu/doi/10.2778/911698.
Voor meer gegevens over de belastinginkomsten en de toegepaste methode, zie de webpagina "Data on Taxation", https://ec.europa.eu/taxation_customs/taxation-1/economic-analysis-taxation/data-taxation_en.
Bron: Europese Commissie en de OESO.

pensioenbijdragen, vergroten de verplichteafdrachtenwig op inkomsten uit arbeid. In 2023 was de belastingwig in Nederland op verschillende loonniveaus aanzienlijk lager dan het EU-gemiddelde (grafiek A19.1). De belastingwig omvat echter geen verplichte bijdragen in het kader van collectieve arbeidsovereenkomsten die door werknemers en werkgevers worden betaald aan particuliere pensioenfondsen. Indien niet-fiscale verplichte afdrachten worden meegerekend, bedraagt de verplichteafdrachtenwig voor een alleenverdiener in 2023 respectievelijk 42,4 %, 49,8 % en 54,9 %, bij een loon van respectievelijk 67 %, 100 % en 167 % van het gemiddelde loon. Deze niveaus liggen ruim boven het EU-gemiddelde. De belasting op arbeid is in Nederland meer progressief dan in de EU als geheel. Dit draagt ertoe bij dat het belasting- en uitkeringsstelsel beter in staat is de inkomensongelijkheid, gemeten aan de hand van de ginicoëfficiënt, te verminderen tot een niveau onder het EU-gemiddelde in 2022 (tabel A19.1). In Nederland hebben belastingen en uitkeringen de ginicoëfficiënt in 2022 gemiddeld met 9,6 procentpunt verlaagd (vergeleken met het EU-gemiddelde van 7,9 procentpunt).

Grafiek A19.1: **Belastingwig voor alleenstaande en tweede verdieners als % van de totale loonkosten, 2023, met en zonder niet-fiscale verplichte afdrachten (NTCP's)**



Opmerking: de belastingwig van de tweede verdiener gaat ervan uit dat de eerste verdiener goed is voor 100 % van het gemiddelde loon en dat er geen kinderen zijn. Voor de methode van de belastingwig voor tweede verdieners, zie: OESO (2016). "*Taxing Wages 2014-2015*".
Bron: Europese Commissie en de OESO.

Nederland heeft in zijn herstel- en veerkrachtplan maatregelen opgenomen om de verschillen tussen werknemers en zzp'ers te verkleinen. Om de stimulansen die uit het belastingstelsel voortvloeien om zelfstandige te worden te verminderen, zal het maximale bedrag dat een zelfstandige van de belastingen mag aftrekken geleidelijk worden verlaagd van 6 310 EUR in 2022 naar 3 710 EUR in 2026. Het maximaal aftrekbare bedrag zal naar verwachting in 2030 1 200 EUR of minder bedragen.

Nederland heeft in 2024 enkele maatregelen ingevoerd om de vermogensbelasting te verhogen. Het box 3-tarief (belasting over inkomen uit vermogen) is verhoogd van 32 % in 2023 naar 36 %. Daarnaast is het vrijstellingsbedrag in box 3 niet geïndexeerd. Het vrijstellingsbedrag bleef dus 57 000 EUR. Verder heeft het kabinet aangekondigd dat de vrijstelling voor groene beleggingen in box 3 wordt verlaagd van 65 072 EUR in 2023 naar 30 000 EUR in 2025, en is de invoering van een nieuw box 3-stelsel, gebaseerd op daadwerkelijk rendement, uitgesteld van 2026 tot 2027. Voor box 2 (belasting op inkomen uit "aanmerkelijk belang"[144]) bedroeg het belastingtarief in 2023 26,9 %. Vanaf 2024 wordt box 2 echter in twee schijven verdeeld. Het inkomen in box 2 in de eerste schijf, tot 67 000 EUR per persoon, wordt belast tegen een tarief van 24,5 %. Voor de inkomsten boven dit bedrag, de tweede schijf, geldt een tarief van 33 %.

Nederland doet het goed wat betreft de digitalisering van de belastingdienst, wat kan helpen om de nalevingskosten te verlagen. Volgens "Tax Administration 2023" van de OESO[145] scoort Nederland hoog op het gebied van belastingaangifte: ruim 98 % van de belastingaangiften wordt elektronisch ingediend, d.w.z. online (100 % voor btw- en vennootschapsbelastingaangiften in 2021). De btw-kloof (de kloof tussen de daadwerkelijk geïnde inkomsten en de theoretische belastingplicht) in Nederland is aanzienlijk afgenomen van 5,4 % in 2019 tot 4 % in 2020. De sterke afname van de btw-kloof in 2021 moet worden gezien in het kader van een afwijkende situatie die verband houdt met de door COVID-19 veroorzaakte economische crisis, zoals een verbeterde naleving

144 Een Nederlandse ingezetene die (alleen of samen met een echtgeno(o)t(e) of andere naaste familieleden) ten minste 5 % van de aandelen of een klasse van aandelen in een vennootschap houdt of rechten heeft om een belang van 5 % in een vennootschap te verwerven, heeft een "aanmerkelijk belang". De voordelen uit dit "aanmerkelijk belang" zijn belastbaar in box 2.

145 Electronic filing | Tax Administration 2023:Comparative Information on OECD and other Advanced and Emerging Economies |OECD iLibrary (oecd-ilibrary.org).

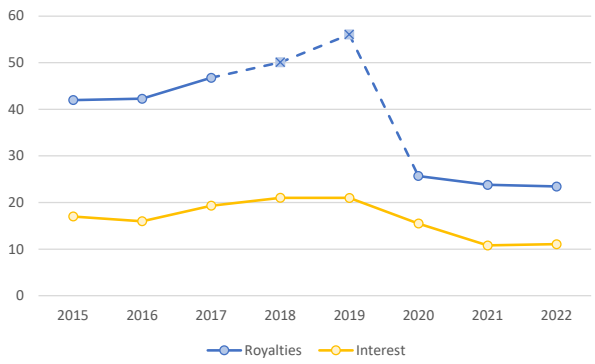
van de belastingregels door bedrijven, om in aanmerking te komen voor COVID-19-steunmaatregelen. Schattingen geven aan dat de btw-kloof in 2022 naar verwachting zal zijn gestegen naar 4,9 %([2]).

De stromen van royaltybetalingen vanuit Nederland en van rentebetalingen daalden aanzienlijk, zij het vanaf een hoog niveau. Zoals te zien is in grafiek A19.2, daalden de royaltybetalingen aan niet-EU-landen van 46,8 miljard EUR in 2017 (en naar schatting 56 miljard EUR in 2019) tot ongeveer 24,5 miljard EUR in 2021, met een aanzienlijke daling tot 14,2 miljard EUR in 2022. De rentebetalingen daalden van 21 miljard EUR in 2019 tot 10,8 miljard EUR in 2021 en bleven stabiel in 2022, met een lichte stijging tot 11 miljard EUR. De onlangs doorgevoerde hervormingen hebben waarschijnlijk bijgedragen tot deze daling.

In het kader van het RRP heeft Nederland verschillende hervormingen doorgevoerd om de transparantie te vergroten en agressieve fiscale planning aan te pakken. Om het gebruik van entiteiten speciaal opgericht voor agressieve fiscale planning tegen te gaan[146], heeft Nederland een nieuwe bronbelasting ingevoerd op royalty's en rentebetalingen tussen gelieerde entiteiten, die naar landen met een laag belastingtarief gaan of kunnen worden gezien als fiscaal misbruik op grond van de Nederlandse antimisbruikwetgeving. De nieuwe bronbelasting is in januari 2021 van kracht geworden en blijft gevolgen hebben voor de rente- en royaltystromen.

Er zijn nog andere hervormingen ingevoerd als onderdeel van een bredere inspanning van Nederland om belastingontwijking aan te pakken. Eerdere hervormingen omvatten verdere beperkingen van de verliesverrekening en een antimisbruikbepaling met betrekking tot het arm's-lengthbeginsel. Deze maatregelen zijn reeds van kracht. Ook heeft Nederland een dividendbelasting ingevoerd die van toepassing is op verbonden entiteiten wanneer uitkeringen worden gedaan naar landen met een laag belastingtarief of er sprake is van belastingmisbruik. De nieuwe dividendbelasting wordt sinds 1 januari 2024 toegepast, dus de gevolgen ervan zullen pas in de komende periode kunnen worden gemeten.

Grafiek A19.2: **Stromen van Nederlandse rente- en royaltybetalingen aan niet-EU-landen, in miljard EUR**



1) Gegevens over de stromen van royalty's naar buiten de EU-27 zijn vertrouwelijk voor 2018 en 2019. De cijfers voor deze perioden zijn geraamd aan de hand van lineaire regressie.
Bron: Europese Commissie.

[146] Onder de entiteiten voor specifieke doeleinden die in Nederland bestaan, bevinden zich ook speciale instrumenten (de zogenaamde Nederlandse STAK, Stichting Administratiekantoor) die niet vaak worden gebruikt voor het soort belastingontwijking dat door de onlangs ingevoerde maatregel wordt tegengegaan, maar nog steeds mogelijk een juridische structuur vormen die kan leiden tot belastingontwijking vanwege het gebrek aan transparantie.

Tabel A20.1:**Belangrijkste economische en financiële indicatoren**

	2004-07	2008-12	2013-20	2021	2022	2023	forecast 2024	forecast 2025
Real GDP (y-o-y)	2.8	0.0	1.3	6.2	4.3	0.1	0.8	1.5
Potential growth (y-o-y)	.	0.9	1.5	1.8	1.9	2.1	1.8	1.7
Private consumption (y-o-y)	0.8	-0.4	0.3	4.3	6.6	0.4	1.5	1.7
Public consumption (y-o-y)	3.0	1.4	1.3	5.0	1.6	3.0	2.6	2.0
Gross fixed capital formation (y-o-y)	6.2	-4.1	3.8	2.9	1.8	1.8	-2.1	1.2
Exports of goods and services (y-o-y)	6.6	2.0	3.1	8.0	4.5	-1.3	-0.1	2.4
Imports of goods and services (y-o-y)	6.8	1.1	3.4	6.2	3.8	-0.8	-0.1	2.8
Contribution to GDP growth:								
Domestic demand (y-o-y)	2.4	-0.7	1.2	3.8	3.5	1.3	0.9	1.5
Inventories (y-o-y)	0.0	0.0	0.0	0.4	-0.2	-0.7	-0.1	0.0
Net exports (y-o-y)	0.4	0.8	0.0	2.0	1.0	-0.6	-0.1	-0.1
Contribution to potential GDP growth:								
Total Labour (hours) (y-o-y)	.	0.2	0.8	0.8	0.9	1.2	1.0	0.8
Capital accumulation (y-o-y)	.	0.5	0.5	0.6	0.6	0.6	0.5	0.5
Total factor productivity (y-o-y)	.	0.3	0.2	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4
Output gap	-0.4	-1.1	-0.9	-0.3	2.0	0.0	-1.1	-1.3
Unemployment rate	6.0	5.8	6.2	4.2	3.5	3.6	3.9	4.0
GDP deflator (y-o-y)	2.0	1.0	1.4	2.9	5.5	7.8	3.7	2.3
Harmonised index of consumer prices (HICP, y-o-y)	1.5	1.9	1.0	2.8	11.6	4.1	2.5	2.0
HICP excluding energy and unprocessed food (y-o-y)	1.0	1.7	1.2	1.6	5.5	7.4	2.6	2.2
Nominal compensation per employee (y-o-y)	2.1	2.2	1.8	2.1	4.0	6.2	5.9	3.8
Labour productivity (real, hours worked, y-o-y)	1.6	0.2	0.2	2.8	0.4	-1.0	-0.2	0.8
Unit labour costs (ULC, whole economy, y-o-y)	0.4	2.3	1.9	-2.0	3.6	7.8	5.7	2.6
Real unit labour costs (y-o-y)	-1.5	1.3	0.5	-4.8	-1.9	0.0	1.9	0.3
Real effective exchange rate (ULC, y-o-y)	-0.5	0.3	0.4	-2.1	-0.1	0.9	1.2	0.2
Real effective exchange rate (HICP, y-o-y)	-0.2	-0.5	0.2	0.2	1.9	-0.4	.	.
Net savings rate of households (net saving as percentage of net disposable income)	3.0	6.9	11.6	17.0	12.7	.	.	.
Private credit flow, consolidated (% of GDP)	11.9	7.6	2.2	9.6	6.9	.	.	.
Private sector debt, consolidated (% of GDP)	228.8	243.3	248.2	223.7	210.1	.	.	.
of which household debt, consolidated (% of GDP)	107.9	116.6	106.8	98.9	92.4	.	.	.
of which non-financial corporate debt, consolidated (% of GDP)	120.9	126.7	141.3	124.9	117.7	.	.	.
Gross non-performing debt (% of total debt instruments and total loans and advances) (1)	.	2.4	2.1	1.3	1.2	.	.	.
Corporations, net lending (+) or net borrowing (-) (% of GDP)	8.0	6.9	4.0	8.9	17.2	16.7	18.2	18.5
Corporations, gross operating surplus (% of GDP)	27.3	27.7	26.7	27.1	27.0	28.1	27.9	28.0
Households, net lending (+) or net borrowing (-) (% of GDP)	-2.4	1.4	3.6	5.6	3.2	-6.2	-5.9	-6.1
Deflated house price index (y-o-y)	2.4	-3.6	4.6	11.1	6.0	-10.0	.	.
Residential investment (% of GDP)	6.0	4.8	4.4	5.5	5.4	5.1	.	.
Current account balance (% of GDP), balance of payments	7.7	7.2	7.3	12.1	9.3	10.1	10.2	10.2
Trade balance (% of GDP), balance of payments	8.5	8.4	9.9	11.3	10.8	11.1	.	.
Terms of trade of goods and services (y-o-y)	-0.1	-0.5	0.4	-1.1	-2.7	2.3	0.6	0.3
Capital account balance (% of GDP)	-0.4	-0.3	-0.1	0.1	11.1	-0.2	.	.
Net international investment position (% of GDP)	-5.5	10.3	71.1	93.3	75.2	71.8	.	.
NENDI - NIIP excluding non-defaultable instruments (% of GDP) (2)	-64.3	-73.2	-22.9	21.4	18.5	25.3	.	.
IIP liabilities excluding non-defaultable instruments (% of GDP) (2)	326.3	387.0	390.6	335.7	345.1	312.6	.	.
Export performance vs. advanced countries (% change over 5 years)	.	.	-1.8	7.5	3.3	0.6	.	.
Export market share, goods and services (y-o-y)	-1.5	-2.7	0.7	-2.8	-2.1	-2.4	-3.5	-1.2
Net FDI flows (% of GDP)	4.6	5.8	2.5	14.2	13.6	0.8	.	.
General government balance (% of GDP)	-0.6	-3.8	-0.4	-2.2	-0.1	-0.3	-2.0	-2.1
Structural budget balance (% of GDP)	.	.	0.0	-1.9	-1.1	-0.8	-1.3	-1.4
General government gross debt (% of GDP)	47.1	59.7	58.2	51.7	50.1	46.5	47.1	48.4

1) binnenlandse bankgroepen en op zelfstandige banken, EU- en niet-EU-dochterondernemingen onder buitenlandse zeggenschap en EU- en niet-EU-bijkantoren onder buitenlandse zeggenschap.
2) NIIP exclusief directe investeringen en aandelen in portefeuille.
Bron: Eurostat en ECB vanaf 17 mei 2024, waar beschikbaar; Europese Commissie voor prognosecijfers (voorjaarsprognoses 2024).

In deze bijlage worden de risico's voor de houdbaarheid van de begroting voor Nederland op korte, middellange en lange termijn beoordeeld. Deze volgt dezelfde multidimensionale aanpak als de Debt Sustainability Monitor 2023 van de Europese Commissie, die is geactualiseerd op basis van de voorjaarsprognoses 2024 van de Commissie.

1 – De kortetermijnrisico's voor de houdbaarheid van de begroting zijn laag. Volgens de indicator voor vroegtijdige opsporing van de Commissie (S0) zijn er geen grote begrotingsrisico's op korte termijn (tabel A21.2) ([147]). De bruto financieringsbehoeften van de overheid zullen voor 2024-2025 naar verwachting dalen tot gemiddeld ongeveer 10 % van het bbp (Tabel A21.1, Tabel 1). De overheidsrating is geleidelijk verbeterd en is ten tijde van de afsluitdatum van dit verslag teruggekeerd tot "beleggingswaardig" bij twee van de vier belangrijkste kredietbeoordelingsbureaus.

2 – De risico's voor de houdbaarheid van de begroting op middellange termijn lijken laag.

Uit de DSA blijkt dat de overheidsschuldquote volgens het basisscenario op middellange termijn naar verwachting zal stijgen tot ongeveer 56 % van het bbp in 2034 (Grafiek 1, Tabel 1) ([148]). Het veronderstelde structurele primaire saldo (een tekort van 0,6 % van het bbp, met uitzondering van veranderingen in de kosten van de vergrijzing) draagt tot deze ontwikkelingen bij. Dit lijkt plausibel in vergelijking met eerdere begrotingsresultaten, wat erop wijst dat het land ruimte voor corrigerende maatregelen heeft. Tegelijkertijd is bij de basisprognoses tot 2034 van een nog steeds gunstig (zij het afnemend) sneeuwbaleffect van - 0,7 procentpunt zichtbaar. De bruto financieringsbehoeften van de overheid nemen in de prognoseperiode naar verwachting langzaam toe tot 10,5 % van het bbp in 2034, boven het voor 2024 verwachte niveau.

De basisprognoses zijn onderworpen aan stresstests aan de hand van vier alternatieve deterministische scenario's om het effect van veranderingen in belangrijke aannames te beoordelen (grafiek 1). In het *scenario van het "historisch structureel primair saldo" (SPB)* (dat wil zeggen dat de SPB terugkeert naar het historische 15-jaargemiddelde) zou de schuldquote in 2034 ongeveer 4 procentpunten lager zijn dan onder het basisscenario. In het *"ongunstige rente-groeicijfer"-scenario* (d.w.z. het rentegroeiverschil verslechtert met 1 procentpunt ten opzichte van het basisscenario) zou de schuldquote in 2034 echter ongeveer 4 procentpunt hoger zijn dan onder het basisscenario. In het *"financiële stress"-scenario* (d.w.z. een tijdelijke stijging van de rente met 1,0 procentpunt ten opzichte van het basisscenario) zou de overheidsschuldquote vrijwel ongewijzigd blijven in vergelijking met het basisscenario in 2034. Ten slotte zou de schuldquote in het *"lagere structurele primaire saldo"-scenario* (d.w.z. de verwachte cumulatieve verbetering van de SPB over 2023-2024 wordt gehalveerd) in 2034 ongeveer 2 procentpunten hoger zijn dan onder het basisscenario.

De stochastische prognoses wijzen op een laag risico, wat wijst op de matige gevoeligheid van deze prognoses voor plausibele onvoorziene gebeurtenissen [149]**.** Deze stochastische simulaties wijzen erop dat er

([147]) De S0 is een samengestelde indicator van het kortetermijnrisico op begrotingsstress. Deze is gebaseerd op een breed scala aan indicatoren voor begrotings- en financieel concurrentievermogen die in het verleden een goede voorspelling van toenemende begrotingsstress zijn gebleken.

([148]) De aannames die ten grondslag liggen aan het basisscenario "ongewijzigd begrotingsbeleid" van de Commissie omvatten met name: i) een structureel primair tekort, vóór veranderingen in de kosten van de vergrijzing, van 0,6 % van het bbp vanaf 2024; ii) inflatie die lineair convergeert in de richting van de 10-jaars geïndexeerde swaprente 10 jaar vooruit (die verwijst naar de inflatieverwachtingen over 10 jaar vanaf nu, voor de dan komende 10 jaar); iii) de nominale korte- en langetermijnrente op nieuwe en doorgeschoven schuld die lineair convergeren van actuele waarden naar marktgebaseerde rentevoeten tegen T + 10; iv) de reële bbp-groei volgens de voorjaarsprognose 2024 van de Commissie, gevolgd door de prognoses op basis van de EPC/OGWG T + 10-methodologie tussen T + 3 en T + 10 (gemiddeld 1,2 %); v) kosten van de vergrijzing overeenkomstig het vergrijzingsverslag 2024 (Europese Commissie, Institutional Paper 279, april 2024). Voor informatie over de methode, zie de Debt Sustainability Monitor 2023 (Europese Commissie, Institutional Paper 271, maart 2024).

[149] De stochastische prognoses tonen het gezamenlijke effect op de schuld van 10 000 verschillende schokken die van invloed zijn op de begrotingssituatie van de overheid, de economische groei, de rentetarieven en de wisselkoersen. Dit bestrijkt 80 % van alle gesimuleerde schuldtrajecten en sluit derhalve staartgebeurtenissen uit.

64 % kans is dat de schuldquote in 2028 groter is dan in 2023, wat gezien het aanvankelijke lage schuldniveau een laag risico inhoudt. Daarnaast is de onzekerheid ten aanzien van de basisschuldprognoses (d.w.z. het verschil tussen het 10e en het 90e schuldverdelingspercentiel) laag; ongeveer 16 procentpunt van het bbp in vijf jaar) (grafiek 2).

3 – Over het geheel genomen lijken de langetermijnrisico's voor de budgettaire houdbaarheid middelhoog. Deze beoordeling is gebaseerd op de combinatie van twee begrotingstekortindicatoren, die de vereiste begrotingsinspanning weergeven om de schuld te stabiliseren (S2-indicator) en op lange termijn op 60 % van het bbp (S1-indicator) te brengen ([150]). Deze beoordeling wordt voornamelijk onderbouwd met de verwachte stijging van de kosten van de vergrijzing en de gunstige initiële begrotingssituatie. Deze resultaten zijn dus afhankelijk van de voorwaarde dat het land op lange termijn een aanzienlijk SPB behoudt.

De S2-indicator voor het houdbaarheidstekort wijst op een middelgroot risico. De S2-indicatorwijst erop dat Nederland zijn structurele primaire saldo in 2025 met 4,6 procentpunt van het bbp zou moeten verbeteren om op lange termijn te zorgen voor schuldstabilisatie. Dit resultaat wordt onderbouwd met de verwachte stijging van de kosten van de vergrijzing (2,8 procentpunt van het bbp) op lange termijn en de ongunstige initiële begrotingssituatie (1,8 procentpunt van het bbp). De belangrijkste factoren achter de stijging van de kosten van de vergrijzing zijn de uitgaven voor langdurige zorg (bijdragen van 1.6 procentpunten), pensioenen (1,2 procentpunten) en gezondheidszorg (0,6 procentpunt), die gedeeltelijk door onderwijsuitgaven (- 0,7 procentpunten) worden gecompenseerd (tabelA21.1, tabel 2). Daarom kunnen aanvullende maatregelen nodig zijn om de efficiëntie van het Nederlandse stelsel voor langdurige zorg en de budgettaire houdbaarheid ervan verder te verbeteren.

De S1-indicator wijst op middelgrote risico's voor de budgettaire houdbaarheid. Uit de indicator blijkt dat een consolidatie-inspanning van 3,0 procentpunt van het bbp nodig zou zijn om de schuld tegen 2070 op 60 % van het bbp te brengen. Dit resultaat wordt hoofdzakelijk geschraagd door de verwachte stijging van de kosten van de vergrijzing (bijdrage van 2,0 procentpunt van het bbp) op lange termijn en de ongunstige initiële begrotingssituatie (bijdrage van 1,2 procentpunt van het bbp). (Tabel A21.1, Tabel 2).

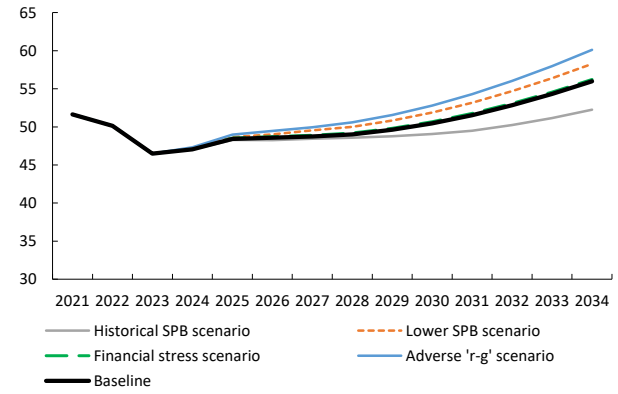
4 – Tot slot moeten bij de beoordeling verscheidene aanvullende risicofactoren in aanmerking worden genomen. Enerzijds houden de risicoverhogende factoren verband met de recente rentestijging en het relatief hoge aandeel van de kortlopende overheidsschuld (in de totale schuld). Anderzijds zijn er risicobeperkende factoren, zoals de verlenging van de looptijd van de schulden in de voorbije jaren, de relatief stabiele financieringsbronnen (met een gediversifieerde en brede investeerdersbasis) en de denominatievaluta van de schulden.

[150] De S2-indicator voor de houdbaarheid van de begroting meet de permanente aanpassing van het structurele primaire saldo in 2025 die nodig zou zijn om de overheidsschuld op lange termijn te stabiliseren. Deze wordt aangevuld met een herziene S1-indicator, waarmee het begrotingstekort in 2025 wordt gemeten om tegen 2070 de schuldquote op 60 % van het bbp te brengen. Het effect van de factoren S1 en S2 kan uiteenlopen als gevolg van de oneindige horizon die in de S2-indicator in aanmerking wordt genomen. Voor zowel S1- als S2-indicatoren is de risicobeoordeling afhankelijk van de omvang van de vereiste begrotingsconsolidatie: "hoog risico" indien de vereiste inspanning meer dan 6 procentpunten van het bbp bedraagt, "middelgroot risico" als deze tussen 2 en 6 procentpunt van het bbp ligt, en "laag risico" als de inspanning negatief is of minder dan 2 procentpunt van het bbp bedraagt. In de algemene risicoclassificatie voor de lange termijn worden de van S1 en S2 afgeleide risicocategorieën samengebracht. S1 mag de uit S2 afgeleide risicocategorie verhogen als deze een hoger risico dan S2 aangeeft. Zie voor meer informatie de Debt Sustainability Monitor 2022.

Tabel A21.1:**Schuldhoudbaarheidsanalyse – Nederland**

Table 1. Baseline debt projections	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034
Gross debt ratio (% of GDP)	**51.7**	**50.1**	**46.5**	**47.1**	**48.4**	**48.6**	**48.7**	**49.0**	**49.6**	**50.5**	**51.5**	**52.9**	**54.3**	**56.0**
Changes in the ratio	-3.0	-1.5	-3.7	0.6	1.4	0.2	0.2	0.3	0.6	0.8	1.1	1.3	1.5	1.7
of which														
Primary deficit	1.7	-0.4	-0.3	1.3	1.4	1.3	1.2	1.1	1.3	1.4	1.7	1.9	2.0	2.2
Snowball effect	-4.1	-4.2	-3.0	-1.3	-1.0	-1.1	-1.0	-0.8	-0.6	-0.6	-0.6	-0.6	-0.6	-0.6
Stock-flow adjustments	-0.6	3.1	-0.3	0.6	0.9	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Gross financing needs (% of GDP)	11.3	10.7	7.3	9.6	10.2	9.5	9.5	9.6	9.9	10.3	10.7	11.2	11.7	12.2

Graph 1. Deterministic debt projections



Graph 2. Stochastic debt projections 2024-2028

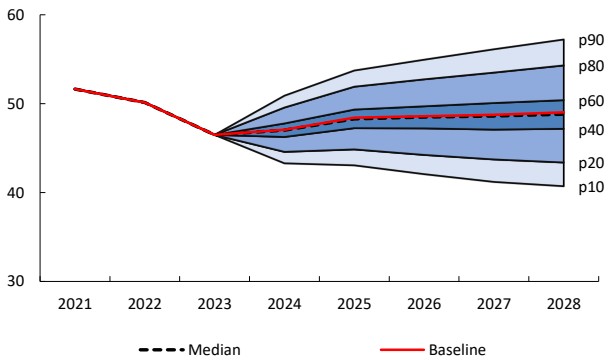


Table 2. Breakdown of the S1 and S2 sustainability gap indicators

		S1	**S2**
Overall index (pps. of GDP)		**3.0**	**4.6**
of which			
Initial budgetary position		1.2	1.8
Debt requirement		-0.3	
Ageing costs		2.0	2.8
of which	*Pensions*	0.9	1.2
	Health care	0.4	0.6
	Long-term care	1.2	1.6
	Education	-0.5	-0.7

Bron: Diensten van de Commissie.

Tabel A21.2:**Heat map van de risico's voor de budgettaire houdbaarheid – Nederland**

Short term	**Medium term - Debt sustainability analysis (DSA)**							**Long term**		
Overall (S0)	**Overall**		**Deterministic scenarios**					**Stochastic projections**	**S2**	**S1**	**Overall (S1 + S2)**
			Baseline	Historical SPB	Lower SPB	Adverse 'r-g'	Financial stress				
LOW	**LOW**	Overall	**LOW**	**LOW**	**LOW**	**MEDIUM**	**LOW**	**LOW**	**MEDIUM**	**MEDIUM**	**MEDIUM**
		Debt level (2034), % GDP	56.0	52.3	58.3	60.1	56.2				
		Debt peak year	2034	2034	2034	2034	2034				
		Fiscal consolidation space	97%	85%	100%	97%	97%				
		Probability of debt ratio exceeding in 2028 its 2023 level						64%			
		Difference between 90th and 10th percentiles (pps. GDP)						16.5			

(1) Debt level in 2034. Green: below 60% of GDP. Yellow: between 60% and 90%. Red: above 90%. (2) The debt peak year indicates whether debt is projected to increase overall over the next decade. Green: debt peaks early. Yellow: peak towards the middle of the projection period. Red: late peak. (3) Fiscal consolidation space measures the share of past fiscal positions in the country that were more stringent than the one assumed in the baseline. Green: high value, i.e. the assumed fiscal position is plausible by historical standards and leaves room for corrective measures if needed. Yellow: intermediate. Red: low. (4) Probability of debt ratio exceeding in 2028 its 2023 level. Green: low probability. Yellow: intermediate. Red: high (also reflecting the initial debt level). (5) the difference between the 90th and 10th percentiles measures uncertainty, based on the debt distribution under 10000 different shocks. Green, yellow and red cells indicate increasing uncertainty. (For further details on the Commission's multidimensional approach, see the 2023 Debt Sustainability Monitor)

Source: European Commission (for further details on the Commission's multidimensional approach, see the 2023 Debt Sustainability Monitor)

Bron: Diensten van de Commissie.